

HISTORIA DE LA REVOLTA A CATALUNYA

Joan Carles Gelabertó

Primera edició: *setembre 2015*
Aquesta edició consta de: *300 exemplars*

Títol: *Història de la revolta a Catalunya. Lluites i revoltes antisenyorials i antiestatistes durant l´època medieval i moderna*
Autor: *Joan Carles Gelabertó*
Correccions: *Gloria Vilalta i Miquel Amorós*
Il·lustració de la coberta: *Pablo E. Soto*
Disseny i maquetació: *Juan Bautista Villegas*
Comandes: *Virus editorial:*
C/Junta de Comerç, 18 baixos
08001 Barcelona
Tlf./fax: 93 441 38 14
http://www.viruslibreria.net/
e-mail: info@viruseditorial.net
Impressió: *BookPrint Digital, S.A*
ISBN: *978-84-608-2021-5*

Índex

Preàmbul

La història, entesa com a narració veritable dels fets passats, és una arma de la lluita de classes, bé en mans de la classe oprimida, bé en mans de la classe opressora. Així doncs, pel que concerneix a aquesta última, a Catalunya, l'establiment d'un relat mitificat que legitimi la creació d'un Estat és necessari. En una conjuntura com l'actual, on el bloc oligàrquic català, força malmès per una crisi econòmica agreujada per afers de corrupció i d'endeutament, vol augmentar la seva quota de poder polític a expenses de l'Estat espanyol, el qual té una estructura centralista, herència de l'absolutisme borbònic, que ara resulta inapropiada pel desenvolupament exigit per la globalització i contrària als interessos del capital internacional. Com a oposats a tota forma d'Estat, eina fonamental d'opressió, i partidaris d'una Catalunya (o d'uns eventuals Països Catalans, mera unitat cultural a hores d'ara) alliberada no només de l'Estat espanyol sinó també del capitalisme i de qualsevol ens estatal, denunciem aquesta operació assenyalant les formes de democràcia estamental i de resistència a l'explotació i a l'Estat que hi ha hagut en el transcurs la història, sobretot les protagonitzades per les formacions anomenades comunitats o universitats. La so-

cietat estamental de l'Antic Règim estava formada per diferents cossos i organismes corporatius marcats per la desigualtat jurídica i el privilegi en favor dels estaments nobiliari i clerical, però que l'absència d'Estat sòlid –amb hisenda omnipresent i forces de l'ordre permanents– i la divisió en diverses jurisdiccions afavoria l'autonomia de les comunitats i universitats rurals, dels gremis i les confraries, de les milícies juramentades i de les ciutats dotades de regiment municipal. Aquestes autèntiques creacions populars en bona mesura vivien sense una economia separada de la societat; sense haver de recórrer a la producció industrial, al gran comerç o al diner, i amb formes de treball en comú i de suport mutu, practicant el do i el troc. Les persones no s'hi concebien com a individus aïllats del context comunitari, ans al contrari, mantenien una sociabilitat intensa i unes relacions entre els seus semblants i el seu entorn natural molt més satisfactòries que les que es donen avui en les atomitzades i deshumanitzades societats urbanes de masses. Eren capaces d'articular resistències eficaces a l'opressió senyorial i estatal-militar posterior, començant per lluites moleculars de sabotatge a la renda senyorial i per l'establiment de franqueses, exempcions i furs col·lectius a través de plets, fins arribar a moments de rebel·lia oberta i de confrontació amb l'aparell feudal i estatal-militar. Així, reeixiren a esbossar en termes religiosos-tradicionals un projecte de societat basat en l'economia moral de la multitud –com l'anomenava Edward Thompson– i en la propietat camperola sense Estat ni feudalisme, aixoplugada sota una monarquia paternalista mitificada.

Lluny d'ésser espasmes col·lectius, el llenguatge irracional d'una massa infantilitzada i manipulada a plaer pel clergat, aquestes lluites representaven la possibilitat real d'una via històrica de desenvolupament alternativa enfront la què històricament va imposar la burgesia basada en la idea de progrés i l'acumulació de capital. Si la lluita popular hagués triomfat, ens hagués estalviat tots els horrors de l'acumulació originària de capital, de la urbanització i del desenvolupament industrial. Enfront la increïble campanya de mitificació dels aspectes estatistes i militaristes de la història catalana, volem revisar i reinterpretar la història de Catalunya per tal de remarcar i defensar les tradicions comunitaristes i de lluita dels camperols i artesans catalans, que poden servir per a sustentar possibles projectes emancipatoris. Tanmateix, refusem idealitzar la comunitat preindustrial com si fos una Arcàdia rural idíl·lica, oblidant que al seu si existia també la coacció extraeconòmica, el patriarcat, l'alienació religiosa i la repressió contra tothom situat al marge de la societat estamental i dels seus valors (bruixes, mares solteres, gitanos, immigrants occitans...). No oblidem tampoc que els estaments dominants precapitalistes vivien de l'explotació, i que les classes populars del passat, deslligades del pensament racionalista que va destruir els fonaments ideològics de l'Antic Règim, no estaven en posició de teoritzar i de generar el projecte d'emancipació de la humanitat que encarnarà el Moviment Obrer.

La regionalització del poder i el desenvolupament de la societat pagesa abans l'any mil

La comunitat rural catalana té els seus orígens a l'Alta Edat Mitjana, arran l'enfonsament de les restes de l'Imperi Romà d'Occident, formalment dissolt el 476. La desestructuració del sistema esclavista i la desintegració parcial de l'Estat, de la fiscalitat, dels grans latifundis conreats per esclaus i de la ciutat antiga, van permetre la recomposició de l'economia camperola amb elevats nivells d'autonomia entorn la cèl·lula familiar conjugal, possibilitant l'extensió dels conreus i l'artigament de terres.[1] La propietat alodial[2] va permetre un desenvolupament de la societat pagesa des del segle VIII al X, sustentant i difonent innovacions tecnològiques i als conreus com foren la rotació triennal, l'arada pesant, els molins hidràulics i les fargues de ferro. Si més no la introducció de la rotació triennal i de l'arada amb vertedera, així com la pràctica dels camps

1. Desforestació de terres per ser conreades temporalment.
2. L'alou és un domini basat en la propietat total, completa i lliure de les terres, exemptes de qualsevol obligació o penyora. Les terres alodials no eren terres fiscals, es a dir, propietat del fisc (de l'Estat), sinó propietat privada, lliure de càrregues (terres *franques*).

oberts es dóna al nord del Loira, però no a l'àrea mediterrània, car les condicions edafològiques i el tipus de sòl no ho permetien. Restaren si més no grans dominis i reserves senyorials com les coromines i quintanes,[3] conreades per serfs o esclaus adscrits, mentre que l'esclavatge cada cop es feu més residual. De fet a les acaballes del període visigòtic s'acaba amb la pràctica de llençar els cadàvers d'esclaus en sitges, pous i fossars. La classe dominant es readaptà per a la captació de l'excedent camperol, tornant-se de fiscalista-estatal a rendista. Entre els segles X i XI, els senyors de la guerra dels llocs castrals elevats i l'Església aniran reduint a dependència el camperolat mitjançant l'imposició de rendes i l'apropiació jurisdiccional en forma de senyoriu de ban.[4] Paral·lelament, el moviment eremític i cenobític de fugida al camp, que intentava reproduir l'ideal del cristià perfecte i del paradís a la terra en forma de fraternitats espirituals, aviat es transformarà en monaquisme. Les comunitats monàstiques rebran immunitats i terres com a donacions pietoses, però a l'hora exigiran rendes i tindran esclaus sotmesos a càstigs brutals. Posteriorment, amb la reforma gregoriana, s'acabaran convertint en monestirs feudals.

3. La coromina era un terreny depenent d'un gran domini, que hom dividia en parts pel conreu. La quintana o quintà era l'element del domini, mas o vilar, format per un gran camp i diversos de mitjans, diferent de l'habitatge, les pastures, l'era o l'hort.
4. Es deia així pel *bannum*, o sigui, el poder i dret d'ordenar o prohibir quelcom sota pena de sanció.

És constatable aquest procés a la Tarraconesa i a la Narbonesa des del segle VI. Primer, amb la desarticulació de les vil·les i fundi esclavistes, afeblides per les invasions bàrbares, els sabotatges de les collites, els robatoris, l'acció de cimarrons i per les revoltes bagaudes.[5] Segon, amb l'abandonament de les ciutats pels seus habitants, que fugien de les obligacions oneroses, els deutes i els impostos abusius a que eren sotmesos. En tercer lloc, amb l'esclafament de revoltes nobiliàries, com la de Burdunel el 496 i la de Pere el 506, vertaders aixecaments contra l'extensió del domini visigot a la Tarraconesa (fet efectiu el 473-75), la derrota dels quals posà fora de combat la noblesa senatorial hispanoromana. Quart, amb el sorgiment de nous assentaments rurals autosuficients com ara els de El Bovalar a Seròs (Segrià), Puig Rom a Roses, L'Aubert a la Vall d'en Bas (Garrotxa) i Vilaclara a Castellfollit del Boix (Bages).[6] Mentrestant, les vil·les esdevenien unitats administratives districtals bàsiques del camp, amb un model productiu d'autoconsum d'abast local, i ressorgia l'ocupació d'espais en alçada a iniciativa tant camperola com aristocràtica, recuperant-se el paisatge preromà gràci-

5. Revoltes paral·leles a les heretgies socials dels donatistes, circumcil·lions al nord d'Àfrica i priscilianistes de Gal·lècia. Aquests bagaudes foren moviments socials de protesta antiromana i antifiscal, plens de soldats desertors o de faccions desfetes, que es desenvoluparen a la Gàl·lia i a Hispània, en concret a les Valls del Loira, de l'Ebre, Armòrica i als Alps, entre el 280 i 430-50.

6. Noves troballes arqueològiques constaten també els canvis a les vil·les i al sistema agrari postromà: Vilauba (Pla de l'Estany), Bàscara (Alt Empordà), Monistrol de Gaià (Bages), Can Gambús (Sabadell), l'Aiguaicuit (Terrassa), Montclús (Berguedà), etc.

es a l'augment de la ramaderia i a l'extensió de l'utillatge de ferro, de la ceràmica senzilla (fruit de circuits comercials de curt abast) i dels molins manuals. Per acabar, cal afegir la creació de castells-refugi. Tot plegat denotava un traspàs de la gestió de la producció agrícola i ramadera de l'aristocràcia de les vil·les a les comunitats camperoles, lligat a la dissolució de l'aparell estatal baiximperial. Tanmateix existien continuïtats amb el món romà: molts termes aldeans coincideixen amb l'orientació del parcel·lari creat per la centuració romana. El mateix procés de decadència de la vil·la es donà a Itàlia i a la Gàl·lia. Desaparegueren la ceràmica industrial importada, les xarxes de comercialització supraregionals i l'especialització productiva que comportava un imperi. En contrapartida, es va estendre la ramaderia transhumant i s'artigaren erms, donant-se processos de desforestació i d'erosió del sòl que entre els segles v i x originaren deltes per acumulació de sediments. Les ciutats es despoblaren; van perdre quasi bé tota la capacitat de captar excedents del camp. Així doncs, declinaren Tàrraco, Il·luro i Empúries, però no Barcino.[7] Els fòrums ciutadans s'eclipsaren i l'Església es feu amb la designació dels llocs prominents. L'Estat visigot intentà preservar l'esclavisme, però cada cop era menys capaç de fer-ho i encara menys ho era de captar rendes per la via fiscal. Va ordenar extravagants mesures per la cacera d'esclaus, per exemple,

7. Es tracta de Tarragona, Mataró, Empúries i Barcelona. Més avall surt Cesaraugusta, que és Saragossa.

les del decret del rei Egika del 702.[8] La regionalització i la protofeudalització foren la resposta a la necessitat de captar rendes de forma més eficient, cosa que originà un procés contradictori: l'Estat central atorgava a les oligarquies i a l'Església privilegis,concedia immunitats, béns hereditaris, funcions militars i administratives, etc., però com que, per imposar-se, els reis havien d'ésser els majors propietaris, realitzaven també confiscacions a la noblesa, tot i procedint a juraments de fidelitat i anatemes. D'aquí la inestabilitat successòria, les revoltes regionalitzadores i les intervencions foranes (d'ostrogots, bizantins i àrabs). Els Estats francs de Nèustria, Austràsia, Borgonya i Aquitània experimentaran un procés idèntic al llarg dels segles VI, VII i VIII.

Les manifestacions típiques d'aquest procés regionalitzador foren les revoltes de la noblesa catalano-septimana. Com ho fou la revolta del duc Paulus el 672 i la formació d'un Estat septimà després de l'enderrocament de Witiza per Roderic el 710, amb Àkhila II i Ardó com a reis. Aquest Estat va anar minvant davant l'avanç dels exèrcits islàmics –el 714 Mussa ibn Nussayr va sotmetre Cesaraugusta i Tàrraco– fins a desaparèixer el 719 amb la presa de Narbona pel governador Al-Sham, al servei del Califat de Damasc. Al llarg del segle VIII s'establiren a la Catalunya Vella i al Llenguadoc litoral d'una xarxa de fars, d'atalaies i de palaus

8. Egika el 702 decretà la persecució general dels esclaus fugitius i imposà el càstig de 200 fuetades per als vilatans i funcionaris estatals que els encobrissin o no delatessin.

fiscals emirals islàmics,[9] tal com ho demostra la toponímia i diverses troballes. El 730 es va revoltar el governador (valí) berber Munusa a la Cerdanya, aliant-se amb Eudó, duc d'Aquitània, essent derrotat a Llívia. El 740 la gran revolta berber va fer trontollar el domini àrab al Magrib i a l'al-Andalus. L'arribada d'un contingent dit sirià a la península va estendre el caos entre la munió de berbers, àrabs del nord i del Iemen que havien protagonitzat la conquesta. Les revoltes seguiran després, d'una banda, contra l'emirat de Còrdova,[10] i de l'altra, contra l'Imperi Carolingi, el nou poder rival.[11] Així van tenir lloc la Conjura de Sulayman al-Arabi el 778, que uní els iemenites amb les nissagues muladís[12] converses contra els Umayya Banu Marwan. L'expedició franca a Saragossa que es cita a les gestes heroiques de La Chanson de Roland, fou en suport dels revoltats; en ser derrotada a Roncesvalls, fugiren tant els nobles hispans com els àrabs rebels, amb llurs clienteles, cap a la Septimània, on Carlemany els va establir.[13] A conti-

9.Palaus de l'amir (*amir al-mu'minin*), comanador de creients de la comunitat musulmana.

10. Establert el 756 per Abd ar-Rahman al Dahil (L'immigrat), provinent d'Orient, de l'enderrocada nissaga Umayya.

11. Endegat després de la desfeta pels francs d'Abd-ar-Rahman al Gafiqi a Poitiers, el 732. Els carolingis conqueriren Narbona el 759 i Barcelona el 801. Les terres entre totes dues, que havien estat part de les províncies romanes de Septimània i Tarraconesa, conformaren la Marca Hispànica de llur imperi.

12. Els muladís eren cristians conversos al Islam, que adoptaren els costums àrabs i berbers, esdevenint clients de llurs caps tribals.

13. La batalla no és segur que transcorregués a Roncesvalls; és possible que fos a Somport o a la vall de Hecho. El nom català de l'heroi és Rotllà.

nuació, Girona es rendí als francs l'any 785. Els comtes que establiren els reis carolingis en un primer moment es dividiren en autòctons (amb interessos en el territori) i francs (forans i amb una orientació més expansionista); tots dos bàndols s'enfrontaren entre si. L'any 826 va Aissò i Guillemó es van revoltar a la Catalunya Central. Aquesta fou una rebel·lió contra el poder franc i els comtes forans establerts per aquest, en defensa de l'església mossàrab i l'adopcionisme[14] i en rebuig dels cultes fràncics. El fet va provocar la reintegració de la Catalunya Central a l'al-Andalus i, lluny d'ocasionar-hi un despoblament com sostenia d'Abadal, va sostreure la zona a l'Imperi franc fins el 879, quan Guifré el Pilós, comte independent d'Osona, va imposar una mena d'estructura estatal-comtal.[15]

La conquesta àrab-berber encetada el 711, s'havia impostat ràpidament bé per sotmetiment i rendició (casos

14. Segons el punt de vista adopcionista, la naturalesa de Jesús fou en principi humana, essent divina gràcies a la seva adopció per Déu. S'oposava al punt de vista encarnacionista, ortodox, segons el qual Jesús era la segona persona de Déu, el fill de Déu, doncs sempre de naturalesa divina. Al segle VIII, el bisbe d'Urgell Fèlix va predicar l'adopcionisme pels comtats de la Marca.
15. Raimon d'Abadal diu que Guifré el Pilòs va unificar els comtats de Barcelona, Osona i Girona després del concili de Troyes del 878, com a premi del rei Lluís el Tartamut per col·laborar a l'esclafament de la revolta de Bernat de Gòtia. Però sembla que Girona tenia per comte Delà, un empurità, i Guifré no surt amb seguretat com a comte de Barcelona fins l'any 893. Guifré acabà morint a Terrassa i no al Solsonès com s'ha dit. Abans els carolingis semblen haver suprimit els bisbats d'Empúries, Ausa i Ègara, traslladant el d'Urgell des de Guissona al nord en ocupar la Catalunya Vella als àrabs.

d'El Bovalar i Tàrraco), o bé per pacte tributari (la majoria de les vegades). Va ésser beneficiosa, ja que va posar fi a la degradació del període tardo-visigòtic, desarticulant els latifundis i afeblint l'esclavisme i les tendències feudalitzants. Aquesta situació va permetre un desenvolupament econòmic, social i nacional alternatiu al sud del Llobregat i del Cardener, a la Tagr al-Alà –la Marcao Frontera Superior, que tenia com a centres urbans Larida i Turtusha– i al Xarq al-Andalus, el Llevant o Frontera Oriental d'Al-Andalus. A la Xàrquia predominaven les comunitats tribals àrabs i berbers, que formaven xarxes d'aljames i d'alqueries (*qura*) amb castells-refugis (*hisn*) associats, les quals estructuraren processos de treball i una elevada autonomia productiva mitjançant la construcció de sistemes de reg i l'ús d'adobs d'acord amb pràctiques ja executades al Iemen i al Magrib. Trobem indicis de tribus berbers a la Vall d'Àger, al Penedès, a tot el País Valencià i a les Illes. La construcció d'Al-Andalus significà d'una part el triomf de l'autonomia de les alqueries i, de l'altra, la configuració d'un poder polític amb un soldà i el seu aparell estatal (*makhzan*, *mulk*) pel clan Umayya Banu Marwan, creador d'una dinastia (*dawla*). Aquesta era l'únic poder legitimat canònicament per captar excedents sobre els *ra'iyya* o súbdits, tant per la via fiscal com per la via del monopoli de l'emissió de moneda, avortant l'aparició de senyors feudals de renda amb drets estables sobre la terra, els quals a la llarga, van provocar la disgregació de les comunitats rurals a Europa. En el mode producció asiàtic, l'Estat i els seus servidors coexistiren amb la comunitat rural sense transformar-la ni dis-

gregar-la, i per tant, no deixaren camperols sense terres, tal com feren a Europa la pressió senyorial, el capital mercantil i l'Estat absolutista posterior. A la vall de l'Ebre, durant un temps, la dinastia muladí Banu Qasi representà aquesta tendència feudalitzant en competència amb el soldà per la captació de rendes. L'establiment de xarxes de comerç llunyà al marc de la comunitat musulmana i la captació de recursos via fiscal per part del poder polític permetrà revifar les ciutats. Però els Estats successors dels Umayya després de la segona *fitna*[16] entre 1009-31 (els muluk al *tawa'if* o Estats del desordre, les Taifes), ja no seran capaços de defensar la comunitat musulmana andalusí de l'agressió dels senyors de la guerra feudals del nord. Més aviat s'aniran deslegitimant i afeblint progressivament fins a funcionar com a agències recaptatòries dels regnes feudals cristians i centres de reclutament de mercenaris, fins esdevenir gairebé autònoms de les seves societats. Al si de les taifes, els consells de vells (*shuyukh*) i els experts en lleis o ulemes i alfaquins –*ulama* i *fuqaha*– prendran funcions d'integració social facilitant la relació de les aljames rurals i les comunitats urbanes amb l'Estat, però acabaran sucumbint davant l'exportació colonial del feudalisme sota la ideologia de croada. El croadisme atorgà justificació teològica a la idea d'una cristiandat sense un entorn infidel, restaurant així l'ordre

16. "Guerra civil", desencadenada per l'execució d'Abd-ar-Rahman "Sanchuelo", fill d'Al-Mansur, que posà fi a la dinastia amirida i precipità la desmembració del califat de Còrdova. La primera fitna fou la provocada per l'aixecament d'Omar ibn Hafsun el 880, i va durar fins el 918.

cristià «natural» que Al-Andalus havia trencat com si fos una anomalia històrica, i destruint els ordres camperols que no poguessin ésser reduïts a la lògica feudal d'acumulació, bé sia exterminant-los, o bé servilitzant-los, la qual cosa arribà fins a l'expulsió física dels darrers representants d'aquests el 1609.

L'assalt nobiliari contra la pagesia. Feudalització i resistències

Les explotacions familiars als comtats catalans postcarolingis s'associaven en comunitats rurals practicant el suport mutu, establint disciplines comuns i treballant col·lectivament els comunals, emprius[17] i camps oberts. Les comunitats acabaven de cohesionar-se en la lluita comú enfront la pressió senyorial, amb la finalitat d'aconseguir exempcions, privilegis, franqueses i règims municipals, segregant formes d'autodefensa armada sota la modalitat de sometents, sagramentals i d'altres tipus de mans armades. Tanmateix, hem de tenir compte que al món mediterrani les disciplines col·lectives seran sempre relativament febles per causa del caràcter fràgil i discontinu de les explotacions camperoles. Els ecosistemes estaven marcats per períodes llargs de sequedat estival i per la mala integració de la ramaderia, la qual cosa els tornaria vulnerables als canvis bruscos de caràcter climàtic o polític (guerres, fisc, exaccions senyorials, allotjaments...).

17. Empriu és el dret d'ús de pastures, boscos, illes o aigües, considerades bens comunals. També dels terrenys guanyats als rius, que s'anomenaven aiguardeixos.

El fort desenvolupament agrari de l'Alta Edat Mitjana va fer atractiva la dominació de les comunitats per l'incipient classe dels senyors feudals enfilats en castells termenats. L'allunyament progressiu de l'òrbita estatal carolíngia hi va contribuir. La «revolució» de l'any mil, quan la pirateria senyorial reduí els camperols a dependència, dinamità l'ordre estatal antic juntament amb el seu fisc i suprimí les darreres restes d'esclavatge rural.[18] Aleshores la sobirania política es fragmentà a favor de llaços d'home a home, de jurisdiccions privades i de corporacions urbanes i comunals amb diversos nivells d'autonomia municipal i corporativa, que en aconseguir una personalitat jurídica pròpia prendran el nom d'universitats. El dret romà fou substituït pel dret consuetudinari, derivat dels costums i usatges populars, la qual cosa possibilità la superposició de drets i d'usos sobre la terra. L'Estat desaparegué durant segles a favor de formes descentralitzades de coerció i de jurisdiccions privades (el senyoriu banal)[19]. El feudalisme, com assenyala Guy Bois, era el predomini de la petita producció familiar més la subtracció en renda possibilitada pel senyoriu banal-jurisdiccional i la propietat compartida. La divisió entre domini útil (ús) i domini directe (propietat) sustentà la relació emfitèutica,[20] oposada a l'alodial, que traduí les relacions vassa-

18. Ja pràcticament liquidat als segles VIII i IX. Els esclaus fiscals vivien com a lliures al Conflent al segle IX.
19. El domini banal s'exerceix sobre tots els habitants vinculats al territori abastat per la jurisdicció, siguin serfs o lliures, emfiteutes o aloers.
20. L'enfitèusi és el domini útil o dret d'ús d'unes terres a canvi del pagament d'un impost o cens.

llàtiques senyor-pagès al camp. La instauració del feudalisme es materialitzà als Comtats catalans –anomenats Gòtia o *Ifranj* pels andalusins– en una nova estructuració de l'espai: les vil·les –demarcacions fiscals més bàsiques dels Estats tardoantics, després de la dissolució del domini esclavista al segle VI, administrades per un *villicus*, antecedent del batlle– i els vilars o llogarets, que agrupaven diversos habitatges, nuclis més secundaris. Els *pagi*, *territoria* i *valls*, eren unitats territorials internes dins dels comtats –el terme *comitatus* no desplaça el nom de *pagus* fins mitjans segle IX– comandades per delegats del poder públic –els *iucarii* comtals– finalment substituïdes per les senyories baronials i per sagreres, parròquies i masos.

Mentrestant, abans la «revolució» feudal, els comtes col·locats en marques frontereres establertes pels francs fins a la línia del Llobregat entorn el 801, s'anirien consolidant. Són de remarcar particularment els Bel·lònides, nissaga pirinenca de Carcassona i la Cerdanya-Conflent-Urgell, que donarà lloc al Casal de Barcelona. Aquests provenien d'una zona dinàmica i no pas d'una muntanya-refugi, on hi havia restes d'estructures tribals i gentilícies dels ceretans i bergistans, pobles pre-romans possiblement bascoides, molt mitificats per la historiografia nacional-patriòtica de l'Abadal i d'altres. La nissaga bel·lònida va protagonitzar una primera unificació de comtats amb Sunifred el 844-48, fidel a l'emperador carolingi Carles el Calb contra la revolta de Bernat de Septimània. Amb Guifré I, fidel a Lluís el Tartamut enfront de la revol-

ta de Bernat de Gòtia, s'estengueren a Osona el 879 i a Barcelona amb seguretat el 893, però no pas a Girona com s'ha dit, on era present el comte Dela d'origen empordità. El suposat procés repoblador de Guifré a Osona i a Catalunya Central va quedar reduït a quaranta topònims derivats del gentilici cerdans, relacionats amb l'expansió política cerdana que aprofita palaus i guàrdies ja existents en un territori sempre poblat. El nucli comtal Barcelona-Osona-Girona més poblat i amb més possibilitats expansives, anirà aglutinant els altres comtats. Els comtes s'anaren autonomitzant de la cada cop més llunyana monarquia franca (enfonsada per la primera feudalització al nord de França), amb la qual es feren rars els contactes, i, en canvi, enviaren ambaixades a Còrdova, comportant-se com a veritables sobirans. Els comtes havien deixat d'ésser revocables fins a fer-se hereditaris arran la capitular de l'assemblea de Quierzy del 877,[21] la qual consagrà l'heretabilitat dels comtes arreu de la França Occidental. Llavors el fisc va ésser patrimonialitzat. Barcelona va acabar trencant el lligam amb la monarquia franca després de la

21. Carles el Calb, emperador de la França Occidental (La Gàl·lia), va fer guerra als seus germans per tal de reunificar l'imperi franc, dividit en tres parts a la mort de Carlemany, a més de combatre els invasors sarraïns i normands. Com que els comtes eren reticents a complir amb les seves obligacions militars, Carles aconseguí els seus serveis al preu de declarar els comtats hereditaris, acord conegut com a Capitular de Quierzy. Hom considera l'acord com l'arrencada del feudalisme. Els comtes ja no sols exerciran els poders directament quan abans ho feien per delegació reial, sinó que seran propietaris de la seva demarcació, podent cedir-la, trametre-la o repartir-la.

entronització de la nova dinastia Capeta el 988, en no ser capaços els reis Capets d'implementar la demanda d'ajut militar contra les incursions d'Al-Mansur feta per Borrell II. Tanmateix, es mantingué la dependència eclesiàstica cap a l'Arquebisbat de Narbona. Els eclesiàstics foren més prudents però feren costat als comtes. Aquests els necessitaven per ésser legitimats, i els prelats necessitaven als comtes per conservar la potestat en els seus dominis. Al llarg del segle X, els comtats suplantaren els *pagi* i *territoria*, i a dins d'aquests, els senyors immunistes[22] desplaçaren els funcionaris imperials. Els monestirs i els senyors lligats a la cort comtal i al servei públic reberen terres i castells; els senyors foren convertits en vicaris i castlans i, a partir de l'aplicació de la normativa visigòtica del dret d'aprisió[23] els donaren part del cobrament del delme.[24] Aquests grans aloers immunistes començaren a gravitar sobre els pagesos-propietaris a través de la privatització del cobrament del delme, concentrant el domini de la terra gràcies a vendes i donacions, i cedint l'ús a canvi de rendes (cens i tasques). La prosperitat agrícola estava basada en l'economia familiar camperola, mitjançant l'aprisió i l'artigament de terres dels boscos o a les fronte-

22. L'emperador atorgava el privilegi d'immunitat, pel qual "ningú no pot dirimir causes llevat que n'hagi rebut dels prínceps la potestat" (*Libre jutge*). Anomenat també *Llibre dels Judicis*, aquesta compilació de lleis de tradició hispanoromà serà el codi jurídic de referència a Catalunya durant els segles IX i X.
23. Dret de propietat d'una terra treta de l'erm passats 30 anys de possessió incontestada.
24. Única forma de fiscalitat pública abans del 1020, junt el teloneu (dret sobre els mercats) i el pasquer (dret sobre les pastures).

res a iniciativa pagesa, més que no pas en un moviment repoblador sobre un territori deshabitat d'iniciativa comtal al que s'hi afegiria la circulació d'or musulmà. Aquesta motivà que els grans senyors aloers immunistes reclutessin sèquits de guerrers entre les capes acomodades de la pagesia: els milites. La generalització del ferro i de les fargues, junt l'adopció dels estreps per muntar, van revolucionar la tecnologia militar, fet palès amb l'aparició de la cavalleria armada i protegida per armadures, malles i cotes de ferro. L'extensió dels intercanvis i dels mercats feren revifar *vicus* i *civitas* antigues, i els comtes les dotaren de privilegis i immunitats, decretant franqueses a zones de frontera –el Penedès, el Vallès i el pla de Barcelona– amb llibertats individuals, exempcions d'impostos i immunitat de jurisdiccions a banda de la comtal o la bisbal. Així consta a les cartes de franquesa de Cardona (986) i de Barcelona (1025), on Berenguer Ramon I confirmà les franqueses de la vila, estructurada en germanor jurada. N'hi havia també de franqueses a la Pobla de Segur i a Manresa.

Entre 1020 i 1060 va succeir l'assalt armat a la pagesia i a l'ordre públic antic per la noblesa encastellada i els seus sèquits de milites, estacionada a la frontera del Penedès com a força d'avantguarda. El capitost Mir Geribert es va proclamar príncep d'Olèrdola, durant els regnats de Berenguer Ramon I i Ramon Berenguer I al comtat de Barcelona-Osona-Girona. Hi hagueren diverses formes de resistència, tant armada com passiva, com per exemple, la concentració al

voltant de les esglésies-refugi (moviment anomenat de Pau i Treva de Déu). Les franqueses del Penedès i del Vallès foren suprimides. Mentre, el sector nobiliari més lligat a les tradicions públiques intentà resistir al Comtat de Girona, menys feudalitzat i dirigit per Ermessenda de Carcassona. A l'entorn del any 1059, Ramon Berenguer I recomposà una monarquia sobre bases noves: l'Estat antic que representaven els comtats fou liquidat i la classe feudal s'estructurà amb pactes personals feudo-vassallàtics. El comte de Barcelona, reforçat amb l'or que rebia com a tribut (les pàries dels estats *tawaif* o taifes), aconseguí el reconeixement de la seva preeminença a canvi de serveis militars, mitjançant pactes de convinença i d'homenatge amb els grans barons: vescomtes, vicaris i, progressivament, els altres comtes. Igualment, el comte de Barcelona va projectar-se a l'Occitània amb la compra dels drets sobre els comtats de Carcassona i de Rasès el 1067. Alhora, a la base, s'estructurava una petita noblesa entorn les hosts nobiliàries dels castells termenats, que va rebre feus i guardes de castells a canvi de pactes d'homenatge. Eren els castlans i milites, que constituïren una ampla cavalleria. La resolució de plets s'orientà entre els poderosos cap a la negociació. El pacte va desplaçar a la sentència del jutge, la potestat judicial es va disseminar i l'administració de justícia caigué en mans senyorials. Desaparegué el dret escrit visigòtic-romà de base pública a favor d'un dret consuetudinari, aviat posat per escrit als comtats catalans com a Llibre dels Judicis, codificador de les composicions pecuniàries a pagar pels delictes –diferents en funció de l'estament–,

els duels judicials i les ordalies,[25] els usos comunals i els mals usos. Serà el codi dels Usatges, configurat entre 1060-1140, el codi jurídic del feudalisme català.

Enfront l'assalt nobiliari, la pagesia intentà primer els plets i després la resistència armada, aquesta amb més èxit als terrenys muntanyencs. Al comtat d'Urgell i a Andorra les comunitats pageses van escapar parcialment de la feudalització. També ho feren la Vall d'Àneu, la Vall d'Aran i la Vall de Querol. La població andorrana assaltà el Castell de Bragafolls el 988 o el 1003. A les zones de muntanya, la geografia va permetre una millor defensa militar. En l'economia pastoral dels Pirineus la terra comunal jugava un paper predominant en detriment de la senyoria, sempre més forta a la planura. En la majoria de zones predominà el moviment de Pau i Treva que declarava sacrílegs els atacs a l'Església, als seus béns i als seus representants. El moviment provenia d'Occitània i de la Borgonya.[26] Sota la protecció de l'anatema, part de la població es refugià entorn del territori sagrat de trenta passos al voltant de les esglésies. Allà hi havia els cellers, edificacions d'emmagatzematge per recollir el delme, el vi i tota mena d'estris, i també els edificis singulars que feien de sagristies, anomenats sagreres o celleres als bisbats

25. També dit Judici de Déu, les ordalies eren una sèrie de proves aberrants, com la prova de l'aigua bullent, la de l'aigua freda o el duel. No tenien res a veure amb la justícia tradicional i sí amb els costums dels francs.
26. Primer concili de Charroux a Aquitània el 989; concili provincial de Narbona el 990, el 994 estès a Borgonya.

de Girona i d'Elna. Les sagreres dominaven en zones de planura com al Rosselló, l'Empordà, el Gironès, el Vallès i Osona. Juraments, convenis i pactes sagramentats entre bisbes, comtes i magnats delimitaren espais i períodes de treves de Déu. Concepte d'inspiració cluniacenca, la Treva de Déu fou implantada aquí a partir del concili de Narbona del 1031 per l'acció del bisbe Oliba de Vic i dels monjos de Ripoll. En realitat, la Pau de Déu i la implantació de parròquies i de sagreres foren vies per la instauració del feudalisme més que no pas de resistència, ja que convertiren les esglésies en centres de recaptació de rendes. La creació de parròquies va anar lligada a l'extensió del delme des del segle x. Els nous temples agruparen les viles i vilars preexistents sota els termes parroquials per a la captació. Els comtes i personatges laics mantingueren drets de patronatge sobre les esglésies parroquials i molts delmes passaren a mans de senyors laics fins que la reforma gregoriana aturà en part el flux o anà revertint delmes i parròquies a l'Església. A més, les parròquies es van veure afavorides per la pràctica d'agrupar tombes en cementiris al voltant de les esglésies i per la demanda senyorial de conreus cerealícoles amb collites previsibles emmagatzemables en graners.

Per una banda hi hagué moviments de concentració de població cap a poblacions-refugi, cap a les terres de marca o frontera i cap a les terres de plana, a l'Empordà i al Rosselló. Per l'altra, es va donar la dispersió en masos arran la disgregació de les antigues viles, sobretot en el que serà la Catalunya Vella, a l'est fins el mas-

sís del Montsec i els rius Noguera Pallaresa i Ribagorçana, i al sud fins al Cardener i el Llobregat, entre els segles x i xii. En zones allunyades del front de Al-Andalus, hi predominava l'habitat dispers relacionat amb el relleu muntanyenc, la disposició de boscos i una pluviositat bastant continuada. El mas dispers hi disposava d'una gran varietat de recursos policulturals: boscos, aigües, pastures, erms i espais conreats, generant una major predisposició a l'individualisme agrari i a un règim patrilineal estricte en les llars que evités la subdivisió del patrimoni (d'aquí la institució de l'hereu). La parroquianització i la formació de sagreres va servir per enquadrar senyorialment el camperolat via rendes i delmes. Predisposició extensiva al contracte emfitèutic, una translació del contracte feudo-vassallàtic a les relacions socials al camp basada en la divisió entre domini útil i directe, que incloïa l'obligació per part de l'emfiteuta de prestar jurament de fidelitat i d'homenatge de mans i de boca al senyor. En canvi, a la futura Catalunya Nova occidental i seca predominarà l'hàbitat concentrat. Els termes castrals tenien gran importància a les zones frontereres. El mas hi fou l'excepció, doncs es donaren grans franquícies i llibertats locals després de la conquesta, amb amples disciplines col·lectives, comunals i poblacions cohesionades, per fer front a la senyoria dita alodial. Hi predominarà el senyoriu jurisdiccional sobre el domini directe; el cobrament de la quístia, contribució a pagar per la jurisdicció civil i militar de la senyoria, prevaldrà sobre el cens emfitèutic. No oblidem que van romandre alous no feudalitzats amb cases-fortes sota el nom de sales, guardioles o for-

ces, els propietaris dels quals actuaven com a cavalleria o petita noblesa. Participaran en la formació de les milícies jurades anomenades sagramentals.

Passat el moment de la gran violència feudal, al segle XI, aquesta s'anirà estabilitzant i les relacions feudals s'aniran codificant al camp sota la forma de contractes emfitèutics i amb l'establiment de franqueses i d'exempcions. La superposició de jurisdiccions pròpia del feudalisme permetia l'autonomia de l'explotació camperola en tant que domini útil, així com la de les comunitats aldeanes i l'existència d'espais comunals sotmesos a pràctiques consuetudinàries. Mentrestant, la pròpia classe feudal es va anar estructurant i disciplinant al segle XII. Les xarxes feudo-vassallàtiques, l'establiment de grans llinatges, de primogenitures i del codi cavalleresc, juntament amb la difusió de valors cristians, la divisió tripartita de la societat en tres ordes[27] i el concepte de croada que canalitza l'agressió cap a zones exteriors del feudalisme, varen anar disminuint relativament la guerra privada i la violència exercida sobre la pagesia, fenòmens propis de la gènesi de la societat feudal un segle abans. Hom va optar per un altre model de gestió senyorial mitjançant l'establiment d'un rudiment d'aparell administratiu amb batlles i procuradors,[28] que assegurava un control efectiu sobre el ter-

27. *Oratores* (clergat), que vetllen per les ànimes; *bellatores* (guerrers), que protegeixen la població; *laboratores* (pagesos), que alimenten tota la societat.

28. El batlle era el representant de l'autoritat reial o senyorial en un municipi. El procurador era un magistrat que representava el con-

ritori i les rendes. La senyoria aconseguí així legitimitat,oferint a canvi una sèrie de contrapartides que estimulessin el consentiment dels dominats. Així es regularen les prestacions feudals i la figura del domini útil, a l'hora que els habitants d'un terme rebien franqueses, immunitats i llibertats que els eximien de prestacions i de serveis per al senyor. S'arribà a la creació de cartes i de règims municipals recollits en llibres dits verds o simplement de privilegis. De vegades, aquells passaven a la jurisdicció reial, amb menys càrregues i tribunals més equànims, o aconseguien dotar-se de batlles triennals a partir de la proposta d'una terna feta per la comunitat, o que se'ls atorgués un règim municipal.

Així, s'establiren cúries baronials, procuradories i batllies a nivell local perquè representessin els interessos del senyor sobre el territori, amb una sèrie de jutges, escrivans i saigs per ajudar els oficials senyorials. Cap al decenni de 1180, mentre es difonia la figura del batlle a nivell local, el mas es consolidava com a unitat d'explotació i d'hàbitat de la pagesia a la Catalunya Vella, estabilitzada sota la forma de contracte emfitèutic. La unitat familiar establerta en masos dispersos predominant a l'est del país, rep el reconeixement del domini útil a canvi de l'homenatge de fidelitat i d'una sèrie de prestacions i serveis al senyor. Aquest es reserva l'exercici del poder banal-jurisdiccional amb facultat d'erecció de forques i costells i la possibilitat de suplici del reu o de mutilació de membres en el cas del mer imperi

sell municipal, altrament dit jurat, cònsol o paer.

o alta justícia. El mixt imperi o baixa justícia implicava tenir cort, tenir la jurisdicció de totes les causes civils i la imposició de multes i penes de ban. Sovint implicava també el reconeixement de la condició servil –home propi i soliu– del pagès, que restava lligat a un senyor i adscrit a una tinença.[29] Aquesta és la base per a la condició de pagès de remença que apareixerà més tard, al segle XIV. De la primera relació, el domini directe o alodial, se'n deriven un conjunt de drets econòmics: el pagament d'un cens fix en productes o en metàl·lic en reconeixement del domini eminent senyorial que tendí a desvaloritzar-se; el pagament de tasques o agrers, en espècie, proporcionals a la collita (normalment un onzè). També el pagament del lluïsme sobre les transaccions i la fadiga (dret de retracte). De la segona, el poder banal, se'n deriven càrregues, bé d'origen públic privatitzades, com l'alberga (proporcionar allotjament als agents i cavalls senyorials), joves, tragins i guardes de castell (treballs gratuïts al Castell o en terres senyorials), serveis de guaita i serveis d'host i cavalcada (en compliment de tasques de defensa), o bé les anomenades banalitats: conjunt de multes i pagaments en funció del poder jurisdiccional del senyor i l'ús d'una sèrie de monopolis senyorials com molins, ferreries i forns de propietat senyorial (acaptes, llòssols, fornatges, toltes). A més, hi havia quísties (contribucions en funció del poder banal). A banda, seguia vigent el delme, d'origen carolingi, consistent en la dese-

29. La tinença és l'explotació d'un pagès o tenidor per la qual havia de pagar al senyor uns censos, donar-li uns agrers (part de la collita) o prestar-li uns serveis.

na part de la collita per mantenir l'Església, i del qual molts senyors laics se n'apropiaven (66% del bisbat de Girona), mercès al seu patronatge. El senyor podia imposar la confessió pública dels drets a pagar per l'emfiteuta davant notari, el capbreu,[30] que només apareixerà als darrers segles medievals. Aquesta és en resum la nova situació en culminar el procés de feudalització.

30. El capbreu era un document on un notari hi anotava el reconeixement dels pagesos tenidors de les rendes i obligacions degudes als senyors.

La comunitat pagesa i la universitat

La fragmentació política de la sobirania, la superposició de jurisdiccions i l'absència d'Estat, i per tant, del monopoli estatal de la violència, en resum, el feudalisme, va permetre un ampli nivell d'autonomia corporativa a les comunitats pageses i a les ciutats, viles, gremis, unions juramentades i germanors dins la societat estamental dels tres ordes. La desestructuració del sistema antic conduí a l'autonomització de la cristiandat llatina a Europa Occidental i a la creació de mercats, on la petita producció familiar camperola va provocar una mena de revolució agrària, que estava fonamentada en l'extensió del conreu i en l'intensificació del treball degudes a la incorporació d'animals de tir, a la millora dels utillatges aratoris de ferro i a la generalització dels molins. Els excedents econòmics i demogràfics dels camps possibilitaren la revitalització de les ciutats i la creació de noves. Els senyors les dotaren de privilegis, nous mercats i fires: són les vilanoves, les vilafranques i les pobles, on es canalitzaven els excedents agrícoles i s'obtenien beneficis de la fiscalitat. El nou món urbà, llavors era espai de llibertat i d'exempcions. Tot el contrari que en les modernes urbs i conurbacions, autèntics no-llocs, espais de la lletjor, de l'atomització

social, de la disgregació de les relacions humanes i de la fi de tota noció de vida col·lectiva. La societat burgesa traspua individualisme per tots els seus porus. En canvi, les ciutats medievals no es limitaven a extreure excedents del camp com en el món antic sinó que interactuaven amb aquest, intercanviant productes en concentrar funcions mercantils i artesanals. Els comerciants i artesans deixaven d'ésser clients al servei dels grups privilegiats comtals i episcopals, per a constituir corporacions artesanes i mercantils. Els gremis regulaven la producció i la demanda, bloquejant l'aparició del treball assalariat al seu si. El capital comercial actuava en els intersticis de la societat feudal sense posar-la en qüestió ni modificar-la, comunicant ciutats i societats diverses a través del comerç de llarg abast. A la vegada, les ciutats demanaven òrgans d'autonomia municipal per sostreure's de la jurisdicció senyorial, bé passant a la reial o bé adoptant el règim municipal i privilegis de Barcelona, sense deixar, tanmateix de tenir regiment propi (els dits carrers de Barcelona). Fora les batllies senyorials, en un primer moment, aparegueren consells oberts o consells generals de veïns, fins que a mitjans del segle XIV el règim municipal s'estructurà en consell general, en una comissió permanent de l'anterior –trentena a Barcelona– i en càrrecs executius de lliure elecció anual: jurats, cònsols, consellers, paers... La creació de comunes urbanes farà de model a les comunitats rurals per a conquerir franqueses.

La comunitat pagesa va generar una unitat de solidaritat i de suport mutu. Creada durant l'Alta Edat Mit-

jana, va sobreviure a la feudalització. Al seu interior es donaren espais al marge de l'economia monetaritzada de mercat (encara que aquesta tampoc hi fou un cos estrany) i de la producció industrial, amb troc i intercanvi de dons, de sociabilitat, d'imaginari i cosmovisió col·lectivistes. També fou un lloc de resistència col·lectiva a l'opressió, a l'avenç de l'individualisme agrari i a les relacions basades en l'intercanvi mercantil. La comunitat permetrà ampliar els espais d'autonomia i d'exempció enfront la pressió senyorial, i fins i tot esbossarà projectes col·lectius d'una societat camperola sense feudalisme, amb una monarquia paternalista mitificada, ja que els camperols havien conservat el record d'un passat no feudal, amb el rei al capdavant d'un sistema públic. O com a mínim, permet creure que hi havia un conjunt de drets o costums tradicionals basats en la possessió continuada, envoltats per un ampli consens, que obliguen els grups dominants a practicar el paternalisme i a mantenir els equilibris, contrapartides i reciprocitats pròpies de la societat tradicional. També va permetre oposar-se a tot tipus de novetats i a noves pràctiques individualistes imposades per la progressió de les relacions de producció mercantils, del treball assalariat i del sistema fiscal-militar estatal, en detriment de la societat camperola tradicional. És l'economia moral de la multitud, on el bé públic se situa en un pla moral superior al benefici privat i a les relacions impersonals travades entorn al mercat i a l'economia monetària. Societat recolzada en costums i normes consuetudinàries, on una sociabilitat intensa permet articular motins i rebellions obertes contra el sistema feudal o les innovacions

fiscals i militars que suposa la reaparició de l'Estat durant l'Edat Moderna. I també recórrer a la lluita sorda i molecular en defensa dels béns comunals i dels drets a llenyar als boscos, a espigolar als camps oberts, a introduir conreus nous, a ocultar garbes de la collita quan els agents senyorials venien a recollir el delme, a practicar el furtivisme als boscos senyorials, a tenir disputes entorn dels novals,[31] els terrenys romputs dels erms, i de les boïgues, terres boscoses posades en conreu. Igualment hom crida contra del cobrament dels drets senyorials de la collita en garba, i al camp a favor del cobrament a l'era, cosa que permetia la «desaparició» de part de la collita durant la batuda, etc. El consell de Santa Llocaia, a la Cerdanya, proclamà que «és rahó que les coses que són comunes sien comunes per a tots» en un document de l'any 1591, fórmula que expressa aquesta economia moral de la multitud.

Així tenim lluites fetes en nom de la tradició, de la comunitat i d'un ordre natural, i no pas en nom de cap consciència de classe, que estaven lluny d'ésser espasmes o expressions primitives i irracionals d'una massa manipulada per el clergat en el marc d'una època que era un infern d'opressió i d'arbitrarietat, tal com pretenia fer creure la burgesia. Tampoc cal idealitzar aquestes societats ni les seves lluites, doncs no eren capaces de superar ni l'alienació religiosa, ni la idea del rei com a encarnació de la justícia natural, com tampoc ho eren de tenir una perspectiva històrica o de construir

31. Els novals eren terres rompudes i artigades de bell nou.

un projecte d'emancipació global com farà el proletariat posterior. No hem d'imaginar una Arcàdia rural idíl·lica i estàtica, ja que la societat rural catalana i europea precapitalista, prou diferenciada socialment, sofria l'explotació dels grups dominants de la societat estamental, explotació que s'efectuava en condicions i circumstàncies completament diferents a les que va imposar la burgesia moderna. Aleshores hi comptava més la coerció extra-econòmica, la coacció religiosa i el patriarcat. La comunitat local o pagesa era una unitat essencial d'habitatge, una parròquia, de territori delimitat per un terme. Calia que fos també una unitat d'organització social enfront els poders senyorials, de la monarquia o d'altres comunitats. Aquest salt qualitatiu cap a una comunitat amb responsabilitat fiscal i hipotecària (creació de censals), amb facultats defensives i amb capacitat d'autogovern veïnal institucional es féu al segle XI amb la creació dels consells. Aquesta primera forma de municipi lliure fou anomenada universitat des de la Baixa Edat Mitjana,[32] acabant-se de configurar-se'n en època moderna gràcies a la instauració d'un òrgan jurisdiccional reial jeràrquicament per sobre dels tribunals baronials: la Reial Audiència de 1493. També contribuí a la seva consolidació l'establiment d'una nova sociabilitat arran de la implantació de la religio-

32. La universitat és una figura jurídica extreta del Còdex de Justinià, representant una comunitat conscient d'ella mateixa amb el seu territori, els seus drets, el seu tribunal, les seves forces i el seu govern. El terme fou utilitzat per primera vegada en el *Liber Diurnus*, antic formulari de la cancelleria papal, i aparegué després al segle XI en diplomes entregats a ciutats italianes.

sitat tridentina, fenomen responsable de la creació de confraries, pabordies i obreries. La universitat gestionava els afers del comú a través de l'assemblea dels caps de casa i dels magistrats escollits que se celebrava a la parròquia. D'aquesta universitat restaven exclosos dels drets polítics els grups socials privilegiats i els «estrangers», habitants sense carta de naturalesa. Actuava com a persona jurídica en nom de tota la comunitat, exercint funcions d'autodefensa militar amb milícies juramentades, funcions de pràctica religiosa a través de la parròquia i de diverses confraries, i també tasques d'estructuració dels treballs agrícoles comunitaris (del conjunt de béns comunals i de diverses obres i serveis en règim de monopoli comunal).

L'organització social comunitària de la pagesia permetia assolir els objectius reproductius de la tinença familiar pagesa com ara cobrir les necessitats bàsiques d'autoconsum, permetre la reproducció del cicle productiu i satisfer les exaccions per als grups dominants. L'administració del patrimoni comunal donava sentit i recursos monetaris gràcies a l'arrendament dels comunals i de fleques, carnisseries i tavernes municipals, a les institucions de govern de la comunitat i a tot un conjunt de valors culturals i de llibertats reals basats en la dignitat i en el sentit d'economia moral comunitària. La comunitat proporcionava espais de sociabilitat, certituds i representacions morals compartides pels individus. A la vegada, permetia complementar l'economia de l'explotació familiar i garantir la perpetuació de l'equilibri social intern. La religió marcava l'imaginari

col·lectiu i els ritmes de vida i de treball de la comunitat rural. La religió actuava com a forma de societat de l'espectacle pròpia de societats jerarquitzades i rígides, on la lliure circulació de mercaderies estava restringida i on la por que inspira la natura suscita la mediació clerical amb els seus rituals, la submissió voluntària i la canalització de les tensions socials cap a bocs expiatoris situats als marges de la societat estamental (minories ètniques, dones de moral dubtosa, bruixes...). Els subjectes individuals del període premodern cobraren un significat i una identitat dins d'un marc col·lectiu comunitari. La comunitat tenia capacitat per coaccionar les individualitats dissidents, una comunitat que va coexistir amb el feudalisme almenys fins que l'individualisme agrari i la producció agrícola orientada al mercat aconseguiren trencar l'economia familiar de subsistència i la solidaritat col·lectiva, iniciant-se la via cap a la transformació capitalista del camp; a Catalunya, a partir del 1585. La instauració del municipi borbònic i la desamortització civil del 1855 culminaran aquest procés, a la fi del qual la comunitat rural antiga acabarà suplantada per la comunitat del capital, on els individus atomitzats i sense lligams efectius amb la terra i els medis de producció intercanviaran mercaderies i vendran la seva força de treball «lliurement», mantenint entre ells mateixos només lligams abstractes (p. e., la comunitat nacional o la comunitat política de ciutadans de la democràcia formal).

Els béns i emprius comunals enllaçaven les unitats de producció pageses amb un espai de producció col·lecti-

va. Els drets comunals van néixer com a drets consuetudinaris lligats al sistema comunal d'agricultura i ramaderia, que el mateix codi feudal dels Usatges es va veure obligat a reconèixer. L'usatge Strate reconeix que les estrades, prats i pastures, aigües corrents i fonts i boscos són empriu dels pobles. No eren en alou ni domini derivat d'un règim primitiu de domini públic. El mot empriu designa a la vegada terra del comú i el dret d'ús d'aquest. La fragmentació de jurisdiccions, la divisió en dos dominis, l'eclipsament del dret romà a favor del dret de costum i el predomini de relacions comunitàries per sobre de les individuals, permeteren l'existència dels consells i dels comunals. La possessió individual de la terra no era un valor absolut sinó que estava sotmesa a contrapartides, reciprocitats i a diversos usos i servituds col·lectives per els altres membres de la comunitat. Els camps eren oberts després de la sega i hom podia espigolar, recollir glans i pasturar als terrenys en guaret. Només al període modern, coincidint amb l'increment de l'ens estatal i de l'individualisme agrari, els tancaments i els diversos bans trencaran la pràctica d'espigolar i d'introduir els ramats als camps oberts. Com ho demostra el debat Brenner,[33] la feblesa o fortalesa de la comunitat fou la que va permetre o no

33. El Debat s'originà amb la publicació del treball de l'historiador Robert Brenner *Estructura de clases agraria y desarrollo económico en la Europa preindustrial* on se sostenia que "les relacions de classe" eren bàsiques per comprendre la història; la lluita dels camperols contra els propietaris de la terra n'era l'autèntic motor. Contra aquesta tesis s'aixecaren els defensors de la primacia dels creixement demogràfic i del desenvolupament de les forces productives.

la transferència del poder polític local de la baronia al consell o la universitat i la transformació en sentit capitalista del camp.

Els comunals no es distribuïen homogèniament sobre tot el territori. A la plana, els comunals restaren reduïts a espais molt concrets: terres de pastura, emprius d'aiguamolls i de riberals, aprofitament de rostolls i de guarets, entrada de ramats a pasturar en camps oberts o en vinyes, entre d'altres. Al litoral, els usos de mar regularen les zones de pesca i la pràctica de les arts de pesca. A la zona muntanyenca, amb una menor importància de l'agricultura en comparació amb la ramaderia, amb d'altres activitats com les fargues i el carreratge, amb l'emigració temporal i amb un menor pes de la pressió senyorial gràcies al franc alou sustentat en el costum, les universitats gestionaven els termes, les muntanyes, boscos, erms i pastures, donant als béns comunals i als seus usos un paper determinant en la vida econòmica local, a les que es superposaren unitats superiors. Aquestes eren les valls, sovint organitzades en organismes de caire suprauniversitari, com per exemple el Consell de la Vall d'Aran, el Consell de la Terra de Cerdanya, i les unitats dins les valls com els terçons a la Vall d'Aran. Els capítols i ordinacions de les universitats establien les condicions i reglaments que regulaven l'ús i aprofitament de camps oberts en pastura o en guaret per part dels veïns, el dret d'aprofitament dels boscos, l'ús de terres de conreu temporal provinents dels boscos –les boïgues– les pastures de les herbes de les muntanyes estiuenques i les tingu-

des i parceries de bestiar que permetien l'accés de totes les cases a les pastures comunals.

Expansió de l’estat i crisi del règim feudal. El dret a les armes

Al llarg del segle XII les baronies senyorials s’anaren estabilitzant, mentre que el comte de Barcelona esdevingué rei el 1137, arran de la mort sense descendència d’Alfons el Bataller, rei de l’Aragó. A partir de la unió dinàstica amb Aragó mercès el matrimoni entre Ramon Berenguer IV i Peronella, els comtes de Barcelona iniciaren l’absorció de la resta de comtats. El 1111 fou annexat Besalú, el 1117 la Cerdanya, el 1172 el Rosselló. El procés no culminarà fins l’època de Ferran el Catòlic amb l’absorció del Pallars Sobirà. Només restaran fora la Ribagorça, sota òrbita aragonesa des del 1017, i Andorra. Semblava que existís un rudiment de consciència col·lectiva pancomtal, ja que la crònica italiana *Liber Maiolichinus*, que narra l’expedició conjunta pisano-catalana contra Mayurqa del 1113-15, esmentava *Catalunia* i qualificava de *catalanenses* els habitants dels Comtats; Ramon Berenguer III era anomenat *Dux Catalanensis*. El 1118 es recuperà l’arquebisbat de Tarragona, que significà la independència eclesiàstica de la seu de Narbona. Seguí l’expansió per Xarq al-Andalus, prioritzada pels barons, les conquestes de Turtusha i de Larida el 1148 i 1149 respectivament, i l’es-

tabliment d'una xarxa de vassallatges i domini directes del comte-rei via enllaços familiars i conquestes a Occitània. Occitània al segle XII i primers del XIII era un espai sense rei, i en el Llenguadoc gravitava l'església catòlica com a principal poder, amb grans possessions, al cap de la qual es trobava l'arquebisbe de Narbona. Això causava tensions i descontentament entre la noblesa laica, i aquesta, en revenja, protegia el catarisme i afavoria la seva expansió, sobretot al Llenguadoc i a la Provença, entrant l'any 1112 en confrontació amb el comte de Tolosa. També havien d'altres poders com el rei d'Anglaterra a la Gascunya, el comte de Barcelona, el rei de França reapareixia al Migdia, pel qual aquests afavoriren el catarisme. Alfons I el Trobador, el 1173, a l'assemblea de Pau i Treva de Fondarella, introduí una sèrie de delegats reials en terres de baró; aleshores els veguers, escollits entre els cavallers que no tenien lligam amb els antics llinatges castlans, van esdevenir els primers agents de l'administració local de Catalunya, i s'encarregaren de fer complir la Pau i Treva. A començaments del segle XIII els veguers van passar a tenir funcions territorials, en afegir als poders de manteniment d'ordre públic, funcions fiscals i militars.

El segle XIII és el segle de la gran expansió de la Corona catalano-aragonesa. La desfeta de Muret el 1213 on mor l'hipotecat Pere I, ensorrà l'expansió ultra-pirenaica enfront la croada francesa contra els càtars, on aquests, que també mantenien complicitats i zones de refugi en zona catalana a l'Alt Urgell, la Cerdanya, el Berguedà i el Montsant, foren derrotats, i els béns de

la noblesa llenguadociana que els donà suport, foren confiscats. La croada de Simó de Montfort fou una autèntica agressió del feudalisme nòrdic al meridional, i implantà al Llenguadoc la monarquia francesa dels Capets amb Philippe II Auguste. La dinastia capeta venia articulant lentament l'espai polític francès des de l'Illa de França i París per al País d'Oïl, en confrontació amb el duc de Normandia i rei d'Anglaterra, amb la Borgonya i amb l'Imperi. En el tractat de Corbeil del 1257, Jaume I es va veure obligat a reconèixer la pèrdua dels seus drets sobre els territoris ultra-pirenaics, restant-li només la ciutat de Montpeller. Així, l'expansió catalano-aragonesa es va canalitzar primer contra la banda oriental d'Al-Andalus i les seves illes. La idea de croada legitimava l'eliminació d'Al-Andalus com a anomalia en el procés de construcció «nacional», hispànic o català, tant se val, un cop acabada aquesta en els límits definits pels tractats de Tudellén el 1151 i pel de Cazorla el 1179, tots dos amb Castella, que empentaven cap a la Mediterrània. Aquest fou l'anomenat període de «plenitud» tant car a la historiografia nacional-patriòtica, on diverses forces socials confluïren en l'expansió territorial, urbana i demogràfica: la monarquia, els senyors feudals, el patriciat urbà i els mercaders. Uns a la recerca de nous feus per als fadristerns; altres, de noves terres per artigar o rompre, procedint tots a establir camperols amb exempcions i condicions favorables a partir de cartes de repoblació i furs, i els restants, a la recerca de nous mercats per al comerç de llarg abast. Confluència que arriba a expressar-se en diverses manifestacions de consciència pre-nacional de les

que tenim mostres en les grans cròniques de Ramon Muntaner i de Bernat Desclot. Les expedicions i guerres del segle XIII, juntament amb la necessitat de crear cossos d'infanteria mercenària per insuficiència de les hosts baronials i de recursos financers propis dels comtes-reis,[34] van obligar la monarquia a cercar recursos monetaris, bé sota la forma d'impostos propis com el bovatge (en accedir al tro un nou monarca) o el monedatge, o bé sota la forma de subsidis concedits pels estaments i les viles, forçant la creació d'un sistema de corts l'any 1214 a partir de les assemblees de Pau i Treva. Allà hi eren presents monarquia, barons i patricis de les viles reials per votar subsidis i donatius per a les despeses bèl·liques a favor de la primera a canvi de lleis paccionades i reparació de greuges dels oficials reials. El 1283, les Corts de Barcelona foren reconegudes com a organisme colegislador entre el rei i els tres braços –el militar, l'eclesiàstic i el reial– restant exclosos tots els habitants que no vivien dins de poblat, és a dir, tota la gent dels masos. Amb aquests recursos Mallorca fou feudalitzada el 1229 i el 1238, València. Jaume I va fundar el regne de València per tal de frenar l'expansionisme de la noblesa aragonesa recolzant-se en ciutats creades per privilegis reials. La promulgació del costum de 1239 sancionà legalment l'existència del nou regne. De totes maneres, quaranta i vuit localitats valencianes seguiren regint-se pels furs d'Aragó. El 1244-45 s'assolí la línia Biar-Busot que marcava el límit meridional amb Castella. La conquesta significà l'expulsió dels an-

34. Insuficiència que forçà Pere I a vendre 34 llocs i una sèrie de ciutats i viles reials.

dalusins de Mayurqa o la servilització dels valencians i dels habitants de la Ribera d'Ebre, reduïts a la condició de moriscos. No sense oposició, Jaume I esclafà la revolta de Múrcia el 1266 i la d'al-Azraq al sud valencià el 1277.

A un altre nivell, les autodefenses armades existien per al manteniment de l'ordre públic i la repressió del delicte. Les convocatòries dels homes armats útils al crit de «Via Fora!» o de «Via Fors!» acompanyats de repics de campana donen lloc a concòrdies a les universitats, dites sometent (de metent so), o també sagramentals. Aquestes associacions es feien entre habitants d'un poble o entre pobles veïns, per la seva defensa i per el vetllament de la pau i la tranquil·litat públiques. Estaven dirigides per capitans elegits, essent reconegudes des del 1257 al Pla del Llobregat, i cap al 1314, al Vallès. Les potencialitats antifeudals d'aquestes unions motivaren que la Cort de 1291 establís que el sagramental no podia ésser convocat contra la voluntat del senyor jurisdiccional o del rei. A part, les poblacions importants mantenien milícies veïnals enquadrades en l'estructura corporativa gremial, encapçalades primerament pel veguer i el batlle, i després, pel conseller o jurat en cap, que custodiaven llurs murs i portals. La host veïnal més destacada fou La coronela de Barcelona, que des del 1544 tenia per capità o coronel el conseller en cap. Hosts senyorials, sometents, sagramentals i milícies urbanes, exerciren el dret a alçar mà armada i a la violència gràcies a la superposició de jurisdiccions pròpia del feudalisme i a la manca de mo-

nopoli estatal de la violència. La familiaritat de la població amb l'ús d'armes i la mobilització en partides i faccions armades fou una característica de les societats de l'Antic Règim. La pràctica generalitzada de la cacera, la necessitat de combatre el bandolerisme o a tropes mercenàries, més la defensa en els conflictes amb els senyors o amb altres comunitats, per qüestions de pastures, terrenys o bestiar, o a la inversa, la necessitat de practicar el bandolerisme i el pillatge, contribuí a la militarització de la població camperola.

El reialme feudal catalano-aragonès assolí el seu major moment d'expansió territorial a principis del segle XIV, després de les guerres de Sicília, quan Pere II casat amb Constança de Hohenstaufen defensà el gibellinisme italià en contra del papat i el seu aliat francès Carles d'Anjou. Carles havia desallotjat els Hohenstaufen del regne de Sicília, ocupant Sicília el 1282 i rebutjant la croada francesa contra Catalunya entre 1284-85, comptant amb l'abstenció aragonesa en la defensa i la col·laboració activa del regne de Mallorca, creat el 1276. El tractat d'Agnani el 1295 amb el papa Bonifaci VIII significà la fi d'aquestes guerres. A partir d'aquest moment, Jaume II pogué emparar-se d'Alacant i de part del regne de Múrcia el 1296 no sense interferir en un conflicte dinàstic a Castella. Les companyies almogàvers, revoltades contra l'Imperi Bizantí, ocuparen els ducats d'Atenes i de Neopàtria el 1305 en una iniciativa autònoma de la Corona. El 1323 Jaume II va annexar-se Sardenya, concedida el 1297 com a feu a Aragó en butlla papal. Tanmateix, les conquestes, gestes

pàtries i fets polítics tant de grat de la historiografia nacional-patriòtica essencialista, que mistifica un passat gloriós per afermar les seves aspiracions estatistes, només significaren el sotmetiment i terror per a andalusins, grecs i sards. Sardenya va perdre amb la conquesta catalana la seva estructura prefeudal en judicats i la influència de les ciutats-estats italianes de Pisa i de Gènova a la costa. El judicat d'Arborea encapçalà la revolta nacional sarda del 1353, que es juxtaposà a un estat de guerra permanent amb Gènova,que durà fins al 1410.

Entre 1148 i 1213, els comtes de Barcelona atorgaren unes 130 cartes de població a la Catalunya Nova i València, moltes d'elles inspirades en els costums de Lleida codificats el 1228. El creixement demogràfic, els artigaments i l'emigració a les ciutats, als territoris conquerits o a les noves franqueses, van obligar als senyors de l'est de Catalunya a reforçar l'adscripció a la terra i el caràcter servil dels pagesos dels masos considerats com a homes propis i solius. Des de mitjans del segle XII, a la Catalunya Vella, es generalitzaren contractes agraris imposant l'obligació de residència al mas, i es configuraren els sis mals usos que definien la servitud. La intestia era el pagament d'una tercera part dels béns del pagès que moria sense testar si li sobrevivien muller o fills. La *cogúcia* es referia a l'adulteri de la muller i permetia que la meitat dels béns de la dona adúltera es repartissin entre el senyor i el pagès. L'eixorquia era el dret del senyor a rebre la tercera part dels béns del pagès que morís sense fills. L'*àrcina* era la indemnit-

zació a la que tenia dret el senyor quan el mas s'incendiava accidentalment, la qual podia abastar la tercera part dels béns mobles. La firma de espoli era la quantitat que rebia el senyor per l'autorització d'hipotecar-ho tot o part de les terres en garantia de la dot que la muller aportava al matrimoni i per consentir l'esponsalici. El principal mal ús era la remença, la quantitat que havia de pagar un pagès o qualsevol membre de la seva família al senyor per a poder abandonar el mas. El nom d'home de remença és documentat des del segle XIV; abans predominava la denominació d'home propi i soliu; de vegades, s'hi afegí l'adjectiu afocat, lligat a un foc a una casa. A més a més, hi havia usos nous, *toltes* i *forcias* (talles i exaccions forçades). Cap a mitjans del segle XII les darreres comunitats de franquesa foren feudalitzades, tal com s'ha constatat a Caldes-Llagostera, a Corró i a la Vall de Ribes.

L'extensió geogràfica dels remences jurídics es circumscriu bàsicament a la Catalunya Vella, encara que n'hi hagueren a la Segarra, al Penedès i a terres de baró, a la vila reial de Torroella de Montgrí, als bisbats de Girona, Vic i Elna, al Vallès, al Baix Maresme, al Pallars i al Baix Llobregat. Hi havia especial concentració de remences a l'àrea de La Muntanya (la Garrotxa i les Guilleries actuals), a l'Empordà, a la Selva i a les planes de Girona i de Vic. Existia un sector remença benestant, documentat a la Vall d'Aro, al Collsacabra i al Baix Maresme. Els censos de 1378 i 1395 permeten estimar en 20.000 focs els hàbitats per remences, o sia, de 60 a 100.000 persones, la quarta part de la població.

Les mitificades, però en realitat oligarquitzades, Corts medievals catalanes serviren tant per reforçar el servatge a canvi de subsidis per a la monarquia, com per anar buidant les regalies i potestats d'aquesta. Així la Cort de Pau i Treva de Cervera del 1202 reconegué el Ius Maletractandi, dret de maltracte dels senyors sobre els pagesos emfiteutes. La constitució «com per lo senyor» de la Cort de 1281, prohibia als pagesos abandonar les terres sense pagar la redempció. A partir d'aquí la servilització i l'adscripció a la terra seguiren avançant; els capbreus permetien la transformació dels masos lliures en masos servils. Constitucions i capítols de corts i pragmàtiques reials regularan diversos aspectes de les relacions de producció al camp.

Vicens i Vives és el gran historiador dels remences. Si bé és veritat que fou un renovador de la historiografia catalana en introduir-hi els temes de la història social i econòmica, així com obrint-la a la influència de l'escola francesa dels «Annales»,[35] ho va fer en funció d'un programa de modernització burgesa i de democratització de l'Estat espanyol, a l'objecte que la burgesia nacional catalana tingués un paper protagonista reprenent el programa de la Lliga de Cambó i de Prat de la Riba. La interpretació de Vicens de les lluites remences i de la seva suposada victòria a la Sentència arbitral de Guadalupe del 1486, que va comportar l'afebliment de la classe feudal catalana i la consolidació de la pagesia de masos, estava esbiaixada per la necessitat de dotar

35. De Marc Bloch i Lucien Fevbre.

d'ancestres remots la burgesia catalana, en aquest cas, els ex-remences, base de la pagesia acomodada quasi propietària i de tot el desenvolupament comercial i industrial posterior. Vicens aplicava esquemes abolicionistes propis de finals del segle XIX i blasmava la intervenció dels sectors radicals que plantejaven directament l'abolició del feudalisme, qualificats de tèrbols agitadors i demagogs. Al cap i a la fi, condemnava tot tipus de moviment popular que escapés al control de les classes dominants. Ferran I fou reinterpretat com l'artífex del sistema pactista que durarà fins el 1714 i com a pacificador social, en aglutinar totes les fraccions moderades i reformistes, reformant i despolititzant les oligarquitzades institucions polítiques catalanes: Corts, Diputació del General i Consell de Cent. En temps recents les tesis de Vicens Vives han estat sotmeses a convincents processos de revisió, que mostren que en realitat, la Sentència només va restablir els mecanismes coercitius senyorials i el cobrament de rendes feudals deixades de pagar durant les guerres remences, tot i establint un pacte social al camp que originà una classe de propietaris rurals, a l'inici de la despossessió de la majoria del camperolat i a la disgregació de la comunitat rural en favor de l'individualisme agrari, dels conreus comercialitzables i de les indústries rurals domèstiques.

La crisi del segle XIV és una crisi general del feudalisme, que significà a Catalunya un període de contracció i de desorganització demogràfica i econòmica molt intens, procedint a l'ensorrament dels plans i previsi-

ons expansionistes de Pere III (IV a l'Aragó) denominat el Cerimoniós. Fou un període d'evolució cap a una monarquia autoritària. El rei Pere s'embarcà en guerres expansionistes amb Castella i Gènova, ocupà Mallorca i els comtats de Rosselló i de Cerdanya, i esclafà les unions nobiliàries aragonesa i valenciana.[36] Va instaurar el florí d'or com a moneda forta que es tresoritzava en detriment del croat de plata, la qual cosa va accentuar el caos monetari en provocar la contracció de la moneda en circulació. Així mateix va duplicar l'extensió del recinte murallat de Barcelona en un moment de pèrdues demogràfiques, obres que portaren la venda a carta de gràcia de la jurisdicció monàrquica de moltes terres i llocs al llarg del segle XIV. Aquest fet ocasionà una reacció senyorial molt intensa de reforçament de la servitud, quedant buida d'atribucions la monarquia, obligada a recórrer a les Corts i a la Generalitat o

36. La Unió fou un moviment gairebé ciutadà i burgès (hi tingué molt pocs dirigents nobiliaris). El maig de 1347, representants dels nobles i del poble de València i d'altres ciutats del regne es reuniren en assemblea i escolliren uns delegats que anomenaren "conservadors", quedant així constituïda la Unió de València. Tips dels impostos que el rei decretava per finançar les seves guerres, els comerciants i menestrals valencians es revoltaren, exigint de Pere el Cerimoniós una magistratura de justícia, la reunió anual de les Corts, i la mútua assistència d'aragonesos i valencians a llurs corts respectives. Hi hagué avalots populars i saquejos de cases reialistes. El rei fou derrotat primerament, i en conseqüència, jurà els Privilegis de la Unió. En desembre de 1348, la batalla de Mislata li fou favorable, posant-se fi a la guerra. Va haver una forta repressió i els privilegis de la ciutat quedaren força malmesos. Els de la Unió foren abolits. La derrota va suposar la fusió d'interessos entre el rei i els grans senyors terratinents i el primer fracàs històric de la burgesia valenciana.

Diputació del General, institucions sense funcions administratives i sota control oligàrquic. Aquestes dues actuaven per sabotejar l'afiançament del poder monàrquic i reforçar l'adscripció a la terra, reacció que es manifestà a les ciutats en l'oligarquització dels règims municipals a favor dels patricis, iniciant tot plegat una dinàmica històrica d'absorció dins l'àmbit hispànic després de l'extinció física del Casal de Barcelona. En efecte, amb la mort de Martí l'Humà es va entronitzar la dinastia castellana dels Trastàmares el 1412 (compromís de Casp), i es van imposar els interessos continentals aragonesos i valencians, avortant-se l'aparició d'un absolutisme català, un sistema que pressuposava la creació d'un rudiment d'administració i de centralització superior al sistema de Corts medievals. La burgesia prosseguirà aquesta tasca de centralització, que culminarà amb la creació d'Estats-nació sense traves al comerç i a l'intercanvi.

La crisi de la Baixa Edat Mitjana es dóna en arribar l'expansió econòmica i demogràfica medieval al seu sostre tècnic i productiu a finals del segle XIII i principis del XIV. Es conreaven terres de baixa qualitat i decreixia la ramaderia, ja que les taxes de subtracció feudals no possibilitaven unes millores en la productivitat, perquè confiscaven els excedents que els camperols haguessin pogut utilitzar per innovar i com a reserva enfront les crisis. D'altra banda, els senyors tampoc no invertien en el procés productiu. Les relacions de producció s'havien convertit en fre per les forces productives. Les fams sovintejades afavoriren l'extensió de la

gran catàstrofe demogràfica que representà la Pesta Negra de 1348. Aquesta i les seves seqüeles posteriors delmaren la població i ensorraren la producció agrícola. Minvaren la superfície conreada i els ingressos senyorials, pujant els salaris agrícoles i els preus, reequilibrant-se la relació entre agricultura i ramaderia i desorganitzant-se tota la vida social. La noblesa, davant la crisi dels seus ingressos, intentà reaccionar augmentant la sostracció amb congelacions autoritàries de salaris, reforçant l'adscripció a la terra i restringint la mobilitat camperola. Amés, incautà terres ermes i boscos, protegí jurídicament els feus de la disgregació, reactivant la pirateria senyorial i les guerres o entrant al servei de la monarquia. Mentre que el sector urbà gremial i comercial rebia un cop dur amb la crisi, molts capitals comercials es desviaven cap a l'ennobliment i la compra de terres, s'introduïen conreus comercialitzables i es bastia una indústria rural que eludia les reglamentacions dels gremis.

La reacció senyorial generà un cicle de lluites i d'insurreccions camperoles als segles XIV i XV possibilitat per l'estructura rural comunal, tal com ho demostren Dobb, Hilton i Brenner. La crisi de la Baixa Edat Mitjana portà a una transformació del sistema feudal i a la reaparició de l'Estat i es clogué en l'abolició de la servitud a Europa Occidental (i el seu reforçament en l'Oriental), i en el declivi relatiu del senyoriu, que visqué l'arribada de nouvinguts provinents del món dels negocis i del servei del rei atrets per la renda de la terra. També arribaren nous mètodes de gestió amb la intro-

ducció d'arrendadors i de majorals; es generalitzaren les parceries i mitgeries; augmentaren les despeses de l'explotació les quals queien íntegrament en els conreadors; i abundaren els sots-establiments del domini útil, els contractes a curt termini i els conreus més comercialitzables. Es continuà fent palesa la crisi en l'absentisme rural d'una noblesa cada cop més urbana i en l'inici de processos d'acumulació capitalista al camp –amb explotacions acomodades a les millors terres i amb la industrialització rural–, processos paral·lels a la revolució dels preus i a la creació dels rudiments del mercat mundial al llarg del segle XVI. La coerció política es va desplaçar a nivell local –encara que les jurisdiccions senyorials d'alta justícia les guerres privades seguiran essent importants als segles XVI i XVII– cap a una forma de feudalisme d'Estat: l'absolutisme. Adaptat a les condicions del feudalisme tardà, es va ocupar de mantenir el control dels camperols per la via d'exèrcits i d'impostos fiscals, essent el fisc una «veritable renda feudal centralitzada», com assenyalava Boris Porshnev. A la vegada que l'absolutisme venia marcat per la necessitat de compensar la noblesa per la pèrdua de la servitud a Occident (i pel reforçament d'aquesta a l'est d'Europa), també venia marcat per la penetració del capital mercantil (el qual s'enquistà a l'aparell d'estat mitjançant la venda de càrrecs), per la necessitat de recuperar el concepte de propietat plena del dret romà, i sobretot, per l'augment descomunal dels exèrcits en les guerres entre monarquies.[37] La revolució tecnològica de les ar-

37. Ho diu Perry Anderson a *El Estado Absolutista,* Siglo XXI editores, 1979.

mes de foc i de l'artilleria anava deixant obsoletes les hosts senyorials a cavall, obligant a reformular la majoria de fortificacions amb baluards i fossars, cosa que va comportar la creació d'exèrcits d'infanteria professionals permanents i de cossos d'artilleria, l'establiment d'un sistema d'impostos fiscals regulars i l'emissió de deute públic.

La guerra remença i el seu acabament en fals

A Catalunya, la crisi baix-medieval provocà el despoblament del camp i l'escassetat de mà d'obra. Sovintejaren els masos erms o rònecs que els pagesos grassos acumularen obtenint arrendaments favorables. La reacció senyorial endurí les prestacions i els mals usos. Entre 1380 i 1420 la situació fou de marasme econòmic, de deflació i de crisi intensa i d'agitació social. El 1391 tingueren lloc pogroms contra els principals calls jueus. A finals del segle XIV se succeïren agitacions dels remences acompanyades de sabotatges a les collites i destrucció d'escriptures i documents on constaven la condició servil i les càrregues senyorials, seguides d'amenaces contra els senyors i els seus oficials. Els camperols remences cavaven fossars i plantaven creus d'avís. La monarquia endeutada, que s'havia vist obligada a alienar jurisdiccions de llocs a favor de senyors i ciutats, i també buidada de poders per les Corts, correspongué amb una política filoremença. Joan I concedí mesures d'ajut a favor de 20.000 llars remences. El seu successor Martí l'Humà i la seva muller Maria de Luna, eren igualment filoremences. El 1402 la reina Maria va presentar al Papa un projecte tendent a convertir els mals usos en censos perpetus i a fer dels re-

mences arrendataris. Amés, Martí I impulsà un moviment de lluïció[38] de la jurisdicció baronial i reversió a la reial a canvi de talls i donatius a la monarquia. El 1401, tanmateix van ser prohibides les assemblees de lluïció a la vegueria de Girona en començar a qüestionar-se les servituds i el feudalisme.

El moviment remença forma part d'un cicle de lluites antifeudals provocat per la crisi de la Baixa Edat Mitjana, cicle centrat en la demanda de l'abolició de la servitud i i oposat a la reacció senyorial, el qual començà amb l'alçament del Flandes Marítim 1323-27, la Jacquerie del 1358 al nord de França, la revolta anglesa de 1381, les guerres hussites a Bohèmia des de 1419 fins 1434 entre d'altres, i que s'allargà fins a la Guerra dels Camperols de 1525-26 a Alemanya i la Comuna de Münster del 1534-35. En les agitacions remences el que falta, a diferència de l'Europa central i nòrdica, és la influència de doctrines mil·lenaristes i herètiques com les dels germans de l'Esperit Lliure, les dels valdencs, els taborites i els anabaptistes, etc. Aquestes doctrines qüestionaven l'Església catòlica oficial, però foren l'estructura comunal del camp i les mans armades existents les que les hi conferiren empenta. Tanmateix, existia un component de pagesia acomodada relacionada amb juristes i comissaris reials que tendia a aliances i conxorxes amb la monarquia en detriment dels objectius antifeudals radicals.

38. Redempció d'un cens pel pagament del lluïsme al senyor; per exemple, una part del valor d'una cosa emfitèutica revertida a l'usuari, empenyorada o tramesa a un estrany.

A la primera meitat del segle XV hi havia sindicats remences que lluitaven soterradament contra tasques i mals usos. L'entronització de la dinastia castellana dels Trastàmares el 1412 amb Ferran d'Antequera, a banda de significar la fi de l'hegemonia catalana dins l'estructura confederal monàrquica, va provocar un parèntesi en la política pro-remença de la monarquia. Els barons forçaren el 1413 l'aprovació de la constitució de Cort «com a molts» que establia mesures repressives contra l'agitació remença. Però Alfons V el Magnànim reprengué la política filoremença dels reis anteriors, aprofitant una conjuntura econòmica menys recessiva que va durar fins el 1445 i que afavorí sobretot la ciutat de València, esdevinguda centre econòmic i demogràfic de la monarquia. València estava ben connectada amb interessos comercials italians, i en conseqüència dugué la corona a l'expansió territorial pel sud d'Itàlia i a noves demandes financeres des del 1435, fins a ocupar el regne de Nàpols el 1442. Allà Alfons arribà a desentendre's de la gestió dels regnes peninsulars, no tornant-hi mai més.

Així les coses, les Corts de 1432 aprovaren la constitució «commemorants», una mesura de reacció senyorial que autoritzava el senyor a recuperar el domini útil del mas al cap d'un any d'haver estat abandonat pel remença. Nogensmenys, les necessitats fiscals de la monarquia la portaren a pressionar els estaments privilegiats. El 1446 la Corona autoritzà la creació d'un sindicat remença a canvi de talles, al qual s'hi agruparen 20.000 famílies. Hom tractava de facilitar la reversió

a la Corona del patrimoni alienat als senyors pagant lluïció de la jurisdicció senyorial. Amb això, la monarquia accedia a permetre la convocatòria d'assemblees i la creació de sindicats. El 1448 es constituí el Gran Sindicat Remença a canvi de 7000 florins de tall al rei, que celebrà més de quatre-centes reunions sota control de delegats reials entre 1448-49, recollides al llibre del Sindicat Remença, guardat a l'arxiu de Girona. La Diputació del General envià ambaixadors a Nàpols a la cort d'Alfons per oposar-s'hi. Paral·lelament, tingueren lloc agitacions a les ciutats contra l'oligarquització del poder municipal, com les hagudes a Barcelona entre la Busca i la Biga, els dos partits informals que representaven, respectivament, els interessos menestrals, proteccionistes de la manufactura urbana, i els interessos patricials oligàrquics, lliurecanvistes i anticomercials.[39] Quasi simultàniament, el 1450 esclatà el moviment dels forans a Mallorca, revolta de la població de la mà menor de la part forana de l'illa i dels menestrals de Ciutat de Mallorca en contra dels cavallers i mercaders. La pressió fiscal requeia predominantment sobre la població rural illenca, molt afeblida per la fam i les migracions, i a més, immersa en una estructura de feudalisme colonial de predomini reial. La revolta fou esclafada durant el 1452-53 per mercenaris italians en-

39. L'oligarquia urbana de "ciutadans honrats" i grans mercaders importadors, anomenada La Biga, era bàsicament rendista; posseïa terres i castells i controlava el poder a Barcelona. Tenia el suport dels hisendats rurals i de l'aristocràcia i, en conseqüència, era furiosament contrària a les reivindicacions dels remences i a la política reial. En l'oposició, La Busca el 1653 s'organitzà en el Sindicat dels Tres Estaments (mercaders, menestrals i artistes).

viats pel rei. El resultat de les desfetes pageses mallorquines –la del 1450-53 i la de la Germania del 1520-21– serà la despossessió i l'endeutament de les comunitats camperoles de l'illa, la creació d'un extens sector de jornalers i el reforçament de les grans possessions cerealícoles senyorials.

A la Sentència interlocutòria del 1455, Alfons V establí la redempció dels mals usos a canvi d'un tall per part dels remences de 100.000 florins per part dels remences. El mateix any el rei inicià una política proteccionista i filobuscaire. En un moment de recruïment de la crisi des de mitjans la dècada de 1440, les oligarquies rurals i urbanes s'atrinxeraren a les Corts, a la Diputació del General i al mateix Consell de Cent de Barcelona. El 1456 Alfons suspengué la Sentència interlocutòria a canvi d'un donatiu de 400.000 florins, però tornà a revalidar-la el desembre de 1457. Amb Joan II com a rei des del 1458, l'enfrontament amb l'oligarquia arribà al seu paroxisme. Casat amb Blanca de Navarra, tenia un fill, Carles de Viana, que servia d'instrument de les oligarquies. En morir Blanca, Carles discutí l'herència del regne de Navarra, provocant allà la Guerra Civil en reactivar les hostilitats entre agramontesos i beamontesos. Derrotat Carles, fugí emparat per les oligarquies, fins que el 1460 fou detingut pel seu pare. Això va provocar l'aixecament oligàrquic. Gràcies a la defecció d'una part dels buscaires, La Biga recuperà tot el poder al Consell de Cent. Les Corts de Lleida del 1460 es constituïren en Consell del Principat i s'enfrontaren al rei, exigint la llibertat de Carles en unió amb la Generalitat

i el Consell de Cent bigaire. Joan II capitulà temporalment i alliberà Carles a l'any següent; a les Capitulacions de Vilafranca abdicà davant les pretensions oligàrquiques i Carles de Viana fou nomenat lloctinent perpetu, mentre que s'anul·laven les mesures proremences i probuscaires. Al cap de poc, Carles va morir. L'enfrontament entre la monarquia i el Consell del Principat conduí a l'esclat obert de la guerra civil el maig de 1462, quan les Corts declararen la guerra als remences alçats el febrer a la Muntanya gironina, mostrant d'aquesta manera el caràcter de classe del conflicte. L'intent de concòrdia que el Consell de Cent i la Generalitat oferiren als remences fou interpretat com un intent de trencar l'aliança entre aquests i el rei.

La Guerra Civil enfronta les forces parlamentàries i les reialistes, on l'exèrcit remença, configurat a partir de l'estructura comunal del camp i de les mans armades dels pobles, fou encapçalat per Francesc de Verntallat. Aquest va consolidar un lideratge obert a tripijocs amb la monarquia, va mantenir el control de la Muntanya i va assegurar l'enllaç de les forces reialistes amb Girona i les viles reials de l'Empordà, dificultant les comunicacions entre Barcelona cap al nord i organitzant un embrió d'administració autònoma sobre deu-mil habitants amb una Junta de Govern de dotze membres. La Generalitat obrí el període de «reis intrusos» oferint la corona successivament a Enric IV de Castella, Pere de Portugal i Renat d'Anjou, mentre que França ocupava els comtats de Rosselló i de Cerdanya empenyorats per Joan II. Tanmateix, hi havia remences grassos aco-

modats a comarques de litoral que donaven suport al bàndol parlamentari. La pau de Pedralbes de 1472 posà fi a la guerra sense que La Biga fos remoguda del poder, de por del rei a veure-la perllongada. La qüestió remença restà congelada sense acontentar ningú. Verntallat fou fet vescomte d'Hostoles el 1474 com a forma de recompensa, insertant-se així dins del sistema feudal. Fins que el 3 de març de 1475 l'incident de Corçà contra el bisbe de Girona trencà novament la pau social.[40] Aquest va entrar a la vila només gràcies als dos mil homes que li va enviar el rei. Els corçanencs van ser excomunicats per haver gosat resistir-se a l'Església.

Ferran II va ascendir al tron el 1476, segon fill de Joan II, prototip del príncep absolutista segons Maquiavel i del polític segons Gracián. Ferran intentà practicar a la Corona d'Aragó una política d'equilibris, d'arbitratges i de contrapesos entre les parts confrontades, aglutinant els sectors reformistes dels dos blocs enfrontats i articulant una monarquia composta multinacional entre diversos regnes, amb la unió dinàstica entre Aragó i Castella (sense pressuposar la creació de cap regne d'Espanya). Per mitjà d'enllaços familiars, la monarquia fou ampliada amb la intenció d'encerclar França, cap a Àustria, els Països Baixos, les Dues Sicílies, el Milanesat, el Franc-Comtat i l'Imperi Germànic. Cap a Navarra i Portugal s'amplià via invasió, el 1512 i 1580 respectivament. La política de Ferran sobre el regne

40. Corçà era un municipi remença depenent de la Seu de Girona. En exigir el capítol de Canonges un vell pagament, els corçanencs es negaren a satisfer-lo i s'aixecaren en armes.

d'on era titular sempre fou directa i personal, sense cap interferència d'Isabel de Castella, i s'orientà vers la pacificació social sense intentar construir un absolutisme com a Castella. Allà els reis havien anat disciplinant la noblesa i les corts, a la vegada que reforçaren la posició social de l'alta noblesa assegurant per una banda la indivisibilitat de patrimonis pel Mayorazgo (aprovat per les corts de Toro el 1505), i potenciant per l'altra, la ramaderia intensiva de llana d'exportació i l'economia senyorial del seu entorn. Mentrestant, la Santa Hermandad anava eliminant el bandolerisme senyorial.

Les Corts de Barcelona de 1480-81 establiren les bases de funcionament del paccionisme[41] entre el rei, els seus oficials i les institucions de la terra, i el de tot el sistema parlamentari. El sistema pactista durarà fins el 1714, despolititzant i desoligarquitzant institucions com la Diputació del General, i implantant alhora la solució judicialista com a defensora de la legalitat paccionada amb la Reial Audiència, creada el 1493 com a màxim organisme jurisdiccional del país, per sobre dels tribunals senyorials. La constitució de «l'Observança» de les mateixes Corts, establia el funcionament paccionat entre les institucions de la terra i els agents reials. La Cort de 1493 instaurà el sistema d'insaculació i d'extracció a sort a les institucions polítiques catalanes, que es generalitzarà a tots els consells municipals. Però les mateixes Corts de 1480-81 havien aprovat la constitu-

41. El paccionisme és el sistema d'equilibris polítics que instaura Ferran II amb les seves reformes de les institucions polítiques urbanes del Principat, que perdura fins el 1714.

ció «Com per lo senyor», de reacció senyorial, derogant la Sentència Interlocutòria d'Alfons V. Mentre, Ferran II, absent a Castella, seguí en la seva pràctica d'equilibris sense abordar el problema remença. Això reactivà l'agitació armada remença propiciant la creació d'una fracció radical, que agrupava també a pagesos no servils jurídicament, i que lluità directament per l'abolició dels drets senyorials sense distinció. Així va començar la segona guerra remença. L'agitació es manifestà prèviament abans de la guerra amb la mort d'un procurador senyorial el 1482, a prop d'Amer, i amb proclames al llarg de 1483 exhortant a no pagar els censos. Al llarg del 1484 es feren gran quantitat d'assemblees. Pere Joan Sala, antic lloctinent de Verntallat, definit per Vicens com a «turbio exaltado demagogo», s'alçà a Mieres el setembre de 1484, i baixà des de la Muntanya cap al Vallès, Osona i l'Empordà, derrotant les forces de la Diputació, fins ésser vençut a Llerona el març de 1485 i executat junt setanta dels seus companys poc després. Durant aquest temps, Verntallat, a Hostoles i a la Muntanya, romangué a l'expectativa.

Ferran va sortir llavors de la seva ambigüitat per imposar una solució arbitral a la qüestió remença. La Sentència arbitral de Guadalupe del 21 abril de 1486 va satisfer només la pagesia acomodada i els sectors reformistes de les classes dominants. A canvi de la llibertat personal, de l'abolició dels sis mals usos per redempció de 60 sous barcelonins o de tres sous anuals en concepte de cens, i per fi, de la confirmació de la possessió dels masos rònecs o erms per part del domini útil. L'es-

deveniment no fou gaire destacat pels contemporanis, més atents a les campanyes militars del rei, i la Sentència, lluny d'ésser l'inici de la pagesia lliure i acomodada i quasi-propietària, o d'ésser el començament de la seva estabilització en el domini útil i de la pau social al camp català durant més de tres segles fins a la fil·loxera,[42] en realitat, el que va fer va suposar el restabliment dels mecanismes fonamentals de la coerció senyorial i del sistema emfitèutic-feudal. La Sentència va afermar el mateix cobrament de rendes i l'obligació de pagar delmes, censos, tasques i lluïsmes sobre les transaccions de domini útil erosionats durant les guerres. Tot plegat, només a canvi d'alliberar els pagesos d'algunes càrregues servils (la remença i els mals usos) sota redempció pecuniària. Especialment important fou el capítol setè, que ratificà el capbreu i donà al senyor directe la facultat de fer confessar els pagesos emfiteutes, públicament quan volgués i davant notari, els drets que havien de pagar, essent els únics obligats a presentar títols. En canvi, els senyors no n'havien de presentar mai per demostrar els seus drets. La jurisdicció senyorial en alta i baixa justícia –el 70% per cent del país tenia jurisdicció senyorial– no es va veure afectada per la Sentència. De fet, molts posseïdors acomodats de dominis útils seguiren mantenint la condició d'homes propis d'un senyor directe, sense redimir-se'n i pagant tres sous cada 21 d'abril com a prova de la tinença del mas des de temps immemorials. També hi havia capítols de la Sentència referents a la punició dels revoltats, a la resti-

42. "La victòria del mas sobre el Castell", com deia Vicens i tot el pairalisme anterior.

tució de castells ocupats pels pagesos, a condemnes a mort, a prohibicions d'accés a viles i ciutats, a l'establiment de multes, etc.

La mateixa implementació de la Sentència fou conflictiva: entre 1486-1501 s'establiren col·lectes de talls per tal de cobrar la redempció pecuniària. El pagament dels talls comportà un endeutament per les universitats i parròquies en la forma de censals; el pagament de les pensions censals només es podia garantir imposant redelmes sobre les collites. Entre 1487-89 continuaren havent castells incendiats i procuradors senyorials assassinats. Els síndics encarregats de cobrar els talls remences rebien múltiples amenaces de mort. El mateix Ferran patí un atemptat al desembre de 1492 a la Plaça del Rei de Barcelona per part del remença Joan de Canyamars. No fou fins el 1492 quan es flexibilitzaren les prohibicions d'accés a les viles. Hi seguiren havent torbacions a diversos llocs del Principat i Comtats, les quals impediren als funcionaris reials el cobrament de drets de la Corona: entre 1519-20, amb motiu del casament del rei, uns avalots i germanies van impedir el cobrament del maridatge. Sabem de l'existència d'agitacions i intents revolucionaris locals, paral·lels a les Germanies de València i de Mallorca, però sense articular-se en un moviment general. Hi hagué torbacions a Lleida, a l'Empordà, a Girona i a la seva vegueria. Cambrils organitzà una germania contra el duc Ferran de Cardona, i sota el seu exemple, tingueren lloc torbacions a Barcelona el maig de 1520, però foren ràpidament estroncades. Pere de Cardona, arquebisbe de

Tarragona, nomenat virrei el març de 1521, maniobrà decisivament per tal de desarticular l'extensió i la generalització del moviment. Les classes dominants foren solidàries amb la monarquia de Carles I, i les torbacions no van poder enllaçar-se amb el moviment de les Germanies.[43] El país de fet havia arribat al seu punt més baix econòmicament i demogràficament, amb una

43. El nom deriva del que reberen les milícies organitzades pels consells municipals de la Corona d'Aragó amb objectius de defensa, almenys des del segle XIV: germandats o agermanaments. La Germania fou una de les primeres revolucions modernes, ja que s'hi expressaren clarament ideals republicans i universalistes, reflectint una consciència de classe. L'Estat absolutista a punt de constituir-se anava a dirigir la transició de la producció artesanal a la plenament capitalista, mitjançant la intervenció de poders intermedis en mans dels nobles. La burgesia valenciana va saber, en un primer moment, unificar el seu desacord amb l'autoritarisme i la política proaristocràtica de l'emperador Carles V, el descontent dels gremis i del poble menut amb el lliurecanvisme i amb la minoria musulmana, i l'emprenyament del llauradors per la pressió econòmica dels senyors. En efecte, el moviment dels agermanats o Germania, va començar per la restauració del monopoli gremial i la participació dels menestrals en el govern de la ciutat de València, just quan era esclafada la rebel·lió dels "comuneros" de Castella. L'alçament esclatà a València el juny de 1521 per l'empresonament de set menestrals, i ràpidament s'afegiren altres ciutats. La diversitat d'interessos presents fou causa d'una desunió palesa quasi des de les primeres accions bèl·liques. El nord i el sud del regne caigueren aviat i a València el moviment es radicalitzà, mentre que l'oligarquia burgesa buscava pel seu compte una eixida negociada. València caigué, però hi hagué un rebrot al camp, dirigit per un personatge conegut com L'Encobert. Assassinat aquest, la revolta s'extingí el desembre de 1922. La repressió fou molt sagnant. Quasi en paral·lel, la burgesia de les ciutats mallorquines s'aixecà contra l'aristocràcia. La Germania de Mallorca va durar fins al març de 1523.

població estimada de 250.000 persones a finals del segle XV, agreujada la situació a nivell polític per la pèrdua de la Cort.

En realitat, la Sentència, tal com demostren Eva Serra i Núria Sales, i els estudis de l'Associació d'Història Rural de les Comarques Gironines, lluny d'ésser la consolidació de la propietat pagesa emfitèutica, del «triomf del Mas sobre el Castell» i d'una sèrie de tòpics, sembla que realment va portar a la fragmentació dels masos i a la consolidació d'una minoria d'hisendats rurals a la Catalunya Vella. Aquesta constituí una classe endogàmica impulsora de l'individualisme agrari, del trencament de pràctiques consuetudinàries i del tancament de terres, mitjançant l'obtenció de bans d'ençà de les Corts de 1585 per impedir el pas del bestiar als camps oberts. Classe en la que trobarem pagesos ex-remences, però també notaris, mercaders, ciutadans honrats, aloers detentors de forces, sales i guardioles, familiars del Sant Ofici, i fins i tot membres de l'estament militar-nobiliari: donzells, cavallers i homes de paratge. Classe hisendista que va seguir essent emfiteuta, però que deixà d'ésser pagesa, per detentar el domini útil i engrandir el patrimoni a través de compres de terres, de la incorporació de masos rònecs, de sòls erms i de comunals, i de l'establiment d'estratègies d'enllaços matrimonials. Va passar a ser la classe arrendatària del cobrament de drets senyorials i delmes, que participava en l'ocupació de batllies i d'altres càrrecs senyorials, i que procedia al subestabliment en terrenys del mas o en erms, de famílies en règim de par-

ceria. A l'altre extrem, una majoria de pagesos petits i mitjans endeutats i empobrits per les vicissituds del cicle agrari o per factors externs (guerres, allotjaments, fiscalitat...), problemes tots ells que forçaven a imposar vintens i redelmes sobre les collites per pagar les pensions dels censals que contreien les universitats. Enmig, pagesos mitjans i petits que deixaven d'ésser emfiteutes i que es veien obligats a empenyorar llur patrimoni (la majoria de les vegades sota la modalitat de venda a carta de gràcia, amb dret de recuperació), forçats per la insuficiència de terres a convertir-se, bé en masovers a parts de fruit i amb contractes a curt termini, o bé en rabassaires d'estatut precari o en treballadors de la terra. Malgrat tot, no es va donar una evolució cap al treball assalariat. El grup social dels jornalers sense terra serà molt restringit, a diferència de Mallorca o del sud peninsular. A més, la nova classe hisendista es veurà afavorida pel fet de restablir-se el creixement demogràfic i agrari, amb un increment de la superfície conreada i la incorporació de nous conreus hortícoles i de la vinya, centrada aquesta última al Penedès i al Camp de Tarragona a partir del 1550. Cal no oblidar l'emigració occitana; els dits per les fonts escrites gascons i francesos, gent que fugia de les guerres de religió i de la superpoblació als Pirineus i al Massís Central, atreta pels millors salaris que generava el flux de plata circulant pel país de camí cap a Gènova i Flandes a finals del segle XVI. Tot plegat, provocà la fam de terres i establiments favorables per als dominis útils.

Formació d'una classe terratinent individualista dedicada a l'explotació comercial del camp. Resistències comunitàries

Diversos estudis sobre capbreus confirmen l'evolució esmentada més amunt.[44] A la pabordia del capítol de Girona, a la Vall d'Aro, els pagesos benestants passaren de tenir el 38% de la superfície en el capbreu de 1343 a un 72% en el de 1567. En aquest moment és quan es va estendre el contracte de masoveria, nascut a la Baixa Edat Mitjana, on l'emfiteuta subestablia en un mas el pagès «a parts de fruits» (una tercera part de la producció bruta) i on tot els costos de l'explotació pertocaven al conreador directe, que tenia l'obligació de residir al mas. L'aportació del propietari es limitava a la finca i els contractes eren a curt termini, de tres a cinc anys. La producció es va concentrar en conreus cerealícoles, i la ramaderia s'orientà al treball propi, produint l'estancament en un ventall reduït i rígid d'espècies, sense que el masover tingués marge per efectuar despeses addicionals en adobs, en nous conreus, en noves tècniques i

44. Eva Serra la troba a la baronia de Sentmenat; Jaume Codina, al Delta del Llobregat; J. Portella, A. Sanz i T. Brugada, a la Vall d'Aro; Jordi Bolós, a la parròquia d'el Sallent, a la Garrotxa.

en incrementar caps de bestiar, i sense que el propietari tingués interès en la gestió de l'explotació. A finals del segle XVI es difongué la masoveria, mentre que es rarificaren els establiments emfitèutics. La masoveria serà el contracte predominant en l'àrea gironina i a la Catalunya Vella per extensió.

Des de la Catalunya litoral i prelitoral fins al Bages i el Vallès, i sobretot a la Catalunya Nova entre el Penedès i el Camp de Tarragona, es va implantar un contracte més dinàmic i comercial: la rabassa morta. El propietari donava la terra erma i el conreador la rompia i hi plantava vinya o qualsevol altre conreu arbustiu, p. e. l'olivera. Aquest contracte durava mentre el conreador pagués la part de fruits convinguda i fins que les 2/3 parts del que havia plantat hagués mort. El contracte era prolongable mitjançant empelts. Era doncs un contracte a termini indefinit que mantenia la divisió en dos dominis i que tenia característiques de la parceria, com era el pagament d'una part de la collita en lloc d'un cànon fix, que permetia dinamitzar i comercialitzar l'agricultura i superar l'autoconsum, sobretot quan el vi de les comarques litorals usat per elaborar aiguardents va trobar mercats exteriors d'exportació al nord d'Europa i a les colònies americanes a finals del XVII. A les terres de Ponent de Lleida la situació era diferent de la Catalunya dels masos, doncs els senyors controlaven el mercat de les terres ermes, afavorits per les crisis i la despoblació del segle XVII. En moments de pressió demogràfica i de demanda de terres, els senyors podien mantenir les seves rendes fo-

mentant les explotacions agràries familiars abocades a l'endeutament censal, però també ho podien fer els pagesos rics i el capital comercial que ja s'implantava al camp. La societat camperola eraací més homogènia i s'enfrontava més directament a la coerció feudal que a la Catalunya Vella.

El que les guerres pageses, la fi del servatge, la Sentència i la marxa del rei i de la Cort cap a Castella sembla que provocaren al llarg de l'Edat Moderna fou una erosió relativa de la renda senyorial i de la capacitat senyorial de detracció per rendes, així com un condicionament del procés productiu del domini útil. En fi, un afebliment global de l'alta noblesa catalana,[45] que marxà cap a la Cort, entrant al servei de l'absolutisme del multinacional Imperi Habsburg. Tot seguit es va castellanitzar, quan va emparentar-se amb l'alta noblesa castellana més forta,[46] farcida de plata americana i propietària d'una ramaderia d'exportació (la Mesta), estructurada per les lleis de Mayorazgo aprovades a les Corts de Toro el 1505 i sense interferències burgeses des de l'esclafament dels Comuneros a Castella. En referència a la baixa noblesa, la crisi en la capacitat per sostreure la renda feudal i confrontar l'endeutament provocà la reactivació del recurs a la guerra de bàndols privada i a la pirateria senyorial: fou el bandolerisme català del Barroc, que va perdurar fins l'inici de la guerra dels Segadors. Les quadrilles de bandolers es confo-

45. Ducs de Cardona, marquesos d'Aitona, Requesens, etc.
46. Els Cardona enllaçaren amb els Fernández de Córdoba, els Aitona, amb la casa de Medinaceli.

nien amb els mercenaris reclutats entre sectors marginals i de muntanya amb poques terres i amb els immigrants occitans, enmig d'un clima de violència extrema al camp. Aquestes quadrilles, llogades i protegides pels fautors senyorials i les seves jurisdiccions, atacaven indiscriminadament tot tipus d'objectius, com ara la pagesia, el comerç i els marxants i els bàndols rivals (nyerros i cadells a partir de 1579-81, pel Conflent i la Cerdanya respectivament), i intimidaven les comunitats i viles en plet antisenyorial al servei dels barons. El bandolerisme fou un fenomen comú també a Mallorca, al Regne de València i a molts llocs del món mediterrani, junt la pirateria per mar.

Tots els països de la Corona d'Aragó, amb l'absentisme reial, entraren en un procés de dissolució dins d'un vast conjunt imperial multinacional, fet a força de conquestes, i sobretot, d'unions personals de tipus vassallàtic. Els països de la Mediterrània peninsular hi comptaven poc i veien com l'eix de l'economia europea es traslladava de la Mediterrània a l'Atlàntic amb la conquesta d'Amèrica. A la unió dinàstica Castella tenia la veu cantant, donada la desproporció territorial i poblacional entre les dues corones; així doncs, Castella va patrimonialitzar el concepte d'Espanya, mentre que al si dels països de la corona d'Aragó, entitats polítiques de sobirania imperfecta, s'estenia la sensació de decadència a nivell polític juntament a la de subordinació. Hom jugava un paper secundari amb la pèrdua de la Cort, amb les pressions dels oficials reials, amb la castellanització de les elits polítiques i intel·lectuals i amb

la pèrdua de la noció d'unitat lingüística entre els països de llengua catalana. L'absentisme reial potencià la figura del lloctinent general, també dit virrei, l'alter ego del rei. El 1494 s'establí el Consell d'Aragó, organisme per assessorar el rei en tots els afers referents a la Corona, excloses les possessions italianes. Els pressupostos on se sustentava la confederació i la unió personal del Principat i dels Comtats amb la Corona anaren fallant, creant-se situacions de fricció. Les regalies (atribucions del rei) i els ingressos propis de la Monarquia al Principat eren limitats; aquests darrers eren d'origen eclesiàstic i en qualsevol cas inferiors als que cobrava la Generalitat. Les pressions dels virreis i dels oficials reials via pragmàtiques en contrafacció del compliment de constitucions i l'enviament de tropes per afermar l'absolutisme monàrquic, es van anar fent creixents al llarg del segle XVI. Si amb Carles I, que tenia una concepció d'imperi universal, els mecanismes i contrapoders constitucionals funcionaren relativament bé, amb Felip I (II de Castella), un rei ja castellà, es multiplicaren les pressions, les exigències reials i les topades amb la monarquia. La permanent de les Corts, la Diputació del General que controlava bona part de les finances i les duanes, encara que no era assimilable a una administració pròpia, prengué més importància, ja que la convocatòria de Corts es féu cada vegada més espaiada. Tant les Corts com la Generalitat, tombaren en una dinàmica de regateig: la concessió de donatius fiscals a canvi de prebendes als Braços i la reparació de contrafaccions dels agents reials. Constitucions, Generalitat i Consell de Cent serviren com a fre de l'absolutisme mo-

nàrquic i com a trinxera de la petita i mitjana noblesa propera al bandolerisme.

És en aquesta època quan s'acabaren de configurar les universitats, organització política representativa de la comunitat urbana i rural catalana, a partir de la parròquia, que feia d'espai de reunió comunitari de les assemblees de caps de casa, que es convocaven a toc de campana, dels consells ordinaris de prohoms i de les executives formades per jurats. Les universitats anaren refermant la seva personalitat en les disputes amb els barons, fossin laics o eclesiàstics, o bé amb el mateix rei, o amb les altres universitats veïnes, dotant-se de privilegis i d'una sèrie de representants que feien de màximes magistratures de govern, anomenats segons els llocs cònsols, consellers, jurats o paers. L'elecció d'aquests es feia als segles XVI i XVII pel sistema de sorts a través de la insaculació. Pel que fa als agents senyorials a escala local, els batlles, si aquests no podien ésser suprimits, almenys la universitat tractava de presentar al baró una terna de candidats per tal que aquest en triés un. Els consells comunals disposaren de poder coercitiu per defensar la comunitat de la pressió sobre els comunals i usos col·lectius, amb el dret de ban, multes i penyorament de béns.

L'establiment de la religiositat tridentina contrareformista, amb l'arribada d'un clergat regular més preparat, va implicar un reforçament dels trets doctrinal i de les jerarquies eclesiàstiques, resultant un major enquadrament de la població, un major control de la re-

ligiositat popular i una nova configuració de les comunitats d'aldea i ciutat. El control de la dissidència i de les desviacions en la moral cristiana restà a mans –en part, ja que els tribunals locals prenien part activa també– de la nova Inquisició, sota control monàrquic, que substitueix la papal a partir de 1487, comuna a tots els regnes i exempta de la jurisdicció de les institucions de la Terra. Els Familiars de la Inquisició es reclutaren entre els elements benestants del camp i de la ciutat per fer de policia cristiana i perseguir suposades bruixes, jueus conversos i criptoprotestants incrustats entre la població occitana immigrada. És en aquesta època, coincident amb la consolidació de l'Estat, de la Reforma protestant, de la Contrareforma catòlica i del reforçament de la moral misògina sexual cristiana, quan s'estén la persecució de la bruixeria. Des del segle XV es codificà el crim de bruixeria i es crearen ordenances legals –el 1424 les primeres a la vall d'Àneu–, que detallaren els mecanismes per detectar-lo, la manera de procedir en contra i els càstigs que mereixia. La cacera de bruixes va començar a la zona pirenaica i es va anar estenent a la Catalunya Central i al Camp de Tarragona a mitjans segle XVI. A mesura que hi havia carestia, bandolerisme, guerres, inestabilitat climàtica, n'hi havia d'onades de terror col·lectiu, que s'aniran aguditzant fins arribar al seu paroxisme als primers decennis del segle XVII, afectant milers de dones i algunes desenes d'homes, assetjats per caçadors de bruixes i per tribunals locals,més que no pas pels tribunals inquisitorials, moderats en aquesta matèria. D'altra banda, l'enquadrament ideològic es reforçà a través la difusió de

noves devocions i advocacions i per l'assentament de nous ordes religiosos, de confraries, pabordies i obreries. Els masos rics feien dotacions i fundaven beneficis i causes pies a les esglésies i monestirs a canvi de misses per les ànimes, tot i col·locant fills com a eclesiàstics. Les comunitats rurals participaven en la vida de la parròquia i en la construcció de nous altars. Es multiplicaren les capellanies, les confraries i pabordies, que tenien la funció de promoure un culte o altar, s'ocupaven de ciris i lluminàries, d'organització de rogatives, de les romeries i processons i de la neteja de l'església. La parròquia i les confraries estructuraven la sociabilitat de la comunitat i les relacions entre pobles diferents reunits en aplecs, romeries i rogatives, que sovint donaven peu a balls i banquets, i també a una general promiscuïtat contra la que es legislarà.

L'estudi dels plets i dels processos civils iniciats a la Reial Audiència dóna una idea sobre la conflictivitat rural establerta durant aquests anys. L'acció judicial s'inscriu en la mobilització de resistència antisenyorial i l'individualisme agrari, complementant-se amb l'esclat obert de la revolta i la pràctica del sabotatge a la renda feudal. Jordi Olivares, a *Comunitats rurals en terres de baró. Conflictes camperols i litigació a la Reial Audiència (1591-1662)*, editat en 1995, estudia la conflictivitat rural que es manifesta en la documentació de la Cancelleria i de la Reial Audiència (màxim òrgan jurisdiccional del Principat que tenia prioritat sobre els tribunals senyorials) existent a l'Arxiu de la Corona d'Aragó, sobre la base documental de 2.700 lletres

citatòries d'inici de plet per part de les universitats i de 800 lletres executòries per endeutament en censals.

Pledejar formava part de les estratègies de resistència, i la possibilitat de fer-ho a la Reial Audiència permetia sostreure's immediatament de les cúries baronials. Però també incrementava l'endeutament de les comunitats vilatanes i la fiscalitat directa sobre les famílies, per no dir de les coaccions i amenaces dels agents senyorials sobre síndics i jurats. La documentació mostra l'existència d'un conjunt de drets d'ús i de béns comunals: les terres ermes, els garrigars, les zones arbrades i algunes terres dedicades al farratge. Drets de pastura sobre camps oberts, o drets sobre aigües i construccions de regatge. Els conflictes entorn els béns i usos comunals ocupen un 15.2% de la litigació entre 1591-1662. Les disputes sobre els comunals es donen per qüestions de límits entre comunitats veïnes, per disputes entre el govern local de la universitat amb els senyors i propietaris absentistes, i per conflictes al si de la comunitat entre emfiteutes rics, masovers i camperols pobres; també sobre l'explotació regulada de boscos i aigües, o pels drets d'entrada dels ramats en els camps oberts acaparats per propietaris individualistes.

Els litigis demostren que els comunals estaven implantats arreu del país. És a l'oest del Llobregat on tenim la major part dels conflictes pels comunals. També destaquen a la Catalunya oriental, l'Empordà i el Rosselló-Conflent, fet que coincideix amb les regions de pastures cobejades per la ramaderia, on el poblament

predominant era concentrat i no dispers, i en nuclis de menys de cent focs. Les zones menys litigioses eren les conques del Cardener, el Llobregat i el Ter, d'una major activitat econòmica lligada al mercat, que es beneficiava de moviments migratoris i que veurà néixer l'activitat industrial al segle XVIII. En canvi, especialment conflictives i endeutades en censals eren la Noguera, l'Urgell, la Segarra i el Segrià. L'endeutament col·lectiu de les universitats sembla més estès a l'oest del Llobregat, d'hàbitat més concentrat. Sobretot per raons de feudalitat –en ella els senyors posseïen més terres de reserva i tenien més capacitat de determinar la producció camperola i d'interferir en els comunals i les pastures– i per raons de proximitat al camps de batalla (fiscalitat de guerra). L'endeutament conduïa a que les universitats hipotequessin les herbes, així com a fer servir els comunals com a garantia dels deutes. Pere Gifre demostra aquest mateix procés a l'Empordà. Les execucions judicials de les universitats endeutades foren un factor decisiu en la privatització dels comunals.

Els conflictes per drets de pastura, erms i explotació de boscos, representen un 64.1% de la litigiositat; els plets per aigües de regadiu un 20.7%; els conflictes territorials i per termes són un 10%, un 3% per explotació del mar. Un 41% són plets entre universitats, un altre 41% són plets del govern local contra habitants i forasters. Els plets de la universitat contra el senyor eren un 16.7%. A part de la via judicial, existia la via de l'acció directa: els jurats acompanyats de gent armada amb escopetes i pedrenyals imposaven el segrest de caps de

bestiar als propietaris de ramats individualistes. S'usava el recurs constant d'alçar sometents i mans armades. Així les guerres per pastures als Pirineus se superposaren als conflictes entre monarquies i a les incursions dels huguenots del comtat de Foix.[47] D'altra banda, es donaren conflictes al litoral pels drets de pesca. La Ribagorça s'alçà el 1579 contra el vassallatge dels Aragó-Gurrea, i hi tingué lloc una guerra civil a la dècada 1580-90 entre els ribagorçans per tornar a la jurisdicció reial i fer front a les quadrilles de bandolers llogades pel senyor. Hom va arribar-se al terrorisme social amb l'assassinat dels representants senyorials: un procurador senyorial fou mort el 1603 a Castellbò. El 1622 fou assassinat Antoni de Cartellà, abat de Banyoles i senyor justicier, causant sagnants represàlies sobre els veïns d'aquella ciutat. El 1625 fou mort el batlle senyorial a Mosset al Conflent; l'intent de capturar l'autor va desencadenar un avalot a Prada. El 1628 fou mort Ramon Grau, procurador senyorial a Flix. El 1635 Pere de Sota, procurador del vescomtat d'Évol, fou assassinat, i la vila d'Oleta, represaliada, etc. A l'esclat de la revolta dels Segadors, l'estiu de 1640, a la protesta contra els tercios i els allotjaments se li va superposar molta conflictivitat antisenyorial, amb crema i tot d'escriptures notarials. El recurs a la violència i l'alçament de mà armada incumbien només als diferents grups constituïts jurídicament i a les diverses jurisdiccions privades existents abans de la constitució de l'Estat modern. Hi ha-

47. Formava part de l'Estat de Navarra junt el Bearn i la Baixa Navarra, on els protestants Albret estaven contra els Comtats de Rosselló i Cerdanya.

gué bregues entre universitats pels comunals i les pastures. També hi hagueren mans armades d'unes ciutats contra d'altres, com la de Barcelona contra Tortosa el 1588, Perpinyà contra Vilafranca de Conflent el 1613, Girona contra el Vescomtat de Cabrera el 1627, Perpinyà el 1629 contra el centralisme barceloní i per una Generalitat pròpia als Comtats entre d'altres. Durant aquest anys, també s'alçaren sometents de vegueries i unions contra bandolers. Hosts i galeres privades senyorials foren sempre presents. Hi hagué torbacions a Barcelona contra soldats i galeres del rei, insaculacions pertorbades com la de l'any 1587, rebomboris del pa al 1603-04 i avalots diversos. Perpinyà reclamà institucions pròpies. Forques senyorials enderrocades, capbreus conflictius, i finalment, cançons i libels, foren altres mostres de conflictivitat. Al llarg del segle XVII, la monarquia anirà reduint lentament la capacitat dels grups corporatius d'exercir la guerra privada i disciplinant els senyors alt-justiciers, reservant-se en exclusivitat la facultat de condemnar a mort.

Les Corts de Montsó de 1585 en la seva constitució número 26 establiren que els pobres no podien entrar a espigolar fins que haguessin passat tres dies després d'haver tret les garbes del camp. Establia també tres dies de prohibició per a l'entrada de bestiars en les terres dels particulars. Contrafer la prohibició comportava la pena de tres lliures o de deu dies de presó, i facultava al senyor del camp a prendre sis caps de bestiar menut i dos del gros fins que no fos pagada la pena. Així s'establia l'inici de l'individualisme agrari i dels tancaments

de terres al camp català. Les crides de ban es feren en demanda dels grups que tenien la propietat útil de la terra, amb una majoria de propietaris absentistes, en defensa de les «seves» propietats i les «seves terres». Sobretot, entorn de poblacions populoses situades entre el Llobregat i el Besòs.

La guerra dels segadors

Des de la segona meitat del segle XVI es va materialitzar una certa prosperitat agrària basada en la masia, que permetia anar emplenant els buits demogràfics amb emigració occitana i també anar pujant preus i beneficis per als hisendats rurals. És la manifestació local de la «revolució dels preus» europea, sobre-estimulada per l'arribada de plata americana, que passa per Catalunya per tal de pagar les tropes de Flandes via Gènova i els Alps. La manca de solidaritat amb el model imperial, el teixit institucional propi i el caràcter perifèric i mediterrani de l'economia catalana, va permetre fugir dels efectes desestabilitzadors que el model imperial tingué sobre la societat castellana tals com l'enorme pressió fiscal sobre les comunitats rurals i ciutats, la crida a lleves permanents i la demanda de fusta de l'armada sobre els boscos, generades per les guerres per l'hegemonia exterior. La producció manufacturera interior fou arrasada per les importacions que van fer possible els carregaments de plata americana, mentre que al mateix temps sectors socials sencers es deslligaven del procés productiu a favor del rendisme. El camp es va despoblar en benefici de poblacions i de ciutats com Sevilla, mentre les extraccions de plata ameri-

cana eren en trànsit cap a Gènova i els Països Baixos per pagar els deutes de la monarquia i les importacions sumptuàries. Castella esdevingué les «Índies d'Europa». Les pressions de la monarquia s'accentuaren durant el regnat de Felip I amb demandes de nous donatius en Corts, les pragmàtiques dels virreis i l'acció dels oficials reials saltant-se constitucions i lleis paccionades, continuant amb els decrets contra pedrenyals, condemnes a galeres o a servir en l'exèrcit reial, la rigorositat en la repressió del bandolerisme i l'augment del control militar i ideològic de la frontera amb França. Aragó fou envaït el 1591 i la revolta neerlandesa es va fer endèmica. La Inquisició fou usada com a instrument reial. El 1569 van tancar a la presó els diputats i oïdors de la Generalitat. El 1591 la Reial Audiència intentà empresonar el diputat Joan Granollachs. La pressió i la voluntat de fer contribuir la resta de regnes en els costos de l'Imperi eren creixents, reduïts com eren a l'absolutisme imperant a Castella.

Amb Felip II (III a Castella) hi va haver un cert moment d'idil·li entre monarquia i noblesa. Les Corts de 1599 acabaren en concessions de títols nobiliaris i la treva de 12 anys amb Holanda sostragué la pressió. El 1609 s'expulsaren els moriscos al nord d'Àfrica, buidant la Ribera d'Ebre i generant una catàstrofe demogràfica al País Valencià, que va perdre la tercera part de la població. El repoblament subsegüent es va fer en condicions favorables als colons, afeblint els ingressos de la noblesa. No oblidem que el règim senyorial valencià previ a l'expulsió dels moriscos era colonial i du-

ríssim. El 1616, el virrei Duc d'Alburquerque, al front de tropes reials, inicià una campanya general contra el bandolerisme, enderrocant masies i cases fortes. Des dels 1590 la conjuntura econòmica va canviar, exhaurint-se l'expansió econòmica i la pujada de preus. Els rendiments de la terra varen decréixer i es tocà sostre productiu. Hi hagué pestes entre 1587-92 i 1629-31, i les fams es feren tan freqüents a la dècada 1620-30 que les famílies i les universitats s'endeutaren. Els testimonis reflecteixen com la població menjava herbes en períodes de males anyades i s'accentuaven les pors col·lectives. A la crisi econòmica s'hi afegí la política, a causa de les pressions de l'absolutisme i dels allotjaments de tropes.

Felip III (IV de Castella) i el seu «valido» el comte-duc d'Olivares volgueren revertir des de 1621 el declivi de Castella reforçant l'absolutisme. Van voler augmentar el potencial militar de la monarquia en el marc de la Guerra dels 30 anys, rivalitzant militarment amb un absolutisme més integrat en les institucions com era el francès. Així doncs, tots dos van trencar el marc de la monarquia pactada per repartir els costos de l'Imperi entre els diversos regnes de la regió ibèrica, fent-se ressò del programa dels arbitristes, el corrent de pensadors que volia resoldre els problemes de Castella. El memoràndum secret que presentà Olivares el 1624 és clar en la seva filosofia annexionista: cal anar a la creació del Regne d'Espanya. El rei ja no seria rei dels diversos regnes, sinó d'un sol. El camí més ràpid per la fusió i barreja d'oligarquies fou la creació de disturbis a

partir de l'establiment de tropes reials sobre el terreny, l'excusa perfecta de la monarquia per abolir constitucions i tenir institucions domesticades.

Des del 1626 s'accentuà la presència de tropes reials al Principat, sobretot a la frontera del Rosselló, vivint sobre el terreny, i pujà la pressió a través de virreis, Batllia i Audiència, per pagar el quint reial sobre el delme eclesiàstic. Les Corts de 1626-32 restaren inconcluses per l'oposició del braç reial i del militar en part, a les pretensions de la Corona; rebutjaren el projecte d'Unión de Armas que comportava la creació d'un exèrcit multinacional de 140.000 homes, 16.000 dels quals havien de sortir de Catalunya. Els tercios destruïren Roda de Ter el 1626 i Palafrugell el 1631. L'esclat de la guerra amb França el 1635, en intervenir aquesta en la guerra dels 30 anys a favor dels prínceps protestants alemanys, motivà que el rei recorregués a l'usatge «Princeps Namque» per mobilitzar els súbdits, però les institucions del país s'hi negaren, al·legant que el rei no hi era present físicament. S'intervingué les finances de la Diputació i de Barcelona. Aleshores es va configurar un bloc resistencialista: capítols episcopals, petita noblesa i comuns, lligats els dos primers al bandolerisme i al contraban amb França. Ja al 1622 es teoritzà sobre el caràcter originàriament electiu del rei a Catalunya. El 1638 tingué lloc l'elecció de diputats a la Generalitat, sortint els decidits a resistir a la monarquia: Pau Claris, Tamarit i Quintana. El conflicte, que esclatà el 1640, forma part d'un ampli cicle de revoltes de diversa tipologia que va d'Anglaterra a Nàpols, passant

per Portugal i la Fronda a França, dins el marc de la dita crisi d'acumulació del segle XVII.

Richelieu jugà la seva carta per afeblir el vincle entre Catalunya i la Corona, llençant una ofensiva que ocupà el Castell de Salses el juny de 1639, la qual obligà a mobilitzar forces dels barons, de la Diputació i dels comuns, i alhora introduí un exèrcit reial de 9.000 homes que havia d'ésser allotjat per les poblacions durant l'hivern, excusa perfecta que esperava Olivares. Els allotjaments, manifestament anticonstitucionals, recaigueren sobre la població a l'estil de Llombardia, mentre que Barcelona i les classes privilegiades en restaven exemptes. Amb el seu seguit de violències, exaccions, violacions i saqueigs, els allotjaments toparen amb la resistència de la població. El gener de 1640 es revoltà Mosset al Conflent; els tercios saquejaren el Castell de Palautordera l'u de febrer; al març fou empresonat el diputat militar Francesc de Tamarit, i s'entrà definitivament en una dinàmica de guerrilla pagesa en contra de la soldadesca, organitzada a través de l'estructura comunal vilatana i les mans armades d'autodefensa veïnal.

L'agutzil reial Monrodón, l'home que havia fet empresonar el diputat Margarit, fou mort a Santa Coloma de Farners quan volia imposar els allotjaments. Llavors, el 30 d'abril, els tercios cremaren la localitat, i el 3 de maig, l'església de Riudarenes, fets que provocaren una revolta antiallotjaments. Quatre mil homes s'aixecaren en «via fora» i es constituïren en «exèrcit cris-

tià» al voltant de Tordera i de Sant Celoni, dirigit per un personatge enigmàtic, «lo gran mestre del camp català», una figura mítica equiparable a d'altres que tingueren un paper similar en revoltes rurals i antitecnològiques com el Capità Swing, Ned Ludd, etc. La revolta es va estendre per la Selva, «la Muntanya» i el Vallès al llarg del mes de maig, fent entrades a Girona, Vic i Manresa, amb la participació de pagesos benestants i jurats locals. S'adreçava contra l'ocupació militar i tenia uns objectius antifiscals i antiallotjaments; secundàriament, va tenir derivacions antifeudals, amb crema d'escriptures notarials i atacs a nobles implicats en l'administració reial i els esmentats allotjaments. Per acabar, fou una revolta en defensa de la Terra, d'una consciència prenacional; un intent per foragitar els castellans i contra el mal govern i els traïdors; un acte en defensa de la fe catòlica i contra els sacrilegis de les tropes; una defensa del Rei com a encarnació de la justícia natural suposadament enganyat pels mals consellers, però sense uns objectius polítics precisos ni un programa urbà definit. La revolta es va estendre al juny per Cervera, Lleida i la Conca de Barberà, i al juliol per Tortosa. El tercio de Juan de Arce embarcà al port de Blanes perseguit pels sometents de la Selva; altres tercios fugiren pel Rosselló i l'Empordà, anant a refugiar-se a Roses i a Perpinyà, on entraren previ bombardeig. Abans saquejaren l'església de Montiró, a l'Empordà.

Segadors del Baix Llobregat i del Vallès entraren a Barcelona el set de juny, el «Corpus de Sang», amb

complicitats dels consellers, matant al virrei Comte de Santa Coloma, als oficials reials compromesos amb els allotjaments i a membres de l'Audiència. L'administració reial al Principat quedà desarticulada. La revolta popular fou substituïda per la revolució política entre agost i setembre de 1640, donant-se com a objectiu la separació, mentre els Segadors i l'exèrcit cristià s'anaren fent fonedissos en la mesura que els seus components tornaren a les seves activitats domèstiques i productives. No hi havia un projecte social autònom. Vic va tenir alteracions encara a l'agost, en les quals fou mort un conseller local, es cremà la casa de Granollacs[48] i hi hagué lluites entre el poble menut del raval i els habitants de la ciutat, però la majoria de nuclis urbans recuperaren l'ordre estamental. La petita noblesa que controlava la Generalitat inicià la defensa contra la monarquia. Va convocar Junta de Braços[49] amb el suport de mercaders i de ciutadans urbans no pertanyents al braç militar. Així mateix, va emetre deute públic, va encarregar la redacció de memorials justificant la revolta i el caràcter electiu de la monarquia a Catalunya, i va iniciar discrets contactes amb França per por d'una invasió castellana i de la subversió social. Per aquest tracte va comptar amb la intermediació dels mossurs[50] de la frontera, els Gleu-Durban i els Viviers, senyors dels castells de Puiglaurenç i de la Leucata, que

48. Baró del Cabrerès, implicat en els allotjaments locals i en contenciosos amb els seus vassalls.
49. Parlament dels tres braços sense el rei, amb un augment significatiu dels síndics de les universitats.
50. Paraula occitana, que vol dir senyor.

culminà en el conveni de Ceret del setembre, on s'acordà amb França l'auxili militar. Mentrestant, la monarquia intentava refer ponts a través de la duquessa de Cardona i del nunci apostòlic, a la vegada que concentrava un exèrcit de 30.000 homes a l'Aragó i es dotava d'un cap de pont mitjançant l'oligarquia tortosina. Aquesta havia tornat a controlar el govern de la ciutat i fet executar els caps de la revolta popular el setembre. Aleshores s'inicià l'exili de l'alta noblesa cap a la Cort i el front sota control del rei espanyol. Llurs jurisdiccions, que abastaven la major part del Principat, seran confiscades. L'exili de la noblesa i l'alt clergat va anar creixent en la mesura que el domini francès es va fer més opressiu, generalitzant-se les topades amb les tropes i els virreis francesos per la pressió dels allotjaments i l'obligació de fer jurament de fidelitat a Lluís XIII.

La guerra es convertirà en un conflicte armat amb la monarquia on les forces de la Generalitat i del Consell de Cent no disposaven d'un aparell fiscal i militar equiparable al de l'Estat absolutista imperial dels Àustries, per la qual cosa no podran consolidar la independència, a diferència de Portugal, revoltat el desembre de 1640. Així quan el marquès de Los Vélez inicià la invasió del Principat el novembre-desembre amb 30.000 homes i 4.000 cavalls, la Diputació només va poder oposar-hi 8.000 homes i 500 cavalls, que a més eren d'escassa disposició combativa. Es tractava dels anomenats miquelets. L'aliança amb França esdevindrà necessària. l'exèrcit de Los Vélez avançà sobre Barcelo-

na, ocupant Tarragona i efectuant massacres exemplaritzants a Cambrils i a Martorell, mentre que les forces franceses deixaven fer sense intervenir fins a rebre garanties polítiques. La caiguda de Tarragona motivà un trencament de la pau social i la reaparició de les multituds insurrectes a Barcelona el Nadal de 1640, sota la forma de motí on moriren membres de l'Audiència. Estava dirigit a aturar el cop reialista que impulsaven la Duquessa de Cardona i el superintendent de les Drassanes servint-se dels mariners. El 16 de gener de 1641 Catalunya es va proclamar República sota protecció francesa. El 23 de gener, la Junta de Braços i el Consell de Barcelona proclamaren Lluís XIII comte de Barcelona. El 26 de gener, les forces de Los Vélez foren derrotades a Montjuïc pels franc-catalans, havent de recular. La guerra seguirà entre 1641-48 a la frontera amb Aragó i al Rosselló. El pacte definitiu amb França, signat el setembre de 1641 a Peronne, conservava l'entramat institucional i legislatiu català. També s'intentà estructurar un sistema fiscal i una estructura militar pròpia catalana en forma de batalló permanent (1642).

Al llarg de la guerra es reclutaren partides d'infanteria de muntanya compostes per paisans armats, pagades i de baixa extracció, dites de miquelets o «almogàvers», caracteritzades per la seva indisciplina i la seva tendència al saqueig, que constituïren una continuació a nivell social del bandolerisme i dels segadors revoltats. Es distingien dels terços de vegueria, de composició social més benestant, amb menestrals agremiats i ciutadans, sota comandament nobiliari. Tam-

bé es diferenciaven dels sometents, que corresponien a la pagesia establerta, i en fi, de tots dels soldats regulars mercenaris més professionals (suïssos, escocesos, irlandesos, alemanys). Els miquelets es reclutaven entre els jornalers, els mossos, els temporers itinerants i els sense feina, la fracció mòbil i juvenil del camperolat i, en general, entre la pagesia de muntanya amb poca terra i els sectors contractats per un sou a canvi de segar i batre cereals durant la temporada. Aquesta anava del 9 de maig al 29 de setembre, dia de Sant Miquel (d'aquí l'origen més probable del nom). La dinàmica exposada amunt persistirà durant les revoltes reialistes i carlines del segle XIX com veurem més endavant. Apareguts el 1640, els terços d'almogàvers reclutats per la Generalitat, els miquelets, actuaren en un primer moment al front de l'Ebre i aviat foren suprimits el 1641 acusats d'indisciplina, pel virrei francès La Mothe. Armats amb dagues i pedrenyals, els miquelets seguiran presents en totes les guerres del segle XVII i fins el 1714. Eficients en la guerra de guerrilles i en l'emboscada en terrenys muntanyencs, els miquelets participaren en el control de camins i en la confiscació dels béns dels nobles exiliats. Sovint es confonien amb els bandits. Tendiren a generalitzar-se a la dècada dels cinquanta arran la caiguda de Barcelona. Les autoritats espanyoles i les franceses del Rosselló els reclutaren regularment durant les guerres que mantingueren entre elles les dues monarquies a la segona meitat del XVII, i també foren emprats entre 1703-04 en la repressió de l'alçament camisard dut a terme pels protestants de les Cévennes, fent prova d'un notable salvatgisme. Finalment, parti-

ciparen abastament en la Guerra de Successió i en la de 1719.

Sectors nobiliaris intentaren resistències armades fent lleves entre els seus vassalls: Lluís Descatllar intentà un aixecament a la seva baronia de Besora el 1641 al Ripollès, i Rafel Cervera, governador general dels estats de la duquessa de Cardona, impulsà un motí a Tremp el mateix any contra la lleva que duia a terme Josep Sullà, noble de la Generalitat. Mentre, a la Vall d'Aran, els homes dels terçons de Pujolo i Arties aixecaven força armada a partir de l'estructura comunitària i formaven una Germandat en suport de la Generalitat, encerclant el governador reialista de Castell Lleó a Viella, pres el febrer de 1641. Nogensmenys, els notables i consellers del Consell de la Vall, amb base de poder al Baix Aran, es decantaren pel felipisme, intentant un cop l'abril de 1643, esclafat per la Germandat. Es varen saquejar les poblacions del Baix Aran, es varen confiscar les propietats dels felipistes i els homes dels terçons de l'Alt Aran ocuparen tots els llocs de poder.

La guerra va anar evolucionant favorablement per al rei castellà: l 'esclat del moviment de La Fronda, la fugida de Paris de Mazzarino i la família reial francesa i l'aparició de la pesta, enmig d'una població afectada per fams, calamitats i per les exaccions militars, durant el setge de Barcelona el 1652, afebliren els francesos. Fou pactat el lliurament de Barcelona l'octubre d'aquell any, a canvi de mantenir intacta l'estructura institucional del Principat i de restituir les baronies confiscades.

Només es va modificar el mecanisme de les insaculacions, que tant havia molestat al rei, acceptant-se l'intervenció monàrquica i exceptuant-se la dels desafectes. Mentrestant, s'iniciaren les negociacions entre França i Espanya que donaran lloc a la partició de Catalunya en el Tractat dels Pirineus del 1659. Entre la caiguda de Barcelona el 1652 i la pau de 1659, la guerra prosseguí de cara a assegurar les posicions en el tauler negociador en una vasta àrea de la Catalunya Vella que va de la carena pirenenca, les serres prepirinenques i els altiplans interiors. En aquesta anaven oscil·lant les posicions militars i les ciutats en disputa entre els dos bàndols: Olot, Camprodon, Figueres, Ripoll i la plana de Vic. A la vegada, es refermà el control francès sobre els Comtats de Rosselló i la Cerdanya, on s'assentaren les autoritats catalanes compromeses amb França. És un període on es reactivà el fenomen dels miquelets per part dels dos bàndols, superposat a velles rivalitats comarcanes, com els fraccionalismes entre nyerros i cadells[51]. Uns es deien d'Espanya, i els altres, de França o de la terra. Ambdós bàndols coincidien en practicar exaccions i devastar la ruralia. Moltes exaccions i segrests prengueren un caràcter social i es manifestaren en atacs a hisendats i elements acomodats.

L'estiu de 1653 hi va haver revoltes a la Garrotxa, al Ripollès i a Collsacabra contra els soldats espanyols,

51. Faccions nobiliàries originades en el segle XIII. Llur persistent rivalitat va transformar-se al llarg dels anys en un fenomen social que dividí la societat catalana fins la Guerra dels Segadors. Poc després, amb la repressió del bandidatge, van desaparèixer.

cosa que va afavorir l'ofensiva de les tropes franceses i el control de la zona. Puigcerdà es revoltà contra els francesos el mateix any i els miquelets del senyor de Nyer[52] els hostilitzaren al Conflent el 1654. Els miquelets i soldats d'ambdues corones rivalitzaven en excessos, represàlies i extorsions sobre la pagesia, diferenciant-se escassament del bandolerisme. Els miquelets de «la terra» de Borni Vilabella, els de l'hereu Moncau de Tagamenent, i els de l'hereu Riera de Torelló, practicaven el saqueig. Les cròniques i memòries coetànies de Joan Guàrdia de l'Esquirol i del menestral barceloní Miquel Parets, així com les posteriors de Francesc Gelat de Santa Susanna, dels Bellsolell d'Arenys de Munt, dels Anglada de Fonteta, de Joan Llandrich de Santa Coloma de Farners, etc., constaten els excessos de la soldadesca i la miqueletada de tots els bàndols al llarg del cicle de guerres que assolà el Principat i que acabà el 1714.

52. D'on ve el mot de nyerros.

Les revoltes de la terra i el naixement de l'austriacisme català

El tractat dels Pirineus del 1659 dividí Catalunya entre les dues monarquies, en manifesta contrafacció de les constitucions catalanes, i donà tracte preferencial a l'exportació de manufactures franceses. Prova què Catalunya no era una entitat reconeguda en l'incipient sistema d'Estats esbossat a partir del tractat de Westfàlia. Lluny de seguir a la Guerra dels Segadors un pretès període neoforalista, la resta del segle XVII continuaren les pressions dels oficials reials, de la noblesa exiliada retornada i dels exèrcits, sobre una Catalunya convertida en camp de batalla dels conflictes entre els reis de França i d'Espanya. Les guerres foren obertes entre 1667-78, 1674-79, 1689-97 i 1705-14. La pressió fiscal i militar convertí l'endeutament de les universitats en crònic, només treguen-ne profit els senyors respectius, els creditors censalistes i els arrendadors de rendes. El pagament de pensions per als censals obligà a imposar redelmes, vintens i novencs sobre les collites; igualment obligà a arrendar herbes i terres del comú fins arribar a la venda de terres comunals. Va anar trencant els equilibris interns dins les universitats, estimulant les diferències internes al seu si. Especialment dra-

màtic fou l'endeutament a les zones frontereres amb l'Aragó, de l'Urgell i de l'altiplà. Entre 1653 i 1658, més d'un centenar d'universitats pledejaren contra els creditors censalistes, orientant els seus litigis al sobreseïment o moratòria en el pagament de pensions i a aturar les execucions sobre els seus béns. Certs grans barons varen exigir el pagament de les rendes endarrerides del període 1640-52, no cobrades pel fet d'haver estat confiscats. Així el duc de Cardona Lluís Ramon Folc, que el 1652 va iniciar una ofensiva per tal de recuperar aquestes rendes i l'administració de les rendes senyorials que els comuns de les viles exercien des de feia un segle. Trencava pactes amb aquests i es recolzava amb les lleis castellanes de Mayorazgo, que negaven els pactes que modifiquessin la integritat patrimonial. La disputa judicial entre les universitats i els Cardona durà la resta del segle. En 1659, el marquès d'Aitona seguí la mateixa via.

Les dues monarquies, que es repartien el territori català gràcies al tractat dels Pirineus, reforçaren el seu control polític i militar amb els allotjaments de tropes, la tutela dels jurats insaculats, i l'absorció de l'alta justícia pels tribunals reials. Les comarques del nord, traspassades a la monarquia francesa, s'inseriren en un absolutisme més ben articulat que l'espanyol. El caracteritzava una major integració territorial, amb intendents delegats reials sobre les províncies, talla reial[53] i venda de càrrecs, no sense tensions amb la població.

53. Contribució fiscal que recaigué sobre les classes no exemptes.

Els Comtats catalans eren una «província estrangera» dins la monarquia francesa, estatut que atribuí a l'intendent la màxima autoritat administrativa i de vegades militar de la nova entitat. A més, era zona de guerra i frontera militar, on a les autoritats militars franceses se li superposà l'administració dels col·laboradors de l'altra banda dels Pirineus arribats el 1652, que controlaven el Consell Sobirà del Rosselló. La introducció de la gabella sobre la sal, que anul·lava un privilegi de la ciutat de Perpinyà jurat pel rei, juntament amb la imposició d'una frontera efectiva que impedís l'arribada de sal a baix preu des de Cardona, serà la causa de la revolta dels Angelets. Les poblacions ramaderes del Vallespir necessitaven el producte, així que presentaren resistència a l'ordenança reial i seguiren practicant un comerç convertit en contraban. Les detencions de traginers originaren atacs a soldats i recaptadors des del 1663; quatre anys després esdevingué al Vallespir una veritable lluita armada antifiscal i el crit de «Visca la Terra!» es féu habitual. El Consell Sobirà va enviar una expedició de càstig que fou derrotada, després de la qual les guerrilles anaren eliminant els cobradors de la gabella. Arribaren a comptar amb suports militars de la Catalunya Sud durant la Guerra de Devolució de 1667-68. Enmig d'una hostilitat al gavatx, hom reivindicà els privilegis i exempcions del país i de la justícia natural que encarnava el rei. En acabar 1668, es produí un pacte entre el Consell i els angelets del Vallespir que posà fi a les hostilitats (Compromís de Ceret), a canvi de permetre la venda de sal a preus molt baixos. Però l'any 1670, la detenció a Prats de Mo-

lló d'un dels caps dels angelets que demanava el mateix compromís pel Conflent provocà una represa d'armes. Els angelets prengueren ostatges, alliberaren el presoner i assetjaren Ceret. Aleshores fou enviat un exèrcit de 4.000 soldats que va vèncer el gruix dels revoltats al coll de la Regina. Les restes, amb Josep de la Trinxeria al front –un petit noble de Prats de Molló– es posaren al servei dels espanyols. Certs sectors nobiliaris jugaren a conspirar a favor de la monarquia espanyola, com ho prova el complot de Vilafranca de Conflent el 1674, que acabà en execucions, galeres, empresonaments, confiscacions i exilis. Alguns municipis patiren fortes multes. La revolta dels Angelets es pot considerar una revolta antifiscal paral·lela a d'altres moviments contra la gabella i els impostos reials que es donaren a la Guiena i a Bretanya, com per exemple els Crocquants i els Bonnets Rouges. No fou un moviment amb un transfons nacional català, encara que no convé descartar-hi un sentiment antifrancès, ni tampoc el fet de cercar suports al sud de la frontera.[54] Lluís XIV n'estava tan tip que va oferir al rei espanyol canviar la Catalunya Nord per Flandes. D'altra banda, l'enginyer Vauban estabilitzà la frontera amb fortificacions militars construïdes entre 1674 i 1681, que combinades amb mesures de repressió i d'atracció, convertiren el Rosselló en una plataforma segura per atacar la resta de Catalunya.

Cap a la dècada del 1680 es feu palès un redreç econòmic i demogràfic: expansió de la demanda interna,

54. Tanmateix, l'atac espanyol a Vilafranca el 1668 havia estat rebutjat pel sometent del Conflent.

rompudes de terres, establiments a rabassa morta, noves rotacions de conreus, extensió dels conreus comercialitzables i trencament amb l'especialització bladera per introducció del cànem, del lli, de les lleguminoses, i sobretot del vi. Transformat en aiguardent, el vi fou un producte que començà a penetrar al Nord d'Europa i a les colònies americanes. També es va expandir el treball domèstic rural del tèxtil i la llana. Aquesta dinàmica va beneficiar sobretot Barcelona, Mataró i la zona litoral, que orientaren la seva economia a satisfer la demanda interna i externa, gràcies a l'arribada de blat importat. En canvi, les zones muntanyenques es mantingueren sense canvis en el mode i les tècniques de producció i en l'orientació vers l'autoconsum. La zona dels altiplans centrals romangué equidistant: continuà l'especialització bladera, però amb introducció de nous conreus amb noves tècniques orientats a la venda i esquitxats per nuclis urbans manufacturers.

D'entre els sectors manufacturers i comercials més dinàmics del país i ben connectats amb el subministrament de les tropes reials, és d'on sorgirà el partit austriacista, el qual plantejarà una via alternativa a la de l'absolutisme. Tanmateix abans, dins els sectors camperols de la Catalunya Central que restaven al marge del creixement manufacturer i comercial del litoral, castigats per les guerres, sorgirà una revolta oblidada en no comptar amb suports entre les classes dirigents: la Revolta dels Barretines o Gorretes (1687-1691), que també hom anomena Revolta de la Terra. La seva història és la següent. La plaga de llagostes començada el 1685

va malmetre la collita tres anys seguits, fet que combinat amb una sèrie de anyades dolentes, va empobrir el camp i buidar les arques municipals. En aquestes condicions, els allotjaments de tropes espanyoles sobre el país pel temor a una invasió francesa i llurs abusos, crearen un sentiment d'indefensió que separà el poble comú de les autoritats de tota mena. Si afegim el descontentament amb els exempts privilegiats, la reacció senyorial posterior al 1652 i una sèrie de conflictes antisenyorials locals a Centelles, Manresa i terres del duc de Cardona, tindrem plegat el detonant de la revolta. Si el 1687 el moviment va mobilitzar 6.000 persones, el 1688 en va mobilitzar 10.000, i el 1689, 18.000. L'esclat del moviment a Centelles (Osona) venia motivat per les tensions antisenyorials entre el comú i el comte Francesc de Blanes,el seu batlle, llurs oficials i els familiars del Sant Ofici. Aquestes friccions s'afegien a les tensions que creaven les contribucions, els allotjaments anticonstitucionals i les exempcions dels poderosos. Una sèrie de jurats municipals, propietaris benestants de masos (Torres, Llavina, Rossell), lideraren l'oposició del comú. La Generalitat va romandre a mig camí, entre les queixes populars i els interessos de la monarquia, fins decantar-se per la última. Els diputats que van reclamar la fi de la presència de l'exercit van ser «desinsaculats» i destituïts dels seus càrrecs. Aleshores hi va haver un nou esclat a Vilamajor. Hi succeïren a Martorell topades amb tropes que perseguien desertors. Seguidament els Barretines ocuparen Mataró, on els pagesos demanaven participar en el consell, i arribaren a les portes de Barcelona, incitant els veïns

a l'aixecament. El virrei va haver de pactar amb ells, reduint el nombre de soldats i la reintegració dels diputats desinsaculats. Diputació, Consell de Cent, burgesos dels centres urbans comercials i manufacturers més preocupats pels negocis que els Barretines posaven en perill, donaren suport al virrei i a l'ex-dirigent angelet Josep de la Trinxeria. La revolta es va apaivagar després del pacte, però era tanta la irritació popular que rebrotà el 1690. Aquest any, el terç d'Aragó va sotmetre la vila de Centelles, centre de la revolta, i restablí la forca, posant fi a l'alçament, tot just havent esclatat la guerra dels Nou Anys. França intentà explotar la revolta amb els catalans al seu servei, empentant l'Intendent Trobat i el veguer de l'Alta Cerdanya Sicart a l'aixecament de 16 companyies de miquelets el 1691. Alguns dirigents barretines, com Enric Torres, Rocafort i Tagamanent, se'ls aliaren. Els Torres i la zona del comtat de Centelles seran felipistes a la Guerra de Successió. El 1690, 90 pobles del Duc de Cardona mantingueren converses amb agents francesos. Malgrat tot, una majoria de caps barretines (Puig de Perafita, Pinós, Clariana, Saiol) seran austriacistes. El perdó general del virrei el febrer de 1691 per als barretines pacificà la situació.

Cal remarcar un esdeveniment menor que hom podria incloure dins l'esmentada Revolta de la Terra. A Manresa, el juny de 1688 es produí l'anomenat «avalot de les faves», en el marc de la reacció senyorial que comportà que els canonges de la Seu demanessin tornar a cobrar delmes sobres les hortalisses del rega-

diu com les faves. Només durà quatre dies, del 14 al 17. La decisió dels canonges enfrontà els pagesos amb les classes dominants, ben representades pel batlle i els consellers de la Casa de la Ciutat. Els partidaris dels canonges –els dits «favets»– eren nobles, cavallers, ciutadans «honrats», menestrals i gent del gremi de blanquers. Als pagesos del raval de Valldaura, que es negaren a pagar els delmes, els feien costat els altres pagesos, els segadors i la gent dels gremis pobres. L'avalot va començar quan un canonge va tancar la porta als veïns del barri de Santa Llúcia que venien a recollir els estris necessaris pels preparatius de la processó del Corpus. Llavors hi hagué trets d'escopeta i al crit de «Visca la terra i muiren els traïdors» els amotinats cremaren les cases de sis canonges i tractaren de fer el mateix amb la del batlle. Després es dirigiren a la Casa de la Ciutat on, per guanyar temps les autoritats, negociaren amb els amotinats i arribaren a acords. A l'hora, manaven la lleva de gent armada a la rodalia. Passada la processó, el restabliment de l'ordre costà dos morts, un de cada part. Cridats pels consellers i els canonges, arribaren a la ciutat el bisbe de Vic i el lloctinent del rei, fent acte d'autoritat. Vuit revoltats foren penjats i molts d'altres, sentenciats a l'exili.

Les expedicions militars franceses al llarg de la Guerra dels Nou Anys es succeïen cada primavera-estiu, a la vegada que es feia palesa la inoperància militar espanyola. Cap al 1694 la pressió militar francesa es féu més opressiva com va mostrar el saqueig de 24 esglésies el mateix any i l'ocupació militar de la Plana de Vic,

estesa a l'Empordà i a la Selva, i fins i tot a Barcelona, que fou ocupada el 1697. Això i l'arribada massiva de mercaderies franceses provocà un decantament massiu dels catalans contra els Borbons. Un marcat sentiment antifrancès s'assomava en la imminent qüestió successòria plantejada en constatar-se la incapacitat biològica de Carles II per perpetuar la dinastia dels Habsburg a Espanya, en veure els indissimulats moviment diplomàtics de les cancelleries europees per repartir-se les àrees d'influència col·locant un rei favorable al tro hispànic, i en crear-se nuclis de partidaris dels candidats.

Es començà a configurar el partit austriacista entre la burgesia i ciutadans honrats de les principals ciutats i els eclesiàstics, amb el suport de l'enèrgic virrei Hessen-Darmstadt, eficient defensor del país contra les tropes franceses des de 1695 i un dels principals agents del partit austriacista. Aquest partit s'aprofità dels temors a la implantació d'un absolutisme més articulat de tall francès i a l'abolició de privilegis i constitucions. S'hi afegiren els odis que l'ocupació francesa deixà a Osona i d'altres llocs, el record de profanacions d'esglésies i el temor al gal·licanisme i a la pèrdua de privilegis entre el clergat, decantat massivament per l'austriacisme, amb tota la seva capacitat d'influir en les consciències. L'alta noblesa fou felipista, mentre que la majoria de l'estament nobiliari fou oportunista, canviant de bàndol entre 1705 i 1713. Es va configurar un nucli ideològic entorn de l'Acadèmia dels Desconfiats, amb intel·lectuals com Narcís Feliu de la Penya. Hom havia elaborat a l'Acadèmia un programa preburgès protecci-

onista i intervencionista per l'imperi hispànic, un model d'Estat federal, un altre per una companyia comercial catalana, amb aranzels favorables a la manufactura interior i port franc a Barcelona, prenent com a model Holanda a nivell polític i comercial. Tot un conjunt de propostes exposades per Feliu a *Político Discurso, Fénix de Cataluña y Anales de Cataluña*. Eren l'expressió ideològica d'unes classes urbanes ascendents, dels sectors orientats al mercat i a l'exportació del vi, ben connectats amb el comerç internacional, el subministrament de pertrets a l'exèrcit reial, i l'arrendament de rendes senyorials. Aquests sectors optaren per l'aliança militar amb les potències atlàntiques, intermediant per part anglesa els comerciants i cònsols Mitford Crowe i Joseph Shallett, ambdós socis en la fabricació d'aiguardents a Reus, junt l'almirall Clousdesley Shovell, i per part holandesa, Jan Kies i Arnold Jäger. L'esmentat príncep Hessen-Darmstadt actuava de part de la potència que proposa el candidat al tron –l'arxiduc Carles–, l'absolutista i feudal Àustria, una de les monarquies més endarrerides socialment a Europa, amb abundant població servil i pobles sotmesos, de la que l'arxiduc serà emperador des de 1711 fins al 1740 sota el nom de Carles VI.

L'austriacisme a Catalunya expressava els interessos comercials i manufacturers de poblacions expansives com Mataró, Valls, Reus, la mateixa Barcelona i les zones del litoral, i també els dels sectors populars participants en la revolta dels barretines, que tenien ben presents el record de l'ocupació i les profanacions perpe-

trades per l'exèrcit francès i que seran el nucli del partit viguetà. Al Regne de València, el component pagès de l'austriacisme era més accentuat, enllaçant amb la Segona Germania –iniciada l'estiu de 1693 a la comarca de La Safor i ràpidament estesa al Comtat i a la Vall d'Albaida–[55] i esdevenint el partit maulet. Allà el general Joan Baptista Basset i Francesc Garcia d'Àvila, de comú acord amb els aliats, prepararen l'alçament de la Marina i la captura de Dénia, accions coordinades amb el desembarcament aliat a Altea l'agost de 1705, i que portaren a la captura del cap i casal del regne el desembre del mateix any.

55. A banda del nom, la Segona Germania no tingué res a veure amb la primera. L'origen de la revolta fou un conflicte que venia de lluny entre els camperols benestants i els senyors feudals. Els camperols es negaven a pagar les rendes als senyors i volien ésser incorporats al patrimoni reial, recolzats pels pagesos pobres, amb més motiu per rebutjar-les. Els senyors demanaren ajut al virrei de València, que tractà d'aixafar la protesta pagesa Pedreguer. En no aconseguir-ho, va crear una Junta per escoltar i discutir els arguments dels camperols. La sentència del Consell d'Aragó els fou desfavorable, però aquestos persistiren en la seva negativa a satisfer qualsevol mena de càrrega fiscal. Les tropes del virrei intervingueren en Carlet contra els emfiteutes que protestaven contra el pagament de censos, mentre que els camperols insistien en la supressió de totes les càrregues. La detenció a Villalonga de quatre llauradors féu esclatar la revolta. Tres mil homes s'apoderaren de Gandia i alliberaren els detinguts. Aleshores els "agermanats" improvisaren una mena d'exèrcit amb l'intenció d'arribar a València i demanar justícia al virrei. Malgrat tota l'embranzida camperola, el 15 de juliol la Germania fou fàcilment desfeta a Setla de Nunyes (El Comtat). L'ordre fou restablert, el suposat cap dels revoltats, executat, i els altres, condemnats a galeres.

La guerra de successió

L'aliança amb l'Anglaterra de la reina Anna es va produir en un moment en què en aquest país s'estava donant un increment estratosfèric de l'ens estatal, un implacable procés de proletarització i de guerra contra els pobres, i una expansió colonial que significà la servilització de la població irlandesa i la implantació d'una economia de plantacions esclavistes al Carib i a Virgínia. A l'Anglaterra, la burgesia, la *gentry* (noblesa aburgesada) i els partits dels *tories* i *whigs* es repartien el poder des de la revolució «gloriosa» del 1688. El corromput parlament anglès publicà lleis que autoritzaven els tancaments de terres (*enclosures*), l'expulsió de tinents amb títols insegurs i l'eliminació de drets d'ús col·lectius, fins arribar al draconià codi del 1723, la *Black Act*, que instaurà la pena de mort per forca per a 50 delictes contra la propietat i la cacera furtiva, acte de terror d'una classe que es veia fustigada pels atacs d'homes emmascarats als boscos i les lluites contra les *enclosures*.

Així a la mort de Carles II el 1700, es va entronitzar testamentalment al tron espanyol el Borbó Felip V, nét de Lluís XIV rei de França. A l'any següent es va ma-

terialitzar una coalició internacional d'Estats amb força pes de la gran burgesia, com Anglaterra i Holanda, amb d'altres com Àustria i Portugal. La coalició va declarar la guerra al nou rei, que consideraven il·legítim, unida pel temor que Lluís XIV reunís les dues corones i l'imperi hispànic sota el seu poder, esperant d'altra banda implantar militarment a la Península el seu candidat alternatiu. No hem d'oblidar, davant la increïble campanya de mitificació que es fa de la Guerra de Successió, que aquest fou un conflicte militar internacional amb camps de batalla que anaren des del Nord d'Itàlia, als Països Baixos i fins al Québec! Una cosa diferent fou la situació de 1713-14, on Catalunya, convertida en república de fet, va lluitar sola per les seves llibertats. Fou a la vegada una guerra civil espanyola entre dues corones –la de Castella contra la d'Aragó– així com també una guerra civil catalana, amb rivalitats entre pobles i universitats. Una guerra on els hongaresos, revoltats contra Àustria entre 1708-11, jugaren la carta de l'aliança amb França, no ho oblidem. Una guerra a favor d'una dinastia que no havia deixat d'ésser tan absolutista com la borbònica. Una guerra on s'esmentava la religió catòlica per tots dos bàndols[56] i una guerra que lliuraven exèrcits regulars, però també paisans armats, on al principi només hi havia antifrancesisme i no anticastellanisme. Una guerra on les rivalitats entre pobles veïns foren decisives, i on no tots els felipistes estaven en contra de les constitucions i privilegis catalans. Cervera fou felipista per oposició a Agramunt,

56. L'aliança amb herètics fou motiu recorrent per a la propaganda felipista.

Tàrrega i Guissona; Berga, enfront de Cardona; Manlleu contra Vic, i Fraga contra Lleida. Centelles fou botiflera[57] per conflicte antisenyorial.

El comportament de la soldadesca i de la miqueletada dels dos bàndols no diferia gaire respecte a la pagesia i era transversalment saquejador. El testimoni de Francesc Bellsolell en les seves memòries assenyala que «tant los voluntaris (els austriacistes) com los destacaments (borbònics), anaven contínuament corrent lo Principat, menjant i bevent, saquejant i cremant... Y era arribat ja en tanta misèria en est Principat per los voluntaris, que si hagués durat poc més, la gent, en particular los que tenían fama de tenir alguna cosa, avian de ausentar-se de sas casas y anar-se'n en part segura». Francesc Gelat, d'altra banda, assegura que en 1711 «la cavalleria de Carlos tercer i els seus micalets... fèian tant de mal com los enemichs» pels voltants de Tordera.

Com és sabut, Felip v implantà ràpidament pràctiques absolutistes d'estil francès. Així, en allò relatiu a l'estructura militar, se suprimiren els terços a favor dels regiments, i es van treure poders a les corporacions dotades de privilegis i de jurisdiccions especials, pròpies de la concepció patrimonialista dels Habsburgs. Es van reorganitzar les finances, el que junt la descarada intromissió d'oficials francesos en els afers hispànics, va fer la impressió que el regne esdevenia un protec-

57. Botiflers fou la gent del partit borbònic; maulets, la de l'austriacista.

torat de Lluís XIV. Tot i venir Felip a presidir i cloure Corts a Barcelona el 1701-02, la repressió del virrei Velasco decantà la majoria de la població catalana cap a l'austriacisme. El 1704 hi hagué moviments d'armes a Vic en suport d'un desembarcament aliat que fracassà perquè el sometent i la Coronela van romandre fidels al virrei. Els exitosos desembarcaments aliats d'agost de 1705 foren precedits pels pactes a Gènova i per aixecaments a Osona, fets coneguts com a Revolta dels Vigatans.[58] Barcelona esdevingué capital i cort de l'arxiduc Carles, el qual s'imposà durant un temps a tota la Corona d'Aragó. El 1706, els austriacistes prengueren Aragó, Eivissa i Mallorca.

El desenvolupament de la guerra no fou satisfactori per a l'austriacisme malgrat entrar el seu exèrcit dues vegades a Madrid, el 1706 i 1710. La Corona de Castella li fou refractària, ja que la presència de tropes heretges cohesionà la fidelitat de l'església castellana a favor del rei borbó. Felip V incubà una personalitat psicopàtica i ordenà una repressió implacable contra els seus súbdits dels regnes orientals, tinguts com a traïdors executables, així com l'abolició de llurs institucions i privilegis, fins la implantació plena de l'Estat absolutista.

58. A Vic, un grup de propietaris benestants relacionats amb l'austriacisme, bens vistos pel baix clergat i el poble, aprofitaren la tebior del consell municipal per mobilitzar gent a favor de la causa de l'Arxiduc. A les darreries de juny, una falsa alarma va provocar l'aixecament. Els revoltats s'apoderaren de la ciutat i expulsaren els felipistes. A l'estiu, la revolta s'estengué a tota la comarca, menys Manlleu, enfrontat amb Vic per un plet local sense cap relació amb el felipisme: el monopoli dels molins.

Arran la batalla d'Almansa, el Regne de València i el d'Aragó foren ocupats pels borbònics, ocupació facilitada pel fet que les autoritats austriacistes, per tal de congraciar-se amb la noblesa valenciana, havien incomplit les promeses de reforma agrària fetes als maulets. Els furs valencians foren abolits el 29 de juny de 1707, quedant implantada una contribució de guerra. La guerra es feu permanent a les fronteres del Principat –Ponent, Terres de l'Ebre, Morella i Empordà– i amb ella, les exaccions de les tropes regulars i dels miquelets. Sometent i miquelets feren d'auxiliars de l'exèrcit regular. Lleida caigué el 1707; Tortosa, el 1708. Hi hagué negociacions entre les potències per tal de trobar una pau, però la possibilitat de deixar a cada candidat una corona –Castella a Felip i Aragó a Carles– no fou considerada. El partit *tory* anglès pressionà per un statu quo amb Felip i Lluís XIV. La sobtada mort de Josep I el 1711 i l'accés de Carles al tro austríac acceleraren els plans de les potències per arribar a la pau. Els Estats no tenen amics, tenen interessos, i ara Carles VI reunia massa corones. Els aliats es van anar desentenent progressivament del front militar. Al gener de 1711, el Duc de Noailles, després de penetrar al nord del Principat des del Rosselló, va prendre Girona.

Des del 1712, els aliats començaren a evacuar les seves forces de la part del Principat que ocupaven. Els convenis de l'Hospitalet i els tractats d'Utrecht i de Rastatt materialitzaren el reconeixement de Felip V al tron hispànic i el lliurament descarat de posicions als borbònics, a canvi de les possessions espanyoles ex-

trapeninsulars a Itàlia i els Països Baixos A més, Anglaterra obtingué Gibraltar i Menorca com a colònies, i el subministrament d'esclaus a l'Amèrica espanyola. El darrer virrei d'Àustria Starhemberg i la reina Elisabeth abandonaren Barcelona el març de 1713. Començà ara una nova guerra en defensa de constitucions i llibertats, amb crides contra el despotisme, que va merèixer el reconeixement i la lloa d'un home com Voltaire. A la Junta de Braços (reunió de Corts sense el rei) del 30 de juny al 9 de juliol de 1713, el braç reial, per 78 vots contra 45, imposà la resistència als estaments nobiliari i eclesiàstic. L'exèrcit del duc de Pòpuli topà amb les muralles de Barcelona; les milícies gremials de la Coronela, amb 5.000 homes, portaren la resistència. El setge franc-espanyol de Barcelona es va iniciar el juliol de 1713, mentre que la noblesa fugia a Mataró, localitat des d'on aquest s'organitzava.

Catalunya es convertí en un país ocupat per un exèrcit de 55.000 homes sobre una població de 400.000 habitants, que va topar amb la resistència de les places de Barcelona, Cardona i Castellciutat, i amb les partides de paisans armats dites «d'els de la terra» o «de la pàtria», que animaven en Bac de Roda, el general Moragues, Carrasclet, Ermengol Amill, Dalmau, Brichfeus, Rialp, etc. Ja no eren «partidaris del rey nostre senyor» com al 1705. Tampoc faltaven partides de paisans filipistes, d'on sortirà el cos de mossos d'esquadra, avui tan preuat, lliurant-se els dos bàndols a sagnants represàlies. Els borbònics no aplicaven el fur de guerra als catalans que queien presoners, ja que eren traïdors

de lesa majestat, i per tant, executables o condemnables a galeres. A l'agost de 1713, el general Nebot va desembarcar des de Barcelona intentant revoltar el rerepaís, però, podent prendre Mataró, on eren els pertrets de l'exèrcit encerclador de Barcelona, no va fer-ho per ordre del govern barceloní, que no volia molestar la noblesa de Barcelona refugiada allà, en un reflex de classe i de desconfiança cap al paisanatge armat. L'expedició acabà sense suscitar alçaments a l'interior del país i causant sagnants represàlies dels borbònics sobre els pobles per on passava. Nebot i el diputat Berenguer retornaren ignominiosament a Barcelona, abandonant el gruix de la tropa a la seva sort.

La fiscalitat de guerra de l'exèrcit borbònic oficialitzà unes exaccions i allotjaments sobre masos i pobles, a pagar cada quinze dies com a contribucions extraordinàries de guerra. Eren les Quinzenades, les quals originaren alçaments generals a bona part del camp català al gener i febrer de 1714. Des d'un primer epicentre al Penedès, a Sant Martí Sarroca, el motí es va estendre pel Montseny, les Guilleries, el Camp de Tarragona, el Vallès, el Priorat, la Ribera d'Ebre i el Lluçanès. Va provocar sagnants represàlies, com els incendis de Sant Quintí de Mediona, Sallent, Torelló, Oristà,Arbúcies, Viladrau, Espinelves, Peramola, Sant Pol, Vilassar de Dalt, part de Manresa i de Terrassa, etc. Miquelets i partides «de la terra» s'alçaren arreu, mentre seguia la resistència de la milícia gremial al setge de Barcelona. Aquests sectors foren realment els mereixedors de reconeixement i homenatge, i no pas els dirigents con-

ciliadors de la Generalitat i del Consell de Cent. L'alçament del camp contra les Quinzenades fou esclafat, i el setge de Barcelona es va estrènyer amb l'arribada al juliol de l'exèrcit francès de reforç sota el comandament del Duc de Berwick, i d'una flota que no deixà abastir la ciutat pel mar. 86.000 homes ocuparen el Principat, 39.000 dels quals foren emprats en el setge de Barcelona. Bombardejos i fams provocaren en els encerclats una intensa exaltació religiosa, mentre que l'acció de partides i de sometents encara guanyaven combats a Talamanca i a Sant Llorenç Savall, un mes abans de caure Barcelona.

La fi de la guerra, amb el decret de Nova Planta de gener de 1716, va significar l'abolició de les constitucions, privilegis i institucions del Principat; la fi de l'ordenament municipal insaculatori i la implantació de l'absolutisme castellà. Un capità general, una Reial Audiència, una Superintendència[59] i uns corregidors a nivell territorial, foren els instruments efectius de control de la monarquia sobre el territori. Els instruments d'una fiscalitat de guerra sistematitzada sota la forma de cadastre, amb una estimació general de béns immobles sense distincions estamentals, els del desarmament general de la població decretat el juliol 1715 i els de la dissolució dels sometents. S'inicià la imposició del castellà. Tot això facilitat per la intensa militarització del territori i la brutal acció repressiva dels comandants militars, amb represàlies i confiscacions. 25.000 persones

59. Organisme creat el 1713 per concentrar totes les finances i administrar tots els recursos públics.

s'exiliaren; hi hagué exaccions diverses, enderroc de castells i de fortificacions, i finalment, la construcció de la Ciutadella de Barcelona previ enderroc de nou-centes cases del barri de la Ribera. L'annexió dels països de la Corona d'Aragó a la de Castella fou un pas decisiu en la creació de l 'Estat espanyol modern, quedant abolida tota mena de relació personal de vassallatge dels territoris amb el rei. La dita annexió també estroncà el projecte de desenvolupament burgès i federal que representava (en part) l'austriacisme, i sobretot, esclafà les institucions comunals municipals i el sistema insaculatori; va abolir les universitats, els síndics i els diputats del comú en favor de municipis de tipus castellà, més oligarquitzats, amb càrrecs exclusivament de l'estament nobiliari elegits per cooptació entre els afectes. Regidors i batlles restaren sota el control estricte dels corregidors i alcaldes majors, càrrecs que eren aquí militars i representaven els interessos de la corona sobre el territori. Així, molts grups fàctics començaren a perpetuar-se en el poder municipal. A més, s'establí el 1739 la venda de càrrecs municipals a la Corona d'Aragó, abans desconeguda. Gremis i corporacions d'oficis ja no podran reunir-se si no és amb la presència del corregidor. D'altra banda, el pla de camins del 1720 imposà la radialitat en la xarxa de comunicacions. La repressió no afluixà significativament fins l'acord amb Viena el 1725, i la relació de la Corona amb la població al llarg de tot el segle anirà marcada per la desconfiança. El contingent militar destacat no va baixar mai de 20.000 homes (un per cada trenta habitants). Tanmateix, el règim borbònic s'anirà estabilitzant amb l'anu-

ència dels homes d'ordre que s'acomodaren a l'ordenament borbònic a canvi del restabliment de la normalitat i de l'ordre públic. A la vegada, el nou ordre municipal sorgit de la Nova Planta reforçarà les seves posicions de classe a nivell local i els perpetuaran dins el nou regiment municipal. La crònica de Francesc Gelat celebrà el 1718, que «no es mata ni es roba, que jo e vist de mon temps que era una terror, que sol per això... encara que los treballs sían tant grans, aconsola un tant vèurer exa quietut», «los camins són segurs».

El 1719 es va formar una aliança internacional –la Quàdruple Aliança– per tal de frenar l'intent de Felip v i del seu primer ministre, el cardenal Alberoni, de recuperar per la força les possessions italianes de Sardenya i de Sicília. Amb França al capdavant i amb els seus antics enemics, s'intentà mobilitzar la població catalana amb cíniques promeses de restauració de constitucions, de furs i de llibertats. Berwick entrà a la Cerdanya, al Ripollès i a la Seu, suscitant l'alçament dels «Carrasclets». El nom prové de Pere Joan Barceló, anomenat «Carrasclet», combatent austriacista que el 1717 alçà una partida i consolidà la guerrilla al Camp de Tarragona i al Priorat. També Francesc Bernic va actuar a la Conca d'Òdena i al Penedès, encara que el país no es va implicar en un alçament supeditat a les tropes aliades. El 1720, els bel·ligerants signaren la pau després que Felip v renunciés a l'expansió mediterrània. L'austriacisme s'anà liquidant cap al 1734-35, amb les últimes manifestacions de partides que anaven prenent un caràcter cada cop més delictiu, com les d'Andreu Gar-

cia i Ramon Guardiola, i amb la publicació del manifest «Via Fora als Adormits!»

Avalots, rebomboris i por a la revolució

Malgrat tot, durant el segle XVIII, a Catalunya es mantingué una conflictivitat latent que trencava amb la imatge de submissió que se'ns ha projectat després, i que es manifestà obertament en avalots contra la imposició de quintes i de reclutaments, o de conflictes entorn del poder municipal, o de motins de subsistències en moments de crisi d'abastament. Les continues resistències al reclutament obligatori per al servei militar en tota la monarquia obligava a reclutar voluntaris i mercenaris estrangers. L'antiga corona d'Aragó restà exclosa de la creació de les milícies provincials el 1734-36. Els gremis locals protagonitzaren conflictes al llarg del segle a Berga, Mataró, Valls, Lleida, Manresa, Olot, Tarragona o Vic. El 1742-43, els gremis de Cervera s'alçaren contra la imposició de quintes per part del poder municipal, en virtut d'un privilegi de franquícies militars atorgat el 1720 per la seva condició de vila felipista, al crit de visca el rei i les calces d'estopa!. Es donaren avalots a Lleida el 1758 i 1776 pel pagament de l'equivalent per a l'allotjament i els utensilis de l'exèrcit, i per una lleva de quintes respectivament. El 1751, una reial ordre manà que es formessin regiments de milícies a Catalunya amb les mateixes regles que a Castella,

provocant agitacions a Barcelona i la mobilització de la guarnició militar. D'altra banda, un llarg litigi entre els veïns de Vimbodí i el monestir de Poblet generà l'avalot «de les dones» el 1769.[60] A Mataró les ordres de formar milícies el 1754 provocaren l'agitació dels gremis, que es negaren a participar en el reclutament, i crearen el 1757 una Unió. El conflicte fou desactivat el 1768 pel Consell de Castella.

Les reformes de despotisme il·lustrat de Carles III, en introduir mesures de capitalisme d'Estat per tal de mantenir el feudalisme tardà, pretenien racionalitzar i completar l'absolutisme hispànic sense tocar l'estructura agrària, ni fer reformes fiscals a Castella. D'una banda, volien incrementar el tràfic del comerç colonial generant beneficis fiscals, reforçant així la funció intermediària de la monarquia entre les colònies americanes i les potències del nord d'Europa; de l'altra, i de forma encoberta, les reformes tractaven d'ofegar la manufactura industrial catalana mitjançant l'augment de les importacions, ja que des de l'Antic Règim se la considerava d'efectes desestructuradors. Aviat van ensopegar-se amb la resistència dels privilegiats a la implantació d'una contribució única. Hom volia reforçar i desplegar sobre el territori el poder militar i naval de la Corona, per així poder competir amb èxit amb els absolutismes rivals, respecte dels quals l'espanyol estava endarrerit, havent patit una derrota davant Anglater-

60. Pel juliol d'aquest mateix any, n'hi hagué a Sabadell un clam de dones contra el marquès de Citadilla, que volia proveir-se d'aigua en detriment de la vila.

ra en la Guerra dels Set Anys (1756-63). I això implicava aprofitar el segon cicle expansiu de la plata americana, procedint a intensificar l'explotació de les colònies a través de la reformulació del pacte colonial, que havia lliscat al llarg del XVII a favor dels criolls, redreçant-lo en pro de la metròpoli, i procedint també a augmentar el comerç de reexportació i d'intercanvi, la producció de plata i els ingressos fiscals. Conseqüentment, suprimint el monopoli de Cadis el 1778,[61] reorganitzant l'aparell administratiu i militar i, així mateix, recuperant concessions en benefici de la monarquia. Les reformes carolines crearen profunds clivellaments al si de les societats criolles americanes, les quals desitjaven la vinculació directa amb el mercat mundial fora del marc colonial. Abans, el motins de Squillace del 1766 a Madrid, estesos a altres províncies, havien donat un toc d'atenció a la monarquia respecte a la crisi social que s'incubava. Mentre, les reformes il·lustrades creaven una reacció antil·lustrada lligada a la Inquisició que enllaçarà amb el partit apostòlic reialista de primers del XIX.

L'ordenança militar de novembre de 1770 establia el reemplaçament anual, on cada província havia de contribuir amb un contingent de soldats sortejables, superant les dificultats per a enganxar voluntaris i els inconvenients que generava el sistema d'autèntiques batudes comportat per les lleves entre les «gentes ociosas y sobrantes» a les capitals i ciutats importants, ma-

61. Ja que es volia potenciar la façana atlàntica americana i sostreure poder als consolats de Mèxic i de Lima en favor dels minaires.

nera habitual de subministrar soldats forçats a la marina i regiments. Al Principat li corresponia un contingent de 2.400 homes; el 1772 el capità general O'Connor Phaly va rebre l'ordre d'efectuar la lleva de soldats pel sistema de quintes. L'ajuntament de Barcelona confeccionà llistes de minyons per carrers i districtes, però els gremis es negaren a participar en l'allistament, suscitant-se l'aparició de pasquins sediciosos a l'abril de 1773. El 4 de maig els regidors iniciaren la tasca de reclutament, esclatant avalots als carrers; les campanes tocaven a via fors. A la fi, autoritats i gremis aconseguiren apaivagar la situació tornant-se al sistema tradicional de voluntariat.

A primers de 1789, una crisi de subsistències dóna lloc a assalts a magatzems de pa, a crema de llocs de venda de pa, a atacs a cases dels arrendadors de pa i a atacs a pedrades de la multitud contra la tropa els dies 28 de febrer i u de març. Això fou el «rebombori del pa» de Barcelona, que es solventà quan l'autoritat accedí a rebaixar els preus del pa, la carn, l'oli i el vi, amb la contrapartida de la deportació d'un centenar de persones a Orà i la forca per a sis persones. També hi van haver rebomboris a Vic, Mataró, Sabadell, Sant Boi i Arenys. La revolta responia al perfil de negociació col·lectiva a través del motí propi de l'Antic Règim, del que parla Thompson, on la població reivindicava amb violència l'economia moral de la multitud i els controls regulatius sobre el mercat, però no va comportar com a França a la mateixa època –primavera de 1789– una polititització. A França, a l'avalot de subsistències, em-

marcat amb la crisi política que va dur a la convocatòria dels Estats Generals, se li va donar una perspectiva política per part del partit patriota, el qual obrí la perspectiva de l'abolició de l'Antic Règim i la creació d'una nació de ciutadans. No només la Revolució Francesa no va tenir gaire influència a la península, sinó que la monarquia va poder mobilitzar la població catalana per a la Guerra Gran (1793-95) sota la ideologia tradicional de Tron i Altar i de croada contra la revolució. El maig de 1794, el capità general restablí el sometent. Les autoritats creien tenir prou control polític i ideològic sobre la població com per haver de rearmar-la, revertint així les decisions de 1715. Tanmateix, perdurava la por al contagi revolucionari. Hom constatà la formació de bàndols a molts pobles que qüestionaven les oligarquies municipals. Igualment, aparegueren pasquins a la ciutat de Barcelona a favor de la Revolució Francesa. Cap al 1795, dos mil veïns es mobilitzaren en un conflicte relacionat amb el conreu de l'arròs a l'Empordà. En canvi, l'experiència de la Guerra Gran semblà afermar la francesitat de la Catalunya Nord, malgrat alguns episodis de col·laboracionisme al Vallespir i a la Cerdanya. Perpinyà, Banyuls i Cotlliure resistiren als espanyols, consolidant-se identitats fronteretres divergents. A l'agost de 1801, tingué lloc un avalot contra les quintes a la ciutat de València, seguit per la revolta camperola del setembre a la comarca de l'Horta. El tall del comerç colonial, la crisi del deute públic i la insuficiència de la hisenda i dels ingressos, preparaven l'inici de la fallida de l'Antic Règim espanyol. L'Estat feu fallida el 1808 a causa de la invasió napoleòni-

ca, la qual donarà lloc a tot un moviment general de liquidació incontrolada d'aquest per part del camperolat peninsular, que es va manifestar defraudant rendes senyorials i delmes, adoptant a la seva manera la ideologia de Les Llums que qüestionava l'origen diví de les càrregues feudals. S'endegaren nombrosos conflictes legals sobre la jurisdicció senyorial –435 municipis entre 1751 i 1837. El camperolat anava adaptant-se a la comercialització i trencava amb l'autoconsum, especialitzant conreus i augmentant rendiments, i s'enfilava per la via de la revolta antifiscal sota consignes reialistes i antirevolucionàries com a manifestació minoritària. Absolutisme i liberalisme doctrinari respondran de forma diferent a aquest desafiament.

Crisi de l'antic règim espanyol i revolució burgesa

Els anys que precedeixen 1808 es desenvolupen enmig d'una intensa crisi agrària i social, amb una hisenda en fallida per manca de recursos, tan incapaç d'afrontar el deute i els interessos que generava, com d'aturar el procés inflacionari dels vals reials, amb el comerç colonial tallat en la pràctica des de Trafalgar, el 1805. La crisi va acompanyada de derrotes militars després d'aliances errònies. Godoy intentà dur a terme reformes per reforçar l'ens estatal i transformar el món rural sense qüestionar l'Antic Règim, però va suscitar l'oposició de les camarilles rivals dins la cort, dels sectors antil·lustrats i de l'Església. El 1798 va iniciar la primera desamortització, la de les confraries i obres pies eclesiàstiques, enemistant-se amb el clergat. Abans, el 1794, Jovellanos, en el seu Informe sobre la Ley Agraria, havia traçat el programa que seguirien les classes dominants al llarg del segle XIX sota les banderes del liberalisme burgès: la desarticulació sistemàtica del món rural i de les seves xarxes de suport mutu, junt a l'aniquilació de les tradicions comunitàries, amb l'objectiu que el camp financés a través la subtracció fiscal el desplegament colossal de l'ens estatal i de tot l'aparell mili-

tar, fiscal i funcionarial. En les noves condicions capitalistes, la terra i la mà d'obra esdevenien mercaderies intercanviables, desencadenant un augment descomunal de la circulació mercantil, de l'opressió dels pobles i de la colonització de les consciències per la mercaderia.

El desenvolupament econòmic iniciat el 1680 es va anar reprenent després de la Guerra de Successió, generalitzant-se al llarg del segle XVIII. Com demostra Pierre Vilar, l'especialització del litoral en nous conreus comercialitzables, acompanyada amb rompudes de terres i de noves rotacions de conreus,[62] va generar uns mercats rurals per als productes industrials, el trencament de l'autoconsum i la fi de les formes de treball domiciliari entorn de la indústria cotonera, fora dels controls gremials urbans, que donava feina als pagesos amb poques terres. Cap a la dècada 1740-50, l'estadi del treball domiciliari va començar a superar-se per l'aparició de les primeres fàbriques, dites d'indianes, amb telers i fusos. Comerciants catalans començaren a penetrar al llarg del segle als mercats peninsulars, establint-se al port de Cadis de cara al mercat colonial. La comunitat rural i les universitats, en declivi per l'endeutament que generaren les guerres del segle XVII i la instauració del règim municipal borbònic, no podran oposar una resistència efectiva a la transformació del camp. La monarquia, lluny d'afavorir la indústria cotonera, doncs era percebuda com a perillosa per a l'esta-

62. Sobretot del vi exportat sota la forma d'aiguardent, i també del cànem i del lli, de les lleguminoses i de productes d'horta al Baix Llobregat.

bilitat de la societat estamental, intentà ofegar-la amb la liberalització del comerç colonial de 1778, propiciant l'augment de la importació del tèxtil estranger.

La caiguda de Godoy i el motí d'Aranjuez al març de 1808 –en un ajust de comptes entre camarilles de la Cort i de l'Església contra els sectors reformistes que aconsellaven temporalment Ferran VII– propicià la intervenció de Napoleó. L'emperador francès volia col·locar el seu candidat al tron, intenció que fou la causa d'un seguit de revoltes entre maig i juny. Tant al camp com a la ciutat, sorgiren resistències armades contra l'exèrcit napoleònic, que vivia de les exaccions sobre el terreny. Venien inspirades per la idea popular del rei com a justícia natural, però desembocaren en un moviment juntista burgès plasmat jurídicament en la Constitució de Cadis de 1812, que postulava una nació de ciutadans units per contracte social. Fou l'ensorrament de la monarquia absoluta i de l'imperi espanyol, la pèrdua dels recursos de la plata americana i l'inici de la revolució burgesa. La revolució liberal espanyola anava marcada pel protagonisme de les juntes provincials i de l'exèrcit, que creixia de forma descomunal a partir de les guerrilles, donant-li una aprompta militarista. En el curs de les oscil·lacions revolucionàries, les classes populars, immerses en un estat d'insurgència crònica, s'acostumaran a la pràctica de la insubmissió, de la rebel·lió i de la violència, aprofitant els moments d'absència de l'aparell estatal, a l'hora que qüestionaran les jerarquies tradicionals. D'aquesta manera, Catalunya s'inserí d'aquesta manera plenament en la llui-

ta armada antinapoleònica en pro d'un Estat-Nació espanyol.

La revolució burgesa espanyola vindrà marcada pel segell d'unes classes burgeses, no només alienes als interessos del camperolat, sinó que a més participaven en l'extracció de la renda del camp gràcies a la percepció de parceries i rabasses mortes i pel cobrament dels drets senyorials subhastats, barrejant la renda del sòl i la deducció senyorial. La burgesia, junt amb terratinents diversos conscients de la inviabilitat de l'Antic Règim, i amb professionals, juristes, funcionaris i caps militars que havien extret lliçons de l'experiència de la Revolució Francesa, propugnava una transformació controlada i pactada de l'Antic Règim –la Via Prussiana– sense jacobinismes ni intromissions populars, en favor de la gran propietat comercialitzada. Tots plegats volien evitar-ne una liquidació incontrolada, sacrificant l'Església i desarticulant el món agrari. I tot seguit, eliminant comunals, béns propis, jurisdiccions privades, gremis i privilegis locals, a fi de convertir la terra i la mà d'obra en mercaderies, generadores de recursos per la via d'extracció fiscal. Així, l'Estat-Nació espanyol s'inseria en el mercat internacional com a subministrador de productes agraris, en el marc polític d'un sistema liberal rígidament centralista i censatari. L'Estat s'havia de desplegar per tot el territori a través de nombrosos funcionaris i forces repressives, amb una xarxa de transports coherent, on les mercaderies poguessin desplaçar-se sense entrebancs. Les classes populars quedaven excloses de tota participació política

efectiva. Era l'aplicació de l'informe de Jovellanos del 1795 adaptat als nous temps, anunciant la superació de la monarquia absoluta en pro de l'Estat-Nació. El sistema liberal censatari s'acabà de configurar de la forma més restrictiva possible amb la Constitució de 1845, implantada per Narváez i el Partit Moderat, involutiva respecte a la Constitució de Cadis del 1812, la qual preveia major participació política dels ciutadans amb una forma de sufragi universal masculí indirecte. Hom continuà el mateix any amb la reforma fiscal de Món-Santillán, que instaurava un sistema fiscal congruent i la contribució única, i amb la criminal desamortització civil de 1855 contra els béns de propis i comunals.

Enfront de l'agressió que significava el liberalisme doctrinari i centralista al món rural, es va donar una oposició a la modalitat de revolució burgesa que implicava aquest, i que comportava la liquidació de la societat rural tradicional amb tots els lligams socials i la supressió de l'economia moral de la multitud. Els liberals cercaven la implantació de la propietat absoluta, de la llibertat contractual i d'uns llaços de ciutadania abstractes, la qual cosa tindria per resultat la proletarització i l'emigració. Però, sobretot, portaria a la reformulació del paper de l'Església, i per tant, amenaçaria les estructures bàsiques de solidaritat i els sistemes de ritus i de valors, l'eix dels quals se situava entorn dels clergues i de la família patriarcal, proporcionant ambdós cohesió a les relacions interpersonals al si de col·lectivitat rural. El programa es tancava amb la implantació d'un servei militar permanent i del fisc

estatal. Tot això es feia en nom de la idea d'un suposat progrés que desposseïa a una majoria de població dels seus mitjans de producció, dels seus sabers i de les llibertats reals que gaudia en la societat de l'Antic Règim, sense cap mena de contrapartida immediata en forma de serveis i de benestar material. No n'hi havia de sistema d'instrucció pública, ni de correus, ni noves carreteres; encara no s'havia produït un desplegament de la societat mercantil amb el seu corol·lari d'invasió de béns de consum, ni tampoc s'havia implantat l'aparell adoctrinador de l'Estat-Nació, encarregat de desarticular l'imaginari propi de les classes populars i d'imposar la moral de treball i d'acumulació de béns, així com la idea de pertinença a la «Nació», que a l'Estat espanyol no es donarà fins a finals del segle XIX, i amb moltes limitacions.

El procés d'acumulació beneficiava a sectors petits de la societat agrària catalana, principalment els hisendats, que, malgrat els seus clivatges polítics entre liberals i carlins, formaran una burgesia rural única. El procés inseria l'agricultura en un ordre productivista capitalista, el qual comportava la divisió tècnica del treball i la centralització dels processos de producció industrials, tot això sota la regulació dels incipients Estats nacionals. L'agricultura esdevingué un sector marginal subministrador d'aliments, de mercaderies i de força de treball, mitjançant un llarg procés d'imposició de formes capitalistes de producció i de desarticulació de la societat tradicional. Catalunya, i en menor mesura la resta de l'Estat espanyol, s'inserí en aquest procés, bas-

tint-se un aparell productiu i un mercat comparables al del seu entorn europeu, amb força deficiències: industrialització només en la perifèria peninsular, on l'augment de la tracció animal i la implantació de màquines es va veure llastrat per la sequedat i l'orografia, al que caldria afegir el pes del latifundisme al centre i al sud, i de l'economia d'autosuficiència al nord. A més, les diverses fraccions burgeses no foren capaces d'articular un ordre polític estable fins la Restauració de 1876, ni d'implantar una ideologia liberal i laicista, i menys encara de formular un concepte de nació ciutadana integrador, havent de delegar en l'Església el sistema educatiu i l'elaboració ideològica. Per tot això, no s'acabarà pas de soldar l'Estat-Nació espanyol, donant lloc a nacionalismes alternatius a Catalunya i a Euskal Herria a partir de 1898. Tanmateix, són errònies la idees del fracàs de la industrialització a Espanya o de la necessitat d'una revolució democràtica pendent que abolís residus feudals: les relacions capitalistes de producció s'implantaren arreu i donaren lloc a un augment demogràfic i productiu, del que fou prova la duplicació de població entre els censos de 1787 i els de 1857. La revolució burgesa espanyola, en realitat fou una de les més radicals, ja que va abolir les jurisdiccions privades i els majorats, cosa que no es féu en moltes àrees d'Europa Oriental i Central.

L'oposició al liberalisme econòmic i a la modalitat de revolució burgesa per pacte entre privilegiats, es manifestarà en revoltes antifiscals, seguint el llenguatge tradicional i el lideratge polític del clergat, el dels univer-

sitaris de Cervera i el de fraccions de notables lligades a la situació de privilegi i a la religió entorn del retrògrad partit apostòlic. Aquest partit era incapaç de fer propostes positives o d'explicar com gestionaria l'aparell fiscal, i anà adoptant cada vegada un caràcter menys massiu i més mercenari, a mesura que es succeïen les vicissituds i oscil·lacions del procés revolucionari espanyol: cicle de revolucions i de processos juntistes al 1808-14, 1820-23 i 1835-37; cicle de restauracions ferrandines que no aportaren cap solució als problemes dels camperols ni als de l'Estat, i que no serien capaces de frenar la bancarrota de l'Antic Règim, ni de desarticular ni desarrelar el liberalisme del món urbà. Ramon del Rio Aldaz ha demostrat la manca d'unanimitat que va generar el carlisme a la mateixa Navarra. Però també el camperolat procedirà a l'adopció de les novetats que aportava el liberalisme polític, com per exemple el qüestionament de les rendes d'origen diví, negant-se a pagar, com en d'altres temps, delmes, censos i rendes senyorials. S'adaptava a la comercialització de l'agricultura, introduint nous conreus i trencant amb l'especialització bladera i amb l'autoconsum. Sectors del camperolat lligats a conreus comercialitzables com la viticultura diversificaran les seves opcions polítiques, apropant-se al liberalisme exaltat. El mateix faran a ciutat els artesans i els primers proletaris sorgits de la dissolució del món gremial, que conservaven tant la benèfica influència d'aquest com la del món rural, adscrivint-se a les fraccions més avançades del liberalisme polític fins elaborar les primeres formulacions emancipatòries del Moviment Obrer.

El camperolat, que havia deixat caure l'absolutisme el 1820 enmig de la indiferència, reaccionà amb hostilitat a l'aplicació pràctica de les reformes liberals, tendents a beneficiar els grans propietaris. Les reformes comportaven la plena llibertat d'aquests per fixar les condicions d'arrendament i de desnonament, la legislació sobre tancaments, les lleis sobre senyorius que propiciaven la conversió en propietaris dels antics senyors, i les lleis desamortitzadores de béns eclesiàstics que afavoriren els grans propietaris i els especuladors. Amb la reforma de la hisenda de 1821, la política fiscal exigia noves contribucions en metàl·lic, quan la conjuntura europea era de baixada general de preus i de crisi de superproducció agrària.[63] El pes de les contribucions en metàl·lic es feia més opressiu, i la rebaixa del delme a la meitat no compensava ni de lluny.

Cal dir que el 1820, amb la prohibició d'importació de grans, es consolidà la creació d'un mercat nacional espanyol. La perifèria de la península deixà d'importar grans per passar a abastar-se de gra castellà. Per la seva banda, la burgesia catalana penetrà al mercat espanyol a través dels béns manufacturats i de l'establiment de xarxes comercials. Aquesta estava subordinada políticament a l'oligarquia castellano-andalusa, i demanà i obtingué la reserva del mercat espanyol per als seus productes amb aranzels favorables, sense cap vel-

63. La superproducció tenia causes diverses. la fi de les guerres napoleòniques, per l'augment de la producció generat gràcies a les revolucions agrícoles anglesa i francesa, i per la fi de les remeses de numerari americà, cosa que feia més difícil obtenir diner.

leïtat de formar un Estat-Nació propi, concentrant la major part de la producció manufacturera peninsular en detriment de la industria domèstica local. Paradoxalment, el mercat nacional espanyol serà el producte del desenvolupament històric de la burgesia catalana.

Les carlinades

L'estiu de 1822, sectors camperols de les fraccions mòbils de la pagesia catalana (jornalers que acabaven la sega, mossos, joves i tota mena de sectors que hom podia contractar a jornal, etc.), més proclius al bandidatge, passaren a ser reclutats per agents dels monestirs i del partit reialista, muntat entorn als homes organitzadors dels alçaments locals i de les bandes de voluntaris, amb l'ajut dels regulars exclaustrats, del clergat de base i de tota mena d'aventurers. L'existència de la frontera afavoria la creació de partides. Al procés insurreccional no li faltarà el recurs a la conscripció forçada en els pobles, l'execució de presoners, la presa d'ostatges i la imposició de contribucions obligatòries. Aquests homes foren Caralt, Bessières, Tomàs Costa «Misses» i Malavila, l'enllaç entre els elements locals i la junta que dirigia a Tolosa de Llenguadoc el Marquès de Mataflorida, animador de l'oposició al règim constitucional i contrari a Eguia, que dirigia una junta similar a Baiona. L'opció de la revolta antifiscal semblà arrelar en zones com la Catalunya interior, empobrides per la fi de l'expansió agrícola i manufacturera del segle XVIII, i pel tall del comerç colonial. No n'hi havia de vàlvules de sortida com ho havia estat l'emigració a Santander o a Galícia.

En canvi, la revolta no plantà arrels en zones de muntanya, d'autoconsum, estancades i amb abundància de comunals. Les revoltes reialistes i les carlinades catalanes del segle XIX, adoptaran un perfil que vorejaria el bandidisme i la conscripció forçada, fenomen bastant semblant al de la miqueletada del segle XVII. La lògica pròpia de tota guerra civil revolucionària imposà una dinàmica de repressió i de contra-represàlies, que també ho era d'anihilament de l'enemic de classe. Fou significatiu que de totes maneres molts dels revoltats defraudessin delmes i censos.

Pel maig i juny de 1822, una sèrie de partides guerrilleres, amb homes com «Misses», «Mossèn Anton», «El Trapense» o Romagosa, provocaren avalots al Montseny, al Priorat, al Camp de Tarragona, i a ciutats com Cervera, Solsona i Berga. Moltes partides s'havien aplegat al toc a sometent, atiades pel clergat i coincidint amb la fi de la sega. Ocuparen la Seu d'Urgell, des d'on s'establirà la Regència presidida per Mataflorida, que de seguida es postulà com a govern alternatiu de cara a les potències de la Santa Aliança.[64] També aconseguí el suport diplomàtic de diversos estats italians.

64. El paper de la Santa Aliança com a instrument de l'absolutisme a Europa no ha estat mai documentat i avui resulta tòpic. No fou un pacte militar com s'ha suposat gratuïtament, sinó un tractat a títol personal entre els reis d'Austria, Prússia i Rússia, signat el 26 de novembre de 1815, pel qual es comprometien a orientar les relacions internacionals segons la religió cristiana. La intervenció militar en Espanya es va produir per conveniències de l'Estat francès, aleshores, una monarquia constitucional. Si hi hagué sanció aliada de l'invasió, aquesta no obeí a un mandat previ.

Es formaren juntes en dotze corregiments i tota una sèrie de divisions entre els 12.000 revoltats de l'estiu de 1822. Però el fracàs del cop de la Guàrdia Reial al juliol –quan el poble de Madrid inaugurà la lluita de barricades a la regió ibèrica– i la formació d'un gabinet liberal exaltat, més disposat a una defensa enèrgica del règim, permeté la recuperació militar liberal a Catalunya durant la tardor de la mà del capità general Espoz y Mina. Aquest va comptar amb la deserció dels elements forçats i de mercenaris de les partides reialistes, demostrant-se la inconsistència del moviment insurreccional. La revolució liberal espanyola fou capaç de derrotar els seus enemics interns amb el suport dels sectors populars urbans que nodriren la Milícia Nacional. El restabliment de l'absolutisme vindrà de la mà de la invasió dels «Cent Mil Fills de Sant Lluís», l'exèrcit francès que ocupà la península el 1823. Exèrcit que a Catalunya necessità d'una campanya militar en regla, però que en general no ensopegà amb resistències de consideració a l'àmbit hispànic, força minvades per la descomposició del liberalisme i per la complicitat passiva de la població rural.

La torna de l'absolutisme significà un esclat de terror amb una repressió animada per l'Església, indiscriminada i irracional, contra tot allò progressiu que hi havia a la societat espanyola, tant per part de gent humil, com per part de l'aparell estatal, reforçat amb noves figures repressives com la policia, la Superintendència General i les comissions militars. Ni cap problema de la població rural es resolia, ni l'absolutisme

era capaç de fer funcionar l'Estat o la hisenda. Nogensmenys, els francesos empenyien Ferran VII a la moderació i a l'adopció d'un programa de reformes que fóra capaç de confrontar els crèdits. Llavors va tombar el govern ultra de Sáez, confessor del rei, obrint pas a un altre que hauria de contenir la bancarrota de la hisenda, recomposar l'exèrcit i l'administració, i ser acceptable a la monarquia francesa. El nou govern es va formar el desembre de 1823, presidit pel marquès de Casa-Irujo i comptant amb López Ballesteros per estabilitzar la hisenda gràcies a un pressupost restrictiu. S'entrà en un període d'oscil·lacions, on la repressió del liberalisme fou sempre prioritària. Això motivà l'aparició d'un partit ultra entorn de la figura de l'infant Carlos María, els dits apostòlics, que volien el restabliment de la Inquisició i del teocratisme estricte. Aquests pressionaven per reprimir el liberalisme i reduir la monarquia a una confederació de poders locals laxes a mans de les oligarquies reialistes. Instrument privilegiat per l'aplicació d'aquest programa eren els Voluntaris Reialistes, cos armat a imitació de la Milícia Nacional, que agrupaven «la hez de los pueblos» en un sentit literal, i que a moltes zones, sobretot urbanes, mancaven de veritable caliu popular. També els apostòlics reclutaren el suport dels oficials indefinits admesos a l'exèrcit, però sense destinació, i el dels oficials il·limitats no admesos, provinents de les guerrilles reialistes. Davant la falta de descendència de Ferran, es tractà d'imposar l'infant Carlos María com a rei, però per la via insurreccional, havent fracassat la conspiració de palau. Les sequeres i la pressió fiscal en metàl·lic igual d'intensa, que en un

període de caiguda de preus agraris es feia més farragosa i pesant. L'ús dels voluntaris reialistes durant la dècada 1823-33 per forçar el cobrament de rendes i diversos intents de reacció senyorial a la mateix època complicaren la situació. Era el marc adequat per al descontentament camperol que el partit precarlí va canalitzar.

Bessières fou el primer ultra en revoltar-se a Castella el 1824. A l'agost de 1825 hi hagué un intent de revolta a Tortosa que fou avortat. Des de primers de 1827, hi hagué moviments de partides a l'Ebre i a Girona, que cobraren dimensions insurreccionals en arribar l'estiu i en acabar la sega.[65] El moviment va aprofitar les estructures dels voluntaris reialistes i dels oficials il·limitats als pobles, apoderant-se de la Catalunya Central i interior, de la major part del Camp de Tarragona i del corregiment de Girona, exceptuant llurs capitals. A l'agost de 1827, es va instaurar a Manresa una Junta superior provisional de Govern, presidida per Saperes. Fou la revolta coneguda com dels Malcontents o dels Agraviats. El partit ultra apostòlic no intentà proclamar Carles com a rei, ja que deia que Ferran era presoner de maçons i de criptoliberals, per la qual cosa calia restablir la Inquisició i l'absolutisme en tota la seva integritat (naturalment, el de l'ordenament borbònic de després de 1714, sense cap vel·leïtat foralista). Hom feu servir cabdills com Saperes, Bosoms «Jep dels Estanys», Narcís Abréso Rafi Vida l entre d'altres. Les estimacions de participants en la revolta anaren

65. La sega oferia un jornal als desocupats de les feines del camp i als artesans sense feina de ciutat.

des d'11.000 homes, segons l'Audiència de Catalunya; a 22.000 o 30.000 homes, segons fonts franceses. Els registres de l'Audiència revelaren una major incidència numèrica en els corregiments de Manresa, Vic i Tarragona, i una menor al litoral i els Pirineus. El perill què l'alçament s'estengués per la resta de la monarquia, va ocasionar que Ferran es presentés personalment a Catalunya a finals de setembre de 1827 per dir que no era presoner de ningú, oferint amnistia als revoltats llevat dels caps, i nomenant el «Conde de España», un ultra francès, com a capità general, encarregat de la repressió dels caps rebels, i especialment dels liberals. El moviment, agraviat ràpidament, es desinflà.

La situació se seguí degradant, sobretot a partir de la revolució francesa de 1830, que va fer saltar un dels avaladors internacionals del règim ferrandista[66] i va desequilibrar la hisenda reial. Augmentaren les despeses en defensa i seguretat ciutadana, ja que l'activitat conspiradora liberal es va incrementar, principalment en forma d'expedicions des de l'exterior per tal de provocar una repetició del moviment juntista de 1820. Ferran bandejà el partit apostòlic, sobretot després de derogar la llei sàlica el 1832, que impedia l'accés de les dones al tron, a favor de sa filla Isabel, fent regent la seva nova dona, la napolitana Maria Cristina. Ja des del gener de 1833, amb Ferran encara en vida, esclataren incidents i revoltes a favor de «Carles V», i el moderantisme absolutista inicià el desmantellament dels Volunta-

66. El rei Carles IX, germà de Lluís XVIII, que signà la invasió d'Espanya de 1823.

ris Reialistes. A l'octubre, en morir Ferran VII, es produïren una sèrie d'alçaments carlins a Talavera, Bilbao, Vitòria, Burgos, Morella, etc., inconnexes, descoordinats i ràpidament dispersats. A l'hora, el pretendent Carles romania a Portugal amb una cort fantasmal. Era l'inici de la primera guerra carlina.

De les guerres carlines se n'ha dit de tot. Per una banda, que eren aixecaments en defensa de la Religió catòlica i de la Santa Tradició, segons els panegiristes del propi partit carlí o els posteriors com el Padre Suárez, Comellas, de la universitat de l'Opus de Pamplona, o més modernament Cesar Alcalà. Per una altra banda, que eren revoltes en defensa dels comunals i en contra de la penetració capitalista al camp, si fem cas a Josep Carles Clemente i a Félix Rodrigo Mora, o bé guerres per la independència d'Euskal Herria (*sic*), d'acord amb l'esquerra abertzale, després de llargs segles de fidelitat basca a Castella. Cap d'aquestes posicions és veritable.

A Catalunya, el capità general Llauder havia desarmat amb eficàcia els voluntaris reialistes. El 5 d'octubre, tingué lloc un alçament a Prats de Lluçanès, mentre que diverses partides s'anaren aixecant. El març de 1834, un intent de penetració des del Maestrat fracassà a Maials. L'esclat del còlera el 1834 i l'avenç del procés revolucionari liberal,[67] junt els progressos militars de Zumalakarregi a Euskal Herria, feren possible un en-

67. Amb els moviments juntistes de 1835 i 36, que donaren lloc a una ruptura política real amb el moderantisme absolutista, en el poder

fortiment del carlisme català en el terreny militar. El carlisme s'implantà al camp seguint els mateixos esquemes anteriors, o sia,reclutament mercenari en acabar les feines de la sega i lleves forçades. Aquest no va arribar a formar un autèntic exèrcit regular, ni a crear estructures administratives. Tampoc va ser capaç d'establir fronts militars en una guerra oberta, ja que no va poder superar l'estadi de guerrilla rural. A les partides predominava la pràctica de l'exacció en homes i en diners, seguit de represàlies sagnants sobre presoners i suspectes de pertànyer a l'altre bàndol, amb confiscacions i preses d'ostages. Els reclutats no passaven de 4.000 el 1833-34, i de 13.000 el 1835-36. La ciutat més important que controlaren fou Berga, durant 1837, on al juliol del mateix any s'establí una Junta Superior Governativa.

L'absència de grans cabdills militars, com Zumalakarregi a Euskal Herria i Cabrera al Maestrat, féu que el carlisme català no pogués cohesionar fronts oberts ni controlar un territori estable, superant l'estadi de partides i guerrilles disperses. D'altra banda, el suport al carlisme a la resta de la península era residual, fora dels nuclis català, basc i del Maestrat, com ho demostra el fet que el general Gómez recorregués la península el 1836 entre la indiferència general, o el propi fracàs de l'Expedició Reial de 1837 cap a Madrid, encapçalada pel pretendent. En el mateix decurs de la guerra, els propis dirigents carlins hagueren d'intensificar el terror i la re-

després de la mort de Ferran VII, maquillat per la carta atorgada del Estatuto Real.

cluta coactiva de quintes en els territoris que controlaven, com féu el sinistre Conde de España des de Berga. El 27 de maig de 1839, per ordres d'aquest «Conde», es cremà Ripoll a causa de la seva actitud liberal, així com també Olvan i Gironella a la mateixa època. El 9 d'octubre de 1839 fou el torn de Moià. Mentrestant, en aquest mateix any, el carlisme basc es descomposava amb la seva rendició pactada a Bergara, on els notables de la fidalguia basca desertaren de la seva branca clerical, inserint-se en el règim liberal i en l'Estat-Nació gràcies a la redescoberta qüestió foral. Els propis carlins catalans es van desfer del Conde de España a finals de 1839. A l'estiu de 1840, Cabrera i els carlins catalans passaren la frontera francesa. Algunes partides de trabucaires continuaren la seva activitat delictiva a cavall dels Estats espanyols i francès, fins a ser liquidats pel segon el 1846. El partit carlí romandrà com una fracció burgesa reaccionària lligada al clergat, al privilegi i a la por al canvi de les estructures socials, que enquadrarà alguns sectors camperols. No se'n recordarà de la qüestió foral fins als anys 1870-80, enllaçant després amb el sindicalisme groc, el sindicat lliure i els feixismes. Alguns elements del carlisme mantindran aliances temporals amb republicans, com durant la guerra dels Matiners (1846-49). Però al llarg del segle XIX els sectors populars urbans i rurals tendiran en general a confrontar-se entre ells per les armes.

Jaume Balmes i el bisbe Torras i Bages intentaran estructurar una força política catòlica de base pagesa en l'ordre liberal, que entroncava amb la ideologia del pai-

ralisme. Aquesta fou una mistificació ideològica de la classe notable rural catalana del segle XIX, escindida políticament entre carlins i liberals, que difonia una visió idealitzada del camp català basada en una suposada estabilitat i transversalitat de les relacions socials rurals proporcionades per la família patriarcal, la institució de l'hereu, la propietat del mas i la masoveria. També el carlisme dels 1870-80 intentarà articular-la políticament. El pairalisme acabaria convertint-se en un component de la Renaixença i del primer catalanisme, el de les bases de Manresa del 1892, de caire corporativista i contribuïdor a la recepció del concepte romàntic de nació com a comunitat del poble, de caire herderià reaccionari.

L'exaltació, les bullangues antiabsolutistes i l'aparició de la classe obrera

La recepció de les abstraccions de la ideologia del liberalisme polític i de la Il·lustració (llibertat, igualtat, propietat) entre la població urbana, fou assimilada per artesans i primers obrers urbans en un sentit subversiu, i serà el marc on podran plantejar-se la superació de les interpretacions religioses transcendents i les primeres formulacions emancipatòries que encarnarà el moviment obrer, lligades en un primer moment al radicalisme i el republicanisme polític, i enllaçant amb la crítica del maquinisme. Des de la primera restauració ferrandina, arrelà a ciutat el liberalisme i l'anticlericalisme, expressant-se en forma de societats secretes clandestines. L'abril de 1817, la conspiració del general Lacy va tenir amples ramificacions i suports populars a Barcelona i a la Costa de Llevant. Durant el Trienni Liberal, artesans urbans desbordaren la Milícia Nacional, mentre que les Societats Patriòtiques donaven suport al règim amb les armes a la mà. Després de 1823, es dóna una emigració intensa entre aquests sectors, que també participaran en complots a la frontera pirenaica i des de Gibraltar. L'advocat Ramon Xaudaró, dins aquest medi, fou qui establí les primeres formulacions republica-

nes i federalistes a la península. Des de l'Alta Cerdanya i Andorra, a l'agost de 1829, intentà l'assalt de Puigcerdà, aliant-se amb contrabandistes i agraviats. El 1832, Xaudaró llençà des de França una proposta sobre unes bases per una constitució republicana-federal per a la Nació espanyola.

Seran els sectors del liberalisme exaltat els que rebutgin el marc de l'Estatut Reial i continuïn amb l'estratègia insurreccional per imposar el canvi polític i provocar un moviment juntista. Ho faran ara des de l'interior, recolzant-se en les classes populars urbanes: artesans, petits botiguers, menestrals, teixidors... Seran doncs les «bullangues», les que generin un moviment juntista i un canvi polític fet efectiu l'estiu de 1835 en un context de còlera, paràlisi política, crisi de subsistències i empobriment provocat pel maquinisme, al que hauríem d'afegir la impunitat de moviments de les bandes carlines atiades pels convents. Així, el 21 de juliol, el poble menut i els milicians saquejaren els convents i mataren monjos a Reus. A tot el Camp de Tarragona i a la Conca de Barberà, l'assalt de convents tingué un component pagès antisenyorial. Incidents semblants s'havien donat a Madrid, Màlaga i Saragossa. El moviment de crema de convents s'estengué a Barcelona el dia 25 per un motiu fútil, enmig de l'evident complicitat de l'exèrcit, la milícia i la mateixa burgesia, contenta amb l'eliminació del clergat regular, perquè així deixava de pagar-li rendes al temps que contemplava la possibilitat d'apropiar-se dels seus béns. El moviment va atènyer la resta de Catalunya, on les poblacions amb convents havi-

en incubat secularment odi en contra dels regulars, forçant l'exclaustració general. Aviat el descontentament es dirigí contra el capità general Llauder i les autoritats de l'absolutisme. L'intent de reprimir el moviment a Barcelona amb la columna del general Bassa, provocà una nova bullanga, la mort d'en Bassa i la constitució d'una Junta d'Autoritats i Comissionats del poble, amb Xaudaró com l'únic radical, encarregada de consolidar el canvi polític i sobretot de sostenir l'ordre. Les masses desbordaven el marc polític dins del qual els liberals volien limitar el moviment, plantejant la qüestió social, atacant burots de drets de portes i per damunt de tot, cremant la fàbrica Bonaplata el 5 d'agost. D'immediat, la Junta i la burgesia mobilitzaren la milícia i les tropes, imposaren el toc de queda i executaren sis dels incendiaris. El desbordament del marc de la propietat i de l'economia política del *laissez faire* per la demanda popular d'una economia moral, moderarà la burgesia catalana per a la resta del segle, preferint donar suport a les fraccions més antidemocràtiques i militaristes de l'oligarquia espanyola enfront els «horrors de l'anarquia», i redescobrint a l'hora les virtuts pacificadores de la religió. El 10 d'agost de 1835 hom creà una segona junta dita Auxiliar i Governativa, amb una composició encara més de gent d'ordre, mentre el moviment juntista s'estenia per la conca mediterrània. L'intent del govern Toreno de dissoldre les juntes provincials a primers de setembre, motivà que la Junta catalana es declarés Superior i no Auxiliar, proposant la creació d'una junta comuna per a l'antiga Corona d'Aragó. Però l'arribada del gabinet de Mendizábal serví per dissoldre

el moviment juntista, imposant un canvi real i mesures liberals més decidides, encara que sense restablir la constitució de 1812.

El liberalisme radical seguí amb l'estratègia insurreccional. Una matança carlina provocà en represàlia execucions de presoners carlins als forts de Barcelona. El 5 de gener de 1836 alguns batallons de la milícia proclamaren la Constitució. Les deportacions a Canàries i a Cuba intentaren escapçar el liberals exaltats de Barcelona. Seguiren els enfrontaments entre moderats i progressistes, i en la bullanga del 13 al 15 de gener de 1837, els batallons moderats de la Milícia Nacional s'enfrontaren als més exaltats i populars. L'autoritat militar va dissoldre els batallons més radicals. El 4 de maig, una nova revolta exaltada ocupà la plaça de Sant Jaume i part del centre de la ciutat, enfrontant-se a la tropa i als mossos d'esquadra. Els caps progressistes es feren enrere del moviment; Xaudaró pagà amb la vida el fracàs del moviment, essent afusellat. Els moderats implantaren la seva hegemonia gràcies a la instauració de la llei marcial per part del capità general el Baró De Meer. El compromís que significà la constitució de 1837 fou temporal. De la descomposició del progressisme sortiran les primeres formulacions republicanes i federalistes per estructurar l'Estat espanyol, amb Abdó Terrades. Fou també l'inici de la recepció de les idees saint-simonianes i cabetistes, amb Pere Felip Monlau i el mateix Terrades, junt amb els seus companys republicans Sunyer i Capdevila, Monturiol, i Tutau. Esclataran processos juntistes a la primavera de 1840 contra els moderats

i la seva llei municipal restrictiva, donant lloc a la Regència del general Espartero i a un trienni progressista.

El novembre de 1842, Barcelona es va revoltar contra el tractat de Lliure Comerç amb Anglaterra, per la qual cosa fou bombardejada, com de nou a l'any següent durant La Jamància. Fou un moviment popular i federalista, el nom del qual li ve del romaní «jamar» (menjar), en al·lusió als membres del batalló de voluntaris que, segons els seus detractors burgesos del partit moderat, s'apuntaven per menjar de franc. La Junta Central fou l'organisme dirigent barceloní per enderrocar Espartero. Quan el regent fou efectivament fet fora, el nou govern moderat suprimí el caràcter executiu d'aquesta Junta, desencadenant una reacció antiestatal en el poble de Barcelona, al que recolzaren els de Mataró, Girona, Olot, Sabadell, Sant Boi i d'altres ciutats. L'u de setembre de 1843 es constituí una Junta Suprema Provisional de la Província de Barcelona que convocà a Corts constituents i reclutà batallons per defensar-se. El govern de Madrid envià un exèrcit a les ordres del general Prim, home de la burgesia catalana. Davant la forta resistència, Prim procedí a desallotjar els «centralistes» dels municipis que dominaven, aïllant Barcelona per encerclar-la millor. La ciutat, sense la població burgesa que havia fugit, fou bombardejada diverses vegades entre octubre i novembre. El 19 d'aquest mes capitulava, posant-se fi al primer gran aixecament anticentralitzador a Catalunya. Tanmateix, el 1845, Sant Andreu Arenal, municipi tocant Barcelona, es revoltava contra les quintes.

El maig de 1840 nasqué la Societat de Protecció Mútua de Teixidors del Cotó de Barcelona, primera expressió organitzativa del balbucejant Moviment Obrer, impregnat per la benèfica influència del seu passat gremial i agrari. La burgesia liberal ja s'havia encarregat de dissoldre els gremis formalment el desembre de 1836. Una mica abans, el decret de 24 de gener de 1834 proclamava la llibertat industrial, el que significà que els gremis perderen el control de la producció, de la qualitat del producte i del monopoli del treball i de l'aprenentatge. Entorn dels oficis, després de la dissolució dels gremis, hom conservà una estructura associativa informal dedicada a la previsió. Foren les germandats (o «montepíos» en castellà), des d'on es començà a organitzar una lluita econòmica que permetia fer front a l'explotació. Així, els primers proletaris sortits de la dissolució del món rural i gremial descobrien l'existència d'interessos comuns, projectant-se un rudiment de consciència de classe. El camperolat proletaritzat formarà part de la classe revolucionària. de tota manera, l'activitat política dels obrers d'ofici va seguir confluint amb l'activitat política dels demòcrates i republicans de la classe mitjana, subordinant-se a aquesta, i no adoptant perfils propis fins a l'època del Sexenni Democràtic i l'ensulsiada del republicanisme durant la Primera República de 1873.

Abans, el luddisme s'havia expressat com una via de resistència molt certera i perspicaç enfront la instauració del Progrés, del maquinisme, del concepte de treball i del temps com a font de guany (*time is mo-*

ney). Resistència a la instauració de la societat industrial i del treball assalariat, i a la destrucció de la comunitat artesana i dels teixidors domiciliaris. El març de 1821 es manifestà per primera vegada, a Alcoi, el moviment de destrucció de màquines, destruint-ne 17, enmig d'una intensa crisi industrial i agrària que paralitzà Alcoi, Cocentaina i Benilloba, deixant desocupats els teixidors del camp. El moviment va ser reprimit amb la tramesa de mil soldats, però es repetí, també a Alcoi, el 1823, 1825, 1826 i 1844. El 1823, a Camprodon es destruïren màquines de filar i de cardar. El juny de 1824, una Reial ordre manava prevenir la destrucció de màquines, i en això l'absolutisme no es diferenciava gens del liberalisme. El 1848 hi va haver motins luddites a Igualada. Mentrestant, el codi penal de 1848 prohibia les coalicions per augmentar el preu del treball, mesura dirigida específicament contra l'enemic de classe. El cinc d'agost de 1835 la multitud va cremar la fàbrica Bonaplata del carrer Tallers de Barcelona, la primera amb màquines de vapor a l'Estat des de 1832, enmig de la impotència de les tropes i de la milícia. També resultà malmesa la fàbrica de blanqueig de Vilaregut a Gràcia. El poble menut desbordava altra vegada el marc de la revolució burgesa. Començava el cicle històric de la lluita obrera.

Cloenda

Els temps de la llibertat han estat sempre temps obscurs, temps sense Estat ni administració burocràtica. Quan el poder es descompon la situació es torna favorable a l'organització horitzontal de la societat, la única que permet una existència lliure. Però la societat igualitària ha d'estar en lluita constant contra els nous poders que tracten de constituir-se i separar-se. Ha de prendre consciència d'ella mateixa en aquesta confrontació permanent. Això va passar amb la comunitat pagesa, la gran creació de l'ensorrament imperial romà. La comunitat pagesa, la formació més estable de la civilització europea, fou part important de Catalunya, entitat històrica que sorgí a la frontera que separava per l'orient hispànic l'imperi franc del califat de Damasc. L'esmentada comunitat s'afermà resistint l'assalt nobiliari i eclesiàstic, l'exacció estatal i l'explotació terratinent. En conflicte contra les diverses classes explotadores que generava el procés històric. Aquest ha estat l'objectiu del nostre treball, la constatació de la revolta com motor de la història a Catalunya, revolta que en un món eminentment rural havia de ser pagesa. Tanmateix, no menystenim el món urbà, de creació més tardana, que assoliria un creixent protagonisme en la re-

volta a mesura que la societat rural anava essent desarticulada. La revolta urbana tampoc no va poder aturar el desenvolupament de les forces coercitives, és a dir, el creixement de la maquinària estatal, que proporcionava el marc autoritari més adient per la dissolució de qualsevol lligam que no fos l'econòmic. L'Estat resulta imprescindible per explicar l'extensió al camp del capitalisme, un fenomen urbà, i, per tant, de la generalització de les relacions de classe nascudes a ciutat. D'on podem deduir que la qüestió de la llibertat no podrà separar-se d'una lluita que cerqui retrobar la comunitat lliure a les runes del capitalisme i de l'Estat.

Ressenya bibliogràfica

Per una bona visió de conjunt sobre la recomposició de la societat camperola i de la comunitat rural posterior a la caiguda de l'Imperi Romà d'Occident tenim la monumental obra de síntesi de Chris WICKHAM: *Un Historia Nueva de la Alta Edad Media. Europa y el mundo mediterráneo*, 400-800; Londres, 2005. Del mateix autor i de la mateixa temàtica: *El legado de Roma*, Barcelona, *Pasado y Presente*, 2009. Per a la descomposició de l'estat visigòtic i la conquesta àrab-berber d'Hispània i la implantació de comunitats clàniques amb noves tècniques d'irrigació a al-Tagr i el Xarq al-Andalus: Miquel BARCELÓ (coordinador), *Musulmans i Catalunya, Barcelona*, 1999. Pedro CHALMETA, *Invasión e islamización. La sumisión de Hispania y la formación de al-Andalus*, Madrid, 1994. I també, Thomas GLICK, a *Paisajes de Conquista*, València, 2007. Miquel BARCELÓ: *El sol que salió por occidente. Estudios sobre el Estado omeya en Al-Andalus*, València, 2010.

Les oscil·lacions entre Al-Andalus i l'imperi Carolingi i l'establiment dels comtats catalans estan ben explicades a Philippe SÉNAC, *Los soberanos carolingios*

y al-Andalus (siglos VIII-IX), Granada, 2010. Sobre la transició dels fundus a les viles i a un nou paisatge de comunitats locals tenim diversos estudis que constaten l'avenç de la ramaderia i la formació dels deltes de rius, com les anàlisis edafològiques i polítiques referides al Pla de Barcelona de Josep Maria PALET, a *Evolució històrica i estructuració del territori en època romana, segles II/I a.c.-IX-X d.c*, UB, Barcelona, 1995. Particularment interessants són els treballs i investigacions que dirigeix el professor de la UAB Ramon MARTÍ CASTELLÓ junt Jordi GIBERT i Cristian FOLCH en el marc del projecte *Ocupación, organización y defensa del territorio durante la transición medieval*, OCORDE, que té com a principal objectiu l'estudi de l'hàbitat, l'estructuració defensiva i l'organització política del que serà la Catalunya Vella entre els segles V i XI. L'anàlisi arqueològic dels assentaments alt-medievals corrobora el declivi de l'esclavisme i de la dominació fiscalista-terratinent; la fi de la coerció extractiva estèril de la ciutat antiga i la formació d'un nou paisatge amb assentaments dispersos i viles i explotacions familiars, tal com constaten diverses excavacions a Bàscara, l'Aubert (a la Vall d'en Bas), Montclús (Berguedà), Les Feixes de Monistrol, Collet de les Caixes (Bages) i Can Gorgals Vell (Santa Coloma de Farners). Així com la formació d'una xarxa de fars i palaus fiscals-militars islàmics del segle VIII a Catalunya Vella, el Llenguadoc i la regió ibèrica, tal com demostra la toponímia i les restes arqueològiques de la Torrassa del Moro (Llinars), Torre de la Mora (Sant Feliu de Buixalleu) i Torre del Far (Santa Coloma de Farners). D'altra ban-

da, Martí Castelló qüestiona el paper de Guifré el Pilós com unificador comtal i repoblador d'Osona a *Col·lecció diplomàtica de la seu de Girona (817-1100)*, Barcelona, 1997, així com l'estructura alodial que d'Abadal i Bonnassie pensen que existia, etc. D'altres excavacions a Vilaclara (Bages), Puig Rom, Vilauba, El Bovalar, L'Aiguacuit (a Terrassa), Can Gambús (Sabadell), L'Esquerda (Osona) i Castellar del Vallès, constataren aquests processos. I també la pràctica de l'execució d'esclaus al període visigòtic.

Per al període prefeudal, una obra de síntesi és la de Josep Maria SALRACH, *Catalunya a la fi del primer mil·lenni*, Vic, 2004. Segueix també essent una obra de referència, *Catalunya mil anys enrere (segles x-xi)*, Barcelona, 1979-81, de Pierre BONNASSIE, però amb importants matisos sobre l'estructura alodial i el procés colonitzador, en tant que Bonnassie segueix les tesis d'Abadal. Matisos que s'argumenten a *Castells termenats i estratègies d'expansió comtal. La Marca de Barcelona als segles x-xi*, de Carolina BATET, Sant Sadurní d'Anoia, 1996, amb castells de frontera avantguarda de la feudalització i aloers que graviten sobre els pagesos.

Per a la transició del món antic i la implantació del feudalisme en la línia de la renovació historiogràfica que enceta Marc BLOCH a *Els caràcters originals de la història rural francesa* del 1931, convé tenir compte de les tesis de Pierre Toubert sobre l'encastellament a Itàlia Central i les de Guy BOIS sobre la mutació feudal

que expressa al llibre *La revolució de l'any mil*, 1989, on constata al Maconnais la persistència de l'esclavisme i de la petita propietat fins al segle X, amb una transició ràpida cap al feudalisme, l'abolició del poder públic carolingi i el sotmetiment de la pagesia a una sèrie de poders locals feudals, on la petita propietat familiar segueix essent la base del sistema, però enquadrada per l'extracció banal-senyorial, donant lloc també a una ràpida expansió del mercat i de les ciutats autònomes. El mutacionisme pot ser matitzable per al cas català, on l'esclavisme sembla ésser més residual encara que a Borgonya, i els grans aloers semblen extreure rendes sobre la pagesia ja abans del segle XI, per estar la feudalització social més avançada.

Per conèixer el dret medieval i la creació d'institucions, cal recórrer a l'obra de Josep Maria FONT I RIUS, per exemple: *Cartas de población y franquicia de Cataluña*, dos volúmenes, CSIC, Madrid i Barcelona, 1969 i 1983; *Estudis sobre els drets i institucions locals en la Catalunya medieval*, Barcelona, Publicacions i Edicions de la Universitat de Barcelona, 1985; *La comunitat local o veïnal*, en *Symposium internacional sobre els orígens de Catalunya (segles VIII-XI)*, Barcelona, 1991, vol. I. Cal llegir també el llibre de Max TURULL RUBINAT, *El Gobierno de la ciudad medieval. Administración y finanzas en las ciudades medievales catalanas*, CSIC, Barcelona, 2009.

Per al procés d'ensagrament, Victor FARIAS, Ramón MARTÍ i Aymat CATAFAU editaren *Les Sagreres a la Ca-*

talunya Medieval, Girona, 2007, donant una visió de conjunt. Per al procés de formació dels masos i de les parròquies a la Catalunya Vella i la formació de l'emfiteusi, el llibret de Jordi Bolòs, *El Mas, el Pagès i el Senyor*, Barcelona, 1995, relatiu a la Garrotxa, és recomanable. Thomas N. Bisson descriu bé el procés d'implantació de la senyoria territorial i de les cúries baronials en Comptes fiscals de Catalunya durant els primers comtes-reis, Califòrnia, 1984.

La crisi del segle xiv i les lluites remences generà una abundosa bibliografia. Veure Guy Bois a *La Gran Depresión Medieval: Siglos xiv-xv. El precedente de una crisis sistémica*, València, 2000. Analitza la crisi de l'Economia-món feudal i les mutacions en la gestió senyorial, l'aparició de dinàmiques superadores del mode de producció feudal i l'aparició de l'Estat modern. Particularment estimulant fou la publicació d'*Estructura de classes agrària i desenvolupament econòmic en l'Europa Preindustrial*, el 1976, per part de Robert Brenner, així com el debat que suscità, en el que es demostra que el feudalisme toca sostre productiva i demogràficament a mitjans segle xiv, i com l'estructura de classes i la lluita de classes és el motor de la seva transformació, però per acabar sostenint la idea una espècie de capitalisme en un sol país, Anglaterra, on la proletarització i expropiació de la pagesia i la formació de grans propietats comercialitzades, gestionades per grans arrendataris, resulta la via inexorable per al Progrés, defugint altres vies socialment menys doloroses i la possibilitat d'un programa comunitari camperol. Als

anys cinquanta el debat sobre la transició del feudalisme al capitalisme supera les posicions circulacionistes seguint a Pirenne, sostingudes per Paul Sweezy, mostrant com la diferenciació social interna del camperolat i la formació d'una indústria domèstica rural fora dels límits gremials foren la via per la superació del feudalisme a l'Europa Occidental. Sobre el cicle de lluites antifeudals dels segles XV i XVI hi ha la síntesi de Rodney HILTON, *Serfs alliberats*, 1973, encara que un tant superada. L'estudi del factor conscient que aporten les heretgies socials i mil·lenaristes apareix en *El incendio milenarista*, Logroño, 2008, d'Yves DELHOYSIE i Georges LAPIERRE, seguint l'estela que deixà Norman COHN a *En Pos del Milenio*, Londres, 1957. Raoul VANEIGEM a *Le mouvement du Libre-Esprit*, Ramsay, 1986, mostra no el rebuig a la religió sinó la seva superació com a societat de l'espectacle per part dels germans de l'Esperit Lliure.

Per als remences segueix essent indispensable Jaume VICENS VIVES i la seva *Historia de los remensas en el siglo XV*, 1978. També la revisió historiogràfica que fan Eva SERRA i Núria SALES en diverses obres i articles com, *Pagesos i senyors a la Catalunya. Baronia de Sentmenat 1590-1729*, Barcelona, 1988, i Per una cronologia i interpretació de la crisi del segle XVII, dins *Terra, treball i Propietat*, Barcelona, 1986, tots dos de Eva Serra. De Núria Sales, l'article *Guadalupe 1486 «¿Triomf del mas sobre el Castell?»*, Revista de Catalunya, 13 (1987), i l'article *Guadalupe. Un cop d'ull a uns quants malentesos a De Tuïr a Catarroja. Estu-*

dis sobre institucions catalanes i de la Corona d'Aragó (segles XV-XVII), Catarroja, 2002.

Sobre la formació de l'Estat absolutista, una obra de referència és *El Estado Absolutista*, de Perry ANDERSON, 1974, encara que llastrada pel seu estructuralisme althusserià i per diversos errors en l'anàlisi de la monarquia hispànica. El paper del fisc com a renda feudal centralitzada el caracteritza Boris PORSHNEV a *Los levantamientos populares en Francia en el siglo XVII*, París, 1972. Edward P. THOMPSON mostra la vigència dels comunals i dels valors col·lectivistes a l'Anglaterra de primers del segle XVIII contra els quals l'Estat burgès legisla amb tancaments i mesures repressives draconianes a *Costumbres en Común*, Barcelona, 1995 i a *Whigs and Hunters*, Londres, 1975. Impressió que ratifica J. M. NEESON a *Commoners: Common Right, Enclosure and Social Change in England, 1700-1820*, Cambridge, 1993.

Per a la història dels municipis i de les institucions del Principat en època moderna i la seva relació amb la monarquia composta habsbúrgica són útils, Josep Maria TORRAS i RIBÉ, *Els municipis catalans de l'Antic Règim, 1453-1808*, Barcelona, 1986, així com també el monumental llibre de Víctor FERRO, *El Dret Públic Català. Les Institucions a Catalunya fins al Decret de Nova Planta*, Vic, 1987. Llibre on s'amuntega una valuosa informació però de forma completament ahistòrica.

Sobre les universitats i els béns comunals a la Catalunya moderna tenim de Jordi Olivares, *Comunitats rurals de terra de baró. Conflictes camperols i litigació a la Reial Audiència (1591-1662)*, Lleida, 1995; Ernest Belenguer, Jaume Dantí i Valentí Gual (coord.), *Els béns comunals a la Catalunya moderna (segles XVI-XVIII)*, Barcelona, 1998, i dels mateixos autors, *La comunitat pagesa catalana a través dels seus documents (1349-1871)*, Barcelona, 1999.

El número 33 de la Revista Recerques és dedicat a Comunitat rural i endeutament. També Núria Sales a *Església, Masia i Poble (Segles XVI, XVII i XVIII)*, en Revista de Catalunya, nº16, 1988, mostra com les parròquies i les universitats es terminen de configurar amb la nova sociabilitat que imposa la contrareforma tridentina en forma de confraries i d'obres pies i també de romeries i celebracions diverses. Recomanables són diversos articles com *La universitat pagesa*, de Pere Gifre, a Revista de Girona 202, 2000. O *Els «Bans». La lluita per l'individualisme agrari, a Catalunya*; de M. Bosch, R. Congost, P. Gifre, a *Moviments de protesta i resistència a la fi de l'Antic Règim, Olesa*, 1997, sobre la pràctica de la «crida de Ban» entre 1585 i 1715 per la Batllia General de Catalunya imposant tancaments i la prohibició de fer pastures. També la qüestió de la comunitat rural apareix en el llibre de Gifre, *En la prehistòria dels hisendats. De Senyors útils a propietaris (Vegueria de Girona, 1486-1730)*, Barcelona, 2009. O també del mateix autor sobre les dificultats per imposar l'ordre agrari post Sentència de Guadalupe i l'es-

tructuració de les jurisdiccions i de les rendes senyorials a, *Delmes, Censos i Lluïsmes. El feudalisme tardà a la Catalunya vella (Vegueria de Girona, s. XVI-XVII)*, Girona, 2011. O d'Enric Vicedo per les terres de *Ponent, Producció, propietat i renda a les terres de Lleida (Segle XVIII)*, 1987.

La conflictivitat de la Catalunya Moderna estan ben caracteritzada en les obres d'una sèrie d'historiadors socials (i gens antindependentistes per cert) com el llibre de Núria Sales, *Senyors bandolers, miquelets i botiflers. Estudis d'història sobre la Catalunya dels segles XVI al XVIII*, Barcelona, 1984. O el llibre col·lectiu *La Revolució Catalana de 1640*, Barcelona,1991. Jordi Vidal tracta de la revolta dels Segadors i de les confiscacions sobre la noblesa del Principat per part dels dirigents profrancesos a *Guerra dels Segadors i Crisi Social*, Barcelona, 1984. Jaume Dantí en *Aixecaments populars als Països Catalans (1687-1693)*, Barcelona,1990, analitza revoltes oblidades com les dels gorretes a Catalunya i la Segona Germania a València. Alain Ayats tracta de forma ponderada sobre la revolta dels Angelets de la Terra al Vallespir a *Les guerres* de Josep de la Trinxeria, *1637-1694: la Guerre du sel et les autres*, Perpinyà, 1997.

Sobre la Guerra de Successió, malgrat el clima emocional que l'envolta, ha sortit una abundant bibliografia, en general seriosa i correcta: Torras i Ribé, Albareda, Núria Sales, García Espuche, Alcoberro, Espino... encara que s'oblidin de comprovar les polítiques inte-

riors dels aliats dels catalans. A saber, la de Carles VI com a emperador a Àustria, la de l'Anglaterra de la reina Anna i dels *whigs* i *tories*, la de l'acumulació primitiva de capital, de les Enclosures, de les lleis anticacera i de les plantacions esclavistes, tal com exposa Edward P. Thompson a *Whigs and Hunters*, Londres, 1975. Un bon llibre sobre el conflicte i la seva dimensió interna catalana és *Els botiflers, 1705-1714*, Barcelona, 1981, de Núria Sales.

La conflictivitat de la societat catalana al llarg del segle XVIII està ben exposada al llibre de diversos autors, *Moviments de Protesta i Resistència a la fi de l'Antic Règim*, Barcelona, 1997, i per Lluís roure a *Subjecció i revolta en el segle de la Nova Planta*, Barcelona, 2006. Per les transformacions agràries i econòmiques del segle XVIII català segueix essent indispensable la monumental *Catalunya dins l'Espanya Moderna*, Barcelona, 1964-66, de l'ex-estalinista Pierre Vilar. Diversos estudis d'àmbit comarcal la completen com el de Llorenç Ferrer, *Pagesos, rabassaires i industrials a la Catalunya Central (segles XVIII-XIX)*, Olesa, 1987. De Rosa Congost, *Els propietaris i els altres. La regió de Girona 1768-1862*, Vic, 1990, sobre la configuració d'una burgesia rural pairalista, i d'Enric Tello, *Pagesos, menestrals i rendistes. Cervera i la Segarra en l'arrencada industrial catalana*, Barcelona, 1987. O el llibre esmentat de Vicedo sobre les terres de Lleida.

Sobre les revoltes reialistes i carlines recomanable és la lectura del llibre de Jaume Torras, *Liberalismo*

y rebeldía campesina 1820-1823, especialment la del pròleg *¿Contrarrevolución campesina?*, que tracta de les revoltes populars a la penetració del capitalisme al camp que es fan amb un llenguatge tradicional i apel·lant al rei. També el llibre de Ramon Arnabat, *La revolució de 1820 i el Trienni Liberal a Catalunya*, Vic, 2001. Pere Anguera té un llibret de síntesi sobre el carlisme a Catalunya, *El Carlisme*, Barcelona, 1999. Josep Fontana narra amb precessió les vicissituds de la segona restauració ferrandina, l'alçament dels Malcontents i les revoltes de 1833, a *De en medio del tiempo. La Segunda Restauración Española 1823-34.* Ramon del Río fa el mateix a *Orígenes de la guerra carlista en Navarra, 1820-1824*, Pamplona, 1987, i a *Revolución liberal, expolios y desastres de la primera guerra carlista en Navarra y en el frente norte*, Pamplona, 2000; llibres on es demostra el caràcter mercenari i forçat de les partides reialistes i carlines. També en Josep Maria Fradera, Jesús Millán, García-Varela i Ramon Garrabou, eds., *Carlisme i moviments absolutistes*, Vic, 1990. Important esmentar el llibre de Manuel Santirso, *Revolució liberal i guerra civil 1833-1840*, Pagès editors, Lleida, 1999, que confirma la meva caracterització sobre el carlisme.

Sobre la inviabilitat de l'absolutisme ferrandí i els inicis de la revolució burgesa a Espanya i a Catalunya estan diverses obres de Josep Fontana, *La Quiebra de la monarquía absoluta 1814-1820*, Barcelona, 1971; *Hacienda y Estado en la crisis final del Antiguo Régimen español: 1823-1833*, Madrid, 1973; *La crisis del Anti-*

guo Régimen, 1808-1833, Barcelona, 1979; *La revolución liberal (Política y Hacienda 1833-1845)*, Madrid, 1977; *La revolució liberal a Catalunya*, Lleida, 2003.

Per a l'estudi de les bullangues i l'estratègia insurreccional del liberalisme radical, Anna Maria Garcia Rovira, *La revolució liberal a Espanya i les classes populars*, Vic, 1989. I sobre la recepció de les primeres formulacions obreristes utopistes tenim *El socialismo en España, 1833-1868*, Barcelona, 1977, de Jordi Maluquer de Motes.

Per últim, un llibre interessant que qüestiona el presumpte endarreriment de l'agricultura espanyola és *El pozo de todos los males. Sobre el atraso en la agricultura española contemporánea*, Barcelona, 2001, de diversos autors.

